

BETEKINTŐ

2011/3. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989

(1. rész)

Pihurik Judit: A kórkép mint történeti forrás

Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok, újvidéki városparancsnok 1942–43-as pere és elítélése

Varsányi Erika: A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben, 1950–1962

Kálmán József emlékezete

Borvendég Zsuzsanna: Az Országos Rejtjelközpont szervezeti felépítése, 1956–1962

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Környezettanulmányozó és Figyelő Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962

Takács Tibor: A vizsgálótiszt küzdelmei

Balogh Zoltán alhadnagy és a Bikszá-gyilkosság utáni nyomozások

Köbel Szilvia: A magyar adventista egyház és az állambiztonság kapcsolata a „Szaniszló” fedőnevű ügynök jelentései alapján

Papp István

Fehér Lajos, Péter Gábor helyettese

1979-ben a Magvető Könyvkiadó *Tények és tanúk* címet viselő sorozatában látott napvilágot Fehér Lajos memoárja.¹ Az *Így történt* témája belesimult a korábban megjelent kötetek tematikájába. A szerző a második világháború végéig mesélte el a legális és illegális politizálásban szerzett élményeit, jelentős teret szentelve a fegyveres ellenállás időszakának. Két dolog mégis szokatlanná tette ezt a művet. Egyrészt a szerző személye, hiszen a Kádár-korszak politikai elitjének egyik kulcsfontosságú tagja, a magyar agrárpolitika első számú alakítója lépett a nyilvánosság elé, aki csak négy évvel korábban kényszerült távozni a Politikai Bizottságból. Másrészt a kötet utolsó lapjain rendkívül izgalmas történet bontakozott ki, mivel Fehér elkezdte mesélni az 1945 utáni politikai rendőrség történetét. Vagyis ő volt az első az 1945 és 1956 közötti politikai rendőrség vezetői közül, aki Magyarországon nyilvánosan beszélt erről az időszakról, még ha keveset és szűkszavúan is.²

Az aktuális politika ügyeihez vészesen közel kerülő folytatás asztalfiókban maradt, pedig Fehér töretlen lelkesedéssel róta nehezen olvasható mondatait. 1981-es, váratlan gyorsasággal bekövetkezett halála megakadályozta a befejezésben, de így is az 1954-es tavaszi pártkongresszusig jutott el élete eseményeinek tárgyalásakor. Kádár János életében nem nyílhatott mód arra, hogy a memoár folytatása napvilágot lásson. Amikor 1989/90 folyamán napirendre került a szöveg második részének publikálása, némi késlekedést követően a politikus özvegye visszakérte a szöveget a Kossuth Kiadótól. Attól tartott, hogy férjét a politikai rendőrségnél, Péter Gábor oldalán vállalt szerepe miatt támadások érik, „ávósként” könyvelik el.³

Az özvegy által vizionált támadás el is érkezett, igaz, csak egyetlen, feltehetően nem túl nagy publicitást kapott cikk erejéig. Bujdosó P. Gyula a *Szittyakürt*⁴ című lapban hosszú írásban vette sorra, hogy Fehér Lajos miért nem érdemes arra, hogy szobrot kapjon szülővárosában, Szeghalmon. A hamis állításokból, féligazságokból és igaz tényekből összeollózott szövegben Bujdosó kitért Fehér háború utáni politikai rendőrségi karrierjére is: „Elégséges utalnunk talán arra, hogy Fehér Lajos volt a hírhedt ÁVH-nak egyik agilis vezetője. Pontosan Péter Gábornak első számú helyettese. Gátlátalanul ítélkezett elevenek és holtak fölött. Megszámolni sem lehet azoknak a szegény parasztoknak a számát, akiket börtönbe, sötét kínzó kamrákba juttatott.”⁵ A szerző állításait nem támasztotta alá semmilyen forrással, a hosszú cikkben csupán egyetlen, pontatlanul megadott *Szabad Föld*-cikkre hivatkozott. Bujdosó minden jel szerint a Fehér Lajost régről ismerő Sinka István gyűlöletét tette magáévá.

A Fehér kortársának tekinthető Bujdosó az 1930-as évek elején a Szeghalommal szomszédos Vésztőn járt elemi iskolába. Itt ismerkedett meg az akkoriban első irodalmi szárnypróbálgatásait tevő költővel, Sinka Istvánnal. Haláláig kapcsolatban maradtak, súlyos betegsége idején is többször meglátogatta őt, Pártay Tivadar társaságában.⁶ Fehér 1934-ben, középiskolás korában maga is terjesztette a sárréti poéta első verseskötetét, a *Himnuszok Kelet kapujában*-t, amelyet a szeghalmi gimnázium adott ki.⁷ Bujdosó P. Gyula akár vésztőiként, akár az idős Sinka István tisztelőjeként szerezhetett értesüléseket Fehér Lajosról, de állításai hitelét két dolog is erősen gyengíti. Egyrészt a második világháború utáni években, amikor Fehér az ÁVH-n szolgált volna, ő Sepsiszentgyörgyön az *Új Székely Nép* című lapot szerkesztette,⁸ másrészt 1956 után Sinka oly gyötrelmes testi fájdalmakat élt át, hogy komor hangulatában még a jó szándékú közeledésben is veszélyt szimatolt.⁹ Vagyis ekkor tett keserű kifakadásait, amelyekből Fehér Lajosnak is jutott, egy testileg és lelkileg megtört ember kontrollálatlan mondataiként érdemes kezelni.¹⁰

Ezek után önkéntelen is adódik a kérdés, hogy miért szükséges egy eléggé megbízhatatlan és periférikus forrást idéznünk Fehér Lajos politikai rendőrségi pályafutásának értékelésekor?¹¹ Azért, mert bizonyítékul szolgál arra, hogy felületes információk egymás mellé rakásával könnyű egyenes vonalú életutakat megrajzolni. Hiszen mit várhatnánk egy olyan kommunista politikustól, aki részt vett a hírhedt Államvédelmi Hatóság egyik elődjének számító Politikai Rendészeti Osztály (PRO) megalapításában, mindezt Péter Gáborral együtt

munkálkodva. Tanulmányunkban éppen arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, mennyire nincsenek egyenes és magától értetődő utak, még olyan esetekben sem, mint a joggal negatív megítélés alá eső 1945 utáni magyar politikai rendőrség.

Párhuzamos életrajzok

Fehér Lajos életútja szinten minden ponton eltért Péter Gáborétól, akinek formálisan első számú helyetteseként dolgozott másfél esztendőn keresztül.¹² Péter Gábor 38 éves, nős férfiként élte meg a Horthy-rendszer végét. Legjobb esetben is négy elemi végzettségű, nagyjából kitanulta, de nem gyakorolta a szabómesterséget. Zsidó családból származott, a nővérétől kapott apanázsának köszönhetően nem kellett munkába állnia. Hosszú éveket töltött illegalitásban, 1932-ben Moszkvában járt, ahol megismerkedett a magyar kommunista emigráció tagjaival és a szovjet titkosszolgálattal. A háború utolsó éveiben az illegális párt legszűkebb vezető testületéhez tartozott Kádár Jánossal, Rajk Lászlóval, Donáth Ferencsel egyetemben. Vele szemben 1944/45 fordulóján Fehér Lajos 27 esztendő, nőtlen középiskolai tanár volt, aki latin-történelem szakos diplomáját a Debreceni Egyetemen szerezte. Református paraszti családból jött, már diákkorában rendszeresen eltartotta magát, mivel nehéz anyagi helyzetben élő családjától nem remélhetett támogatást. 1941-től kezdve több lap, így a *Szabad Szó*, a *Tiszántúl* és a *Kis Újság* is belső munkatársaként foglalkoztatta, belépett a Magyar Sajtókamarába. Jól ismerte a Győrffy Kollégium világát, számos kisgazda és parasztpárti politikussal bizalmas viszonyt ápolt, szerette a népi írókat. Bár több titkos akcióban is részt vett, csak 1943 szeptemberében vonult illegalitásba. A párt vezetői közül csupán Donáth Ferencsel állt közelebbi ismeretségben, s főként agrárkérdésekkel, elsősorban a reménybeli földosztás lebonyolításával kívánt foglalkozni.¹³ A két férfit, a háború utáni politikai rendőrség alapító vezetőit, a párttagságon, a közös eszmén kívül szinte semmi sem kötötte egymáshoz, normál körülmények között nemigen akadt volna társaság, ahol útjaik találkozhattak volna. Ezek az esztendők azonban éppenséggel nem a normalitásról szóltak, ezért futhatott egy ideig párhuzamos vágányon Fehér és Péter életének kocsija.

A szigorú, hierarchikus rendben működő hazai kommunista mozgalomban először Péter Gábor szerzett tudomást Fehér Lajos létezéséről. Ez nem is történhetett másképp, mivel a bizalmatlansággal és gyanakvással átitatott párton belül csak a magasabb szinten lévő vezetők tudták az alacsonyabb beosztottak nevét, fordítva viszont nem, nehogy az utóbbiak az esetleges lebukás alkalmával túl sokat mondhassanak el. Amikor Fehér Lajost 1942-ben felvették a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) tagjainak sorába, Péter Gábor már a mozgalom megbecsült elvtársának számított. Péter többek között a titkos politizáláshoz nélkülözhetetlen konspirációs szabályok betartását ellenőrizte.¹⁴ 1961-ben úgy emlékezett, hogy először 1943 nyarán figyelte fel Fehérre. Ekkor az illegális kommunista párt rölapot kívánt készíteni a nemzetgyűlési képviselők számára, s a rutinos sokszorosító emberük lebukott. A váratlan nehézséget Fehér Lajos oldotta meg, aki két nap alatt lemásolta egy nála lévő stencilező gépen a kellő számú röpiratot.¹⁵

Egy évvel később pedig a párt három emberből álló falusi „sajtóvonalának” tagjaként bizonyította Fehér Lajos, hogy ügyes szervező. Péter Gábor Fehér Lajos akkori tevékenységét közel két évtized múltán úgy értékelte, hogy „vidéken jobban álltak, mint a fővárosban, mivel a gazdakörökhöz és hasonló csoportokhoz rendszeresen eljutottak a kommunista rölapok”.¹⁶ Mindez azonban nem jelentett többet, mint hogy Fehér – felhasználva a *Szabad Szó* levelezési rovatának vezetőjeként összeállított több ezer fős névjegyzéket, manapság elharapódzott kifejezéssel élve: adatbázist – igen sok rölapot lemásolt, postára adott és valódi címekre, feltételezhetően baloldali, németellenes parasztembereknek eljuttatott. Ez már önmagában is érdemi cselekedetnek számított az ország politikai életére ekkoriban jóformán semmilyen hatással nem bíró Kommunisták Magyarországi Pártja részéről. A rölapokat kézhez kapók viszont legfeljebb mélyen bólogattak, de németellenes paraszti megmozdulásra, bizonyos passzív cselekedeteket (bevonulás előli elrejtőzés, élelmiszerkészletek felhalmozása) leszámítva, nem került sor.

Fehér Lajos azonban nem sokáig gyakorolhatta a falura szánt mozgósító röpiratok készítését, mivel 1944 júliusában közvetlen munkatársai közül hárman is az elhárítás kezébe kerültek, és őt magát is hajsza híján letartóztatták. Az esemény jó alkalmat kínált arra, hogy

a pártvezetést megtestesítő néhány ember úgy döntön, hogy az abszolút mértékben hatástalan falusi propaganda helyett valami mással, a fegyveres ellenállás megszervezésével próbálkozzanak. Ehhez a szövevényes baráti-ismerősi kapcsolatokon keresztül megtalált két nyugalmazott katonatiszt, Pálffy György és Sólyom László jelentette a kiindulópontot. A bonyolult konspirációs háló és a lebukástól való állandó rettegés miatt szükség volt egy emberre, aki a Pálffy és Sólyom által kidolgozott konkrét harci cselekmények tervét közli az azokat végrehajtó személyekkel. Erre a feladatra a minimális számú használható káder közül Fehér Lajost szemelték ki. Őt Donáth Ferenc mutatta be Péter Gábornak, korabeli illegális kifejezéssel élve: „hozzákapcsolta”. Péter viszont megismertette Fehért Horváth Mártonnal, aki később összehozta Pálffy Györggyel.¹⁷

Fehér Lajos 1944 augusztusában tehát már találkozott Péter Gáborral vagy a neki valamilyen álnéven bemutatkozó későbbi ÁVH-vezetővel,¹⁸ de szorosabb kapcsolatba éppen Péter későbbi nagy vetélytársával, Pálffy Györggyel került. Ő vezette a Magyar Kommunista Párt (MKP) Katonai Bizottságát, és folyamatosan instruálta Fehért, hogy a vezetése alatt álló kis fegyveres csoportok, az ún. akciógárdák milyen német- és nyilasellenes cselekedeteket (robbantások, kézigránátos akciók) hajtsanak végre. Ezekből az utókor leginkább az Erzsébet híd budai hídfője közelében álló Gömbös Gyula-szobor levegőbe röpítését tartja számon.¹⁹ A Katonai Bizottság igazi teendője egy általános, széles körű antifasiszta felkelés kirobbantása lett volna, de erre Kiss János altábornagy és társainak letartóztatása miatt nem került sor. Ebből adódóan a pártvezetés számára a fegyveres ellenállás egyetlen kézzelfogható eredménye Fehér Lajos csoportjainak tevékenysége maradt. Fehér jelentőségét növelte, hogy Pálffyt és Sólyomot egy idő után nem tudták elérni az MKP vezetői, és 1944 decemberében ő volt az egyetlen ember, akivel kapcsolatot tartottak.²⁰

Amikor 1944 karácsonyán bezárult a Budapest körüli ostromgyűrű, a kommunista párt vezetői közül Péter és Kádár János 1944 novemberétől együtt rejtőzködött a Deák Ferenc utcában, hamarosan pedig Donáth Ferenc Hungária körúti búvóhelyén.²¹ Talán nem túl merész a feltételezés, hogy a Sztálin-orgonák dörgése közepette a három férfiú számba vette, hogy a számukra eljövő felszabadulás után melyek lesznek a legfontosabb teendők, és a feladatok végrehajtásakor kikre lehet számítani. Mivel a politikai rendőrség megszervezése számított a legsürgetőbb teendőnek, az itt felhasználható elvtársakat kellett számba venni. Önkéntelenül is kínálkozhatott Fehér Lajos neve. Bármiféle tervezettség azonban csak akkor indulhatott el, ha Fehér is túléli az ostromot, és idejében eljut az újonnan szerveződő párt székházába.

Fehér Óbudán, egy családi házban vészelte át a nehéz időket. Kovács Gyula egyetemi hallgatóként mutatkozott be szállásadónak, és még a harcok végeztével is ezt a nevet használta. 1945. január 20-án Békásmegyernél átkelt a Duna jegén, hogy felvegye a kapcsolatot szétszórt elvtársaival.²² Logikus döntésként egyik partizánját, Jamrich Mihályt kereste fel V. kerületi lakásán. Tőle tudta meg, hogy a Magyar Kommunista Párt fővárosi szervezete megkezdte működését a Tisza Kálmán téri Volksbund-székházban. A következő napon, vagyis január 21-én két „kicsi robot” árán el is jutott ide.²³ A pártházban lezajlott eseményről érdemes kissé hosszabban idéznünk Fehér Lajos memoárját: „A Központban a kapuban Veres Péterrel találkoztam elsőként.²⁴ Majd mindjárt utána a felszabadulás előtti pártvezetőség egyik tagjával. Ő felvetette, hogy meg kellene alakítani a demokratikus rendőrséget, s ezen belül a politikai rendőrséget. És meghívott maga mellé: vegyek részt ebben a munkában. Egy órával később találkoztam Donáth Ferencsel, aki felhívott, hogy kapcsolódjak be a földreform, a földosztás előkészítő munkájába. Azt válaszoltam: előbb már elköteleztem magam más munkára. S elmondtam, mire. Így maradtam hát le a földosztásról, amelyről [sic!] pedig – mióta csak politikai eszemet tudom, kiváltképp a Szabad Szó-nál, a KMP, a Békepárt falusi vonalán dolgozva – olyannyira készültem... Egy-két nap múlva a Tisza Kálmán téri központ egyik hátsó udvari szobájában, ahol csupasz szalmazsákokon aludtunk, mert nem volt más, és szék sem volt – a szalmazsákokon ülve, Kádár János vezetésével négyen megalakítottuk a demokratikus rendőrséget a fővárosban.”²⁵

Fehér tehát nem kevesebbet állít, mint hogy az alapító atyák közé tartozik, igaz, leírásában keveri a rendőrséget és a politikai rendőrséget. A visszaemlékezés igen figyelemreméltó, ráadásul a szakirodalomban eddig fel nem használt forrással van dolgunk. Nézzük meg, hogy mennyire működött pontosan Fehér Lajos emlékezete más forrásokkal összevetve. A Duna jegén való átkelésének lehetséges időpontját (január 20.) megerősíti Jamrich Mihály önéletrajza, aki január 18-ára tette az V. kerületi MKP-szervezet

megalapításának időpontját.²⁶ A továbbiakban Fehér „a felszabadulás előtti pártvezetőség egyik tagja”-ról ír, aki felkérte őt a politikai rendőrség munkájában való részvételre. Ez a titokzatos valaki Péter Gábor vagy esetleg Kádár János lehetett, bár az utóbbi nevét nyugodtan leírhatta volna Fehér. Őket ugyanis már az MKP Központi Vezetőségének január 19-i ülésén, tehát Fehér felbukkanása előtt két nappal megbízták az új, a politikai rendőrséget is magában foglaló rendőrség megszervezésével.²⁷ Az viszont már egybevág Fehér visszaemlékezésével, hogy formálisan 1945. január 22-én nevezték ki a budapesti rendőrség új vezetőit: Sólyom Lászlót főkapitánnyá, Kádár Jánost főkapitány-helyettesé. Ezzel megvan a negyedik alapító atya is Sólyom személyében. Fehér ugyanerre a napra tette Péter Gábor és saját maga megbízatását a főkapitányság kebelén belül felállított politikai rendészeti osztály élére. Ez azonban korántsem biztos, hogy így volt, hiszen – ahogyan arra a politikai rendőrség ezen időszakát feldolgozó legalaposabb tanulmány szerzői is rámutattak – Péter Gábor esetében január 21-e és 23-a is felbukkan az iratokban, mint kinevezési dátum.²⁸ A *Szabad Nép* három évvel az események után megjelent cikkének névtelen szerzője január 24-re tette a politikai rendőrség megalapítását.²⁹ Péter Gábor minősítési lapján 1945. február 1-je szerepel mint a szolgálatba lépés dátuma,³⁰ egy állambiztonsági tankönyvben viszont az áll, hogy a BRFK Politikai Rendészeti Osztály szervezése már 1945. január közepén elkezdődött, de megalakulása február 2-ára tehető.³¹

Fehér azon állítása, hogy csupán lekészt a földreformról, s ha egy órával hamarabb érkezett volna, egészen másképp alakul az élete, inkább magyarázkodásnak hat, talán ő maga is terhes örökségnek érezte a politikai rendőrség kötelekében eltöltött másfél esztendőt. A földreformot a Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi apparátusában készítették elő március első napjaiban. A Budapesten lévő Fehér agrárszakértőként heteken át tétlenkedett volna, viszont szervezésben jártas káderként rögvest testhezálló feladatot kapott. A fűtetlen szobában, szalmazsákon való tanácskozás ugyanakkor igen plasztikus leírásnak hat, a korabeli Budapesten ez a lehangoló látvány fogadta a pincéből előbújó embereket.³²

Annyit biztosan állíthatunk, hogy az ostromot átvészelő Fehér Lajost január utolsó napjaiban a szerveződobben lévő Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya helyettes vezetőjének nevezték ki. Megbízatásának napja, Péter Gáboréhoz hasonlóan, nem állapítható meg pontosan, feladatkörét viszont ismerjük: elsősorban a személyi állomány toborzását, feltöltését kellett megszerveznie.³³ Emellett gondoskodnia kellett bizonyos részlegek megszervezéséről, és kivette részét a rendőrségi pártmunka, valamint az igazoló eljárások ügyes-bajos dolgaiból is.

Az állomány toborzója

A politikai rendőrség személyi állományának megfelelő emberekkel való feltöltése 1945 késő telén – kora tavaszán kulcskérdésnek számított. A semmiből kellett egy szervezetet felépíteni, a működés elemi feltételeit megteremteni. Később ugyan folyamatosan bővült vagy csökkent az állomány, de a személyi folytonosság az ÁVH, az egyesített Belügyminisztérium és a III-as Főcsoportfőnökség idejében is fennállt. Fehér Lajos a szó legszorosabb értelmében alapozó munkát végzett, az általa felvett emberek gyakran hosszú állambiztonsági karriert futottak be. Az első időkben nagy nehézséget jelentett, hogy az MKP törpe pártnak számított a harci zajok elültekor, s bármily rohamosan gyarapodott is a tagsága, a politikai rendőrséghez valóban csak a legmegbízhatóbb emberek kerülhettek. Így Fehér első körben azokat szerette volna az ügynek megnyerni, akikben feltétlenül megbízott, tehát az általa irányított partizáncsoportok tagjait. Szent meggyőződéssel vallotta, hogy nincs érdemi különbség az 1944 őszi fegyveres ellenállás és a szerveződobben lévő politikai rendőrség munkája között, mivel lényegében ugyanúgy a fasizmusmal szemben lépnek fel. Ezt a felfogást Fehér Lajos őszinte hittel képviselte élete hátralevő részében, ahogyan arról különböző időpontokban megjelent emlékiratai is vallanak.

1946 márciusában, a PRO helyettes vezetőjeként írt könyvében úgy vélte: „Az új területen *ugyanazon* ellenség ellen, *a fasizmus ellen* folyik tovább a harc. Változott formában: most már a fasizmus maradványainak s az ellenforradalmi reakció gyökereinek végleges megsemmisítéséért.”³⁴ 1955 márciusában Nagy Imre híveként, a *Szabad Nép* kegyvesztett

főszerkesztő-helyetteseként szinte változatlan formában írt ugyanerről: „Az új területen ugyanazon ellenség ellen, a fasizmus ellen folytattuk a harcot, ha változott formában is: most már a fasizmus maradványainak, az ellenforradalmi reakciónak a végleges megsemmisítéséért.”³⁵ 1979-ben megjelent, de két évvel korábban papírra vetett memoárjában immár félreállított PB-tagként, nyugalmazott miniszterelnök-helyettesként már valamivel finomabban fogalmazott, de a lényeg itt sem változott: „Valójában új munkaterületünkön ott folytattuk, ahol abbahagytuk – más eszközökkel. A fasizmus ellen harcoltunk ezúttal is, de most már a fasizmus maradványainak felszámolásáért – *a demokratikus rend alapjainak megvetése, megszilárdítása érdekében!*”³⁶ Az utolsó mellékmondat nem lényegtelen: a korábban valami káros, negatív jelenségnek a megsemmisítésére, elpusztítására törekvő harc itt értékteremtővé lényegül át. Talán Fehér is érezhette, hogy a 70-es évek végén már rá sem vet egyértelműen jó fényt a politikai rendőrségnél vállalt szerepe, ezért szúrta be a demokrácia építéséről szóló félmondatot.

Fehér Lajos mindhárom emlékiratában felsorolta az általa irányított partizáncsoportok tagjait, s utalt a politikai rendőrségi karrierjükre is. 1946-ban Pálffy Györggyel kezdte a felsorolást, majd megemlítette Padányi Mihály, Janikovszky Béla, Jamrich Mihály, Gürtler/Egri János, Urbán Lajos, Décsi Gyula és Zsenei Ferenc nevét.³⁷ Ők mindnyájan szolgáltak hosszabb-rövidebb ideig az államvédelem kötelékében, még ha nem is mindenkit Fehér Lajos vitt a PRO-hoz.

1955-ben a kivégzett és még nem rehabilitált Pálffy György neve fel sem bukkan az emlékiratban, és hiányzik a felsorolásból Zsenei Ferenc és Décsi Gyula is. Ők ekkor már kényelmetlenné váltak, ennek okaira még visszatérünk. Csupán Jamrich Mihály és Urbán Lajos van nevesítve, mint a Belügyminisztérium ezredese, illetve őrnagya, de az nem derül ki, hogy állambiztonsági munkával foglalkoznak. A korábban a politikai rendőrségnél dolgozó Padányi Mihály Pétfürdőn és Sztálinvárosban gyárakat építő kultúrmérnökként, Janikovszky Béla a rák ellen harcoló orvosként, Egri János az Egyesült Izzó vegyész mérnökeként szerepel a szövegben. Saját szerepéről szemérmesen hallgatott Fehér Lajos, Péter Gábor melletti szolgálatáról egy szót sem írt: „Jómagam pedig a fegyvert újra a tollal cseréltem fel: nyolc éven át a Szabad Földnél, ma a Szabad Népnél szolgálom pártom, népem s a szocialista Magyarország felépítésének ügyét.”³⁸ Ekkor már Péter Gábor börtönben van, ha lassan is, de zajlik a rehabilitáció, így Fehér Lajosnak is tanácsosabb minél messzebb kerülnie a gyűlölt Államvédelmi Hatóságtól.

Az 1979-es emlékiratban gondosan került Fehér a nevek említését és az ezzel járó bonyodalmakat, s azzal vágta át a gordiuszi csomót, hogy állítása szerint „a magyar partizánmozgalom színe-javát sikerült az ügy számára megnyerni”.³⁹

Nézzük meg ezek után, hogy kiket is vitt be Fehér Lajos a politikai rendőrséghez, s hogyan alakult az ő további sorsuk. Ez magyarázatot ad az emlékiratok közötti különbségekre is. Padányi Mihály államvédelmi karrierjéről csupán nagyon szórványos ismeretekkel rendelkezünk. A vele készített interjú tanúsága szerint 1945 augusztusában hívta meg Fehér a Politikai Rendészeti Osztályra. Állítása szerint azért lépett be, mert kizárólag Fehért ismerte a kommunista mozgalomból, és meggyőződött arról, hogy „más okosat” nemigen tudott volna tenni az adott helyzetben. Padányi azt állította, hogy Fehérrel nem ápol szoros barátságot ottiléte alatt, sőt távozásáról is csak utólag értesült. Ő néhány hónappal később, valamikor 1946/47 fordulóján hagyta ott az Államvédelmi Osztályt.⁴⁰ Padányi ahhoz képest, hogy életének korábbi időszakáról, a fegyveres ellenállásról hosszan, bőségesen beszélt ötven év távlatából is, a politikai rendőrségre nem nagyon akart emlékezni. Csupán annyit mondott, hogy exponált háborús bűnösöket, bujkáló csendőröket, gestapósokat, besúgókat kellett összeszedni, de a kezdettől fogva jelen lévő törvénytelenégekről hallgatott. Azt is Janikovszky Béla vizsgálati anyagából tudjuk, hogy Padányi Mihály őrnagyi rangot ért el.⁴¹

Padányihoz képest Janikovszky Béla tekintélyes államvédelmi karriert mondhatott magáénak. Saját bevallása szerint 1945 februárjában „Fehér Lajoson keresztül” került a politikai rendőrségre, ahonnét 1952-ben a Katonai Elhárítási Főosztály vezetőjeként távozott, államvédelmi ezredesi rangban.⁴² Egy év múlva a Péter Gábor elleni fellépés részeként őt is letartóztatták és két év börtönre ítélték. Ezt követően valóban eredeti szakmáját, az orvoslást gyakorolta, ahogyan azt Fehér megírta, de ezt megelőzően az ÁVH egyik vezető pozícióját töltötte be. S ezen az úton Fehér Lajos indította el.

Gürtler/Egri János volt az egyetlen olyan, Fehér irányítása alatt harcoló partizán, aki nem egykori felső kapcsolata közbenjárása csatlakozott az államvédelemhez. Erre azért sem kerülhetett sor, mivel – feltehetően egy malenkij robot kapcsán – 1945 tavaszán szovjet fogságba esett és csak egy év múlva tért haza. Nála is az ismertség volt a döntő, 1948 novemberében Janikovszky Béla és Száborszky József ajánlására vétetett fel a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának állományába. Képzettségének megfelelően az IX., az operatív technikával foglalkozó főosztályon szolgált, mint rádiómérnök. Alezredesi rangban szerelt le 1954 augusztusában, saját kérelmére.⁴³ Így Fehér 1955-ös könyvében már tényleg a Chinoin tehetséges vegyészmérnökeként szerepelhetett, a hatéves államvédelmi múlttól mentesen.

Jamrich Mihály is tekintélyes állambiztonsági karriert mondhatott magáénak. Állítása szerint 1945. február 5-én Fehér Lajos és az V. kerületi pártszervezet javaslatára kezdhetette meg szolgálatát a Politikai Rendészeti Osztályon. Ezt követően megszakítás nélkül, 15 éven keresztül maradt a politikai rendőrségnél és 1960. július 5-én szerelt le ezredesi rangban a Politikai Nyomozó Főosztály II/3-as, hírszerzéssel foglalkozó osztályától. Ezt a döntést nem feltétlenül saját maga hozta meg, hiszen önéletrajzában is céloz arra, hogy igen komoly nehézségei adódtak az eredményes hírszerző munkához nélkülözhetetlen nyelvtanulás terén. Jamrich Mihály az elbocsátott állambiztonsági tisztek jellegzetes karrierútját folytatta: a Könnyűipari Gépgyár igazgatói székében foglalt helyet.⁴⁴ Ismeretlen okból Jamrich József, Jamrich Mihály fivére, kimaradt azok sorából, akiket Fehér Lajos hívott meg az Andrássy út 60-ba. Lehet, hogy ez nem véletlenül történt így, mivel 1958-as önéletrajzából kiderül, hogy részt vett az 1944. őszi partizánmozgalomban, de nem említi meg Fehér Lajos nevét. Pedig feltételezhetően ő is találkozott 1945 januárjában Fehérrel, mivel Mihály bátyjával közösen alapították meg az V. kerületi kommunista alapszervezetet. Mindenesetre nem az államrendőrséghez, hanem a debreceni pártiskolára került.⁴⁵ Végül 1946 júniusában a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályától ment át a budapesti PRO-hoz, főhadnagyi rangban.⁴⁶ Ekkor még Fehér Lajos intézte a személyzeti ügyeket, s így hivatalos neki kellett felvennie. Vagyis végső soron a Jamrich testvérek Fehér Lajosnak köszönhetően vállaltak szerepet a politikai rendőrségnél. József számára mindez élethosszig tartó hivatásnak bizonyult, csak 1986-ban vetette le az egyenruhát.⁴⁷

Urbán Lajos esete némiképp eltér az előzőektől. Ő szintén „Fehér-partizán” volt, s a Jamrich testvérekhez hasonlóan az V. kerületi pártszervezetben kezdett el munkálkodni 1945 februárjában. Egy napon megkereste a fegyveres ellenállásban szintén részt vevő Gyenge Emil, aki arra akarta rávenni, hogy vállaljon fogdaügynöki munkát az Andrássy út 60. pincéjében raboskodó nyilasok körében. Urbán egy nap gondolkodási időt kért, majd másnap találkozott Fehér Lajossal és néhány korábbi bajtársával, köztük az eddig nem említett Zsenei Lászlóval és Imocsai Imrével.⁴⁸ Gyengét, Imocsait és Zseneit mint a PRO munkatársait nevezte meg Urbán, mellel még mindhármuk neve felbukkan Fehér Lajos 1946-os emlékiratában, mint általa vezetett ellenállóké.⁴⁹ Az említett három személy állambiztonsági karrierjére vonatkozóan más forrásunk nincs, de elég logikusnak tűnik, hogy Fehér őket is bevonta ebbe a munkába. Urbán feljegyzése egyébként éppen azért készült, mert 1945. február vagy március 6-án (ugyanazon a szövegen belül két dátum is szerepel) színleg őrizetbe vették, hogy a Fehér Lajostól kapott parancsot végrehajthassa. Az utasítás pedig arra vonatkozott, hogy Urbánnak fogdaügynökként kellett információkat szereznie.⁵⁰ Urbán sikerrel megállta a helyét, és töretlenül folytatta politikai rendőrségi karrierjét, amelyre a halál tett pontot 1957. november 3-án. Ekkor mint a Politikai Nyomozó Főosztály II/6-e alosztályának alezredesi rangban lévő vezetője intett búcsút a földi létnek.⁵¹

Érdemes megnézni azokat a személyeket is, akik szintén Fehér Lajos csoportjához tartoztak 1944 őszén, s karrierjüket az államrendőrségen folytatták, de az 1955-ös emlékiratból már kimaradtak. Két ilyen személyt ismerünk: Zsenei Ferencet és Décsi Gyulát. Zseneiről nem tudni, hogy pontosan milyen rangban, milyen beosztásban szolgált a Politikai Rendészeti Osztályon, amikor 1945 őszén eljárás indult ellene azzal a váddal, hogy néhány letartóztatott személy vagyontárgyait nem adta vissza.⁵² A vizsgálati eljárásból nem derül ki, hogy vesztegetésről vagy visszaélésről van-e szó, mindenesetre Zsenei neve ezután nem bukkan fel a személyi állományról fennmaradt iratanyagban. Nem tudni, hogy elítélték-e, vagy ejtették az ellene felhozott vádak, de Fehér Lajos számára személye 1955-ben kényelmetlennek/vállalhatatlannak bizonyult.

Décsi Gyula alakja Janikovszky Bélához hasonlít, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy az utóbbival Fehér Lajos közvetlen kapcsolatban állt, míg Décsivel inkább csak futólag ismerték egymást. Mindketten Pálffy György és az MKP Katonai Bizottsága alárendeltségében vettek részt az ellenállásban.⁵³ Décsi 1945 márciusában lépett, mint képzett jogász, a politikai rendőrség szolgálatába. Őt is Fehér hozta tehát a szervhez, és személye 1946-ban, az első emlékirat megjelenésekor még nem látszott problémásnak. Később államvédelmi ezredesként az ÁVH jogi és börtönügyi főosztályát irányította. 1950-től igazságügyi államtitkár, 1952 novemberétől igazságügy-miniszter volt.⁵⁴ 1953-ban Péter Gáborral együtt bukott, és éppen kilencesztendő börtönbüntetését töltötte, amikor Fehér Lajos emlékiratának második kiadása megjelent. Így személyét nem volt tanácsos szerepeltetni.

Annyi bizonyosan elmondható, hogy Fehér Lajos tudatosan igyekezett bevinni saját embereit a politikai rendőrséghez. Hogy ezen túl mit tett az állomány megerősítése érdekében, nehezen megválaszolható kérdés. A politikai rendőrségnél pályafutásukat 1945–46-ban kezdők személyi anyaga felettébb hiányos, így nem tudjuk, hogy a formális ügyintézésen túl mennyiben köszönhették karrierjük elindulását Fehér Lajosnak. Egy-két forrásunk arról árulkodik, hogy az állomány toborzását nem csak Fehér végezte, illetve akár ő maga is riaszthatott el embereket. Így például Tihanyi János államvédelmi alezredes önéletrajzában az olvasható, hogy „a felvételre Megyeri József volt főcsoportvezető ajánlott, Fehér Lajos volt főosztályvezető-helyettes vett fel”.⁵⁵ Szamosi Tibor államvédelmi százados pedig a kommunista ifjúsági mozgalomban tevékenykedő barátja, Kelen Béla tanácsára ment a Tisza Kálmán téri pártközpontba. Itt az őrségbe osztották be, innét még januárban vitte magával Péter Gábor a szerveződő politikai rendőrségbe.⁵⁶ Egy másik esetben pedig az történt, hogy Péter Gábor 1945-ben beküldte az egyházi elhárítás későbbi vezetőjét, az akkor 18 esztendő Geréb Sándort, hogy beszélje meg a felvételét. Fehér Lajos viszont érthetetlen beszéde miatt oly rossz benyomást tett a fiatalemberre, hogy otthagya az egészet, és 1956 után karhatalmistaként lépett az állambiztonság állományába.⁵⁷ Összességében annyit elmondhatunk, hogy Fehér Lajos több, magasra ívelő állambiztonsági karriert is útjára indított, jó érzékkel ajánlotta embereit Péter Gábor bizalmába.

Az apparátus működtetője

Azt, hogy mi mindennel töltötte Fehér Lajos a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán több mint másfél esztendő szolgálati idejét, inkább csak körvonalazni tudjuk, mintsem határozottan megrajzolni. Személye először Péter Gábor az MKP Központi Vezetőségének 1945. február 7-én tartott ülésére készített beszámolójában bukkan fel, ekkor még nem név szerint, de egyértelműen azonosíthatóan: „A politikai osztályvezető-helyettes olyan ember, aki az utóbbi években az ill(egális). pártban katonai vonalon dolgozott. Vezetett különböző akciókat a németek ellen. Német autók robbantása, utánpótlás zavarása és általában hasonló tevékenységet fejtett ki.”⁵⁸ Egy 1945. február 20-án papírra vetett összefoglalóban, amely a hozzácsatolt orosz nyelvű fordítás miatt gyaníthatóan nem a hazai pártvezetés számára készült, már csak annyi szerepel, hogy Péter Gábor helyettese „éveken keresztül illegális munkát végzett”.⁵⁹

Fehér tevékenységének azonosítását részben az is hátráltatta, hogy néhány hónapon keresztül nem saját, hanem az illegalitásban használt neve alatt, Kovács Gyulaként szerepel.⁶⁰ Az első irat, amelyet így szignált, 1945. február 24-én kelt, és ebben hat fő rendőr áthelyezéséről intézkedett a VI. kerületi rendőrkapitányságtól a Politikai Rendészeti Osztályra.⁶¹ Saját neve először egy 1945. június 18-án kiadott körözüvény alatt olvasható,⁶² és ettől kezdve végig Fehér Lajosként találkozhatunk vele.

A magyar politikai rendőrség 1945 utáni történetének korai szakaszáról igen kevés, mondhatnánk tükörcserépszerűen töredezett információval rendelkezünk. Még a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának szervezeti felépítését sem ismerjük részleteibe menően, nemhogy az egyes vezetők pontos feladat- és hatáskörét. Egyes feltételezések szerint Fehér Lajos a megalakulást követő hónapokban, 1945 tavaszán osztályvezető-helyettesként az ún. nyomozó főcsoportok munkáját irányította.⁶³ Egy 1946 nyarán született angol hírszerzői jelentés viszont arról tanúskodik, hogy Fehér Lajos csupán egyike volt a

három adminisztratív vezetőnek, és az offenzív és defenzív alosztályt vezető Szaberszky József, illetve Tímár István közvetlenül Péter Gábornak számolt be.⁶⁴ Érdekes, hogy a Foreign Office tisztviselőinek készített szövegben tévesen parasztpártiként szerepeltetik Fehért. Ez elsősre elírásnak tűnhet, de az is lehet, hogy Fehér mezőgazdaság iránti elkötelezettsége, háború előtti agrár-újságírói szerepe miatt „lényegült át” parasztpártivá. Mindenesetre a témát eddig legalaposabban feldolgozó tanulmány szerzői úgy vélik, hogy a PRO működésében egyértelműen Péter Gábor személye dominált, a helyettes vezető, majd a koalíciós partnerek követelése miatt kinevezett vezetők kevés önálló döntést hoztak.⁶⁵

Fehér Lajos látszólag tehát távolabb került a napi működéstől, mivel csupán személyi és adminisztratív ügyekkel foglalkozott, de ezek a kérdések éppen olyan fontos, bár nem olyan látványos területét képezték a PRO működésének, mint a konkrét vizsgálati munka. Fehér legnagyobb jelentőségű intézkedése a Politikai Rendészeti Nyilvántartó Hivatal megszervezése volt. Felállításáról formálisan a budapesti főkapitány intézkedett 1945 áprilisának első napjaiban, de a parancs szövegét Fehér dolgozta ki. Ennek lényege az volt, hogy az egyes kerületi kapitányságoknak a politikai okokból őrizetbe vettekéről személyi adatlapokat kellett felvenniük, majd hetente egyszer a hivatal felé továbbítaniuk. Sőt azokról is külön űrlapot, ún. figyelőkartont kellett felállítaniuk és a központi nyilvántartónak beküldeniük, akikkel kapcsolatban politikai bűncselekmény gyanúja merült fel, de még nem kerültek a rendőrség kezébe.⁶⁶

Az előterjesztés csupán formális eljárásnak tekinthető, hiszen Péter Gábor néhány nappal későbbi, Rákosi Mátyásnak szóló jelentése már egy működő gépezetről adott számot.⁶⁷ Ebben Péter beszámolt arról, hogy a főváros kerületeiben több helyütt is spontán módon hozták létre a kommunisták a rendőrségen belüli politikai nyomozócsoportokat. A PRO helyzetének stabilizálódásával azonban bekérték az itt szolgálók életrajzait. „Az életrajzokat a politikai rendőrség két vezetője áttanulmányozta és ennek alapján ezeket az embereket vezetőjünkkel együtt behívtuk beszélgetésre. Ezeknek a beszélgetéseknek az eredményeként 10-15 embert is átvettünk.” Vagyis Péter és Fehér közösen végezték el az állomány átrostálását, tehát ekkor történetünk főszereplője még egyértelműen második embernek számított.

Péter tájékoztatta Rákosit a Politikai Nyilvántartó Irodáról is, amely március 1-jével állt fel, és nem csupán budapesti, hanem országos hatáskörrel gyűjtötte az adatokat. A szöveg némi támpontot ad a nyilvántartó működéséről: „Az osztály minden egyes nyilásról, illetve egyéb bűnről fejcédulát állít ki, fényképet készít, azokat megőrzi és így az egyes ügyekben előforduló kétségekre határozott választ tud adni.”

Azt, hogy Fehér reszortja volt a Politikai Nyilvántartó Iroda, bizonyítja egy 1945 júniusában írott levele, amelyben kérte Erdei Ferenc belügyminisztert, hogy további intézkedésekkel segítse munkájukat. Fehér követelte, hogy utasítsák az igazoló bizottságokat, hogy minden nem igazolt vagy feddésre ítélt személy ügyében küldjék meg a hivatalnak az eljárás során felvett jegyzőkönyveket. Azt is javasolta, hogy a vidéki főkapitányságok az általuk hozott internálási és rendőrhatósági felügyelet alá helyezésről szóló határozatok egy-egy másolatát küldjék el a nyilvántartó hivatalnak. Végezetül szerette volna elérni, hogy az igazságügy-miniszter utasítsa a vidéki népbíróságokat, hivatalos formában küldjék meg a nyilvántartó irodának. Javaslati közül az első és a harmadik pontot fogadta el a belügyminiszter.⁶⁸

1946 márciusában pedig 500 millió adópengő hitelt kért a belügyminisztertől Fehér Lajos az ekkor már Politikai Rendészeti Nyilvántartó és Segédhivatal néven működő részleg munkájának bővítésére, többek között kartotékszekrények, forgatható székek vásárlására. Mindez állambiztonsági zsargonnal élve a prioritást, vagyis a bűnügyi nyilvántartásban való keresést könnyítette volna meg.⁶⁹ Fehér óhaja meghallgatásra talált, miniszteri javaslatra a Gazdasági Főtanács intézkedett az összeg átutalásáról.

Arról, hogy az általa javasolt intézkedések hogyan érvényesültek a gyakorlatban, viszonylag keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy Fehér szerepe nem korlátozódott pusztán a beérkező jelentések, űrlapok egyszerű regisztrálására, hanem tudatosan törekedett arra, hogy elősegítse az ellenségnek tartott személyek kiszűrését. Elsősorban a nyugati hadifogságból hazatértek, az újjászerveződő honvédség állományába tartozók, és a rendőrség testületének átvizsgálását tartotta a legfontosabbnak. Fennmaradt egy 1945 júliusából származó jelentése, amelyben Sólyom László főkapitánynak számolt be a Nyugati pályaudvarra beérkező,

hazatérőket szállító vonat „politikai szempontból” való felülvizsgálatáról.⁷⁰ 1945 augusztusában viszont arra használta fel Fehér a hadifogoly-szállítmányok átvilágítását, hogy régi barátját, debreceni kollégiumi szobatársát, Barla-Szabó Ödönt kimentse a szovjetek őrizetéből.⁷¹

Fehér korabeli gondolkodását jól megvilágítja a Politikai Rendészeti Osztály 1946. február 28-i értekezletén tett hozzászólása.⁷² Úgy vélte, hogy az egyik legfontosabb kérdés a nyugatról hazatértek megfelelő kiszűrése, átvilágítása, hiszen „míg ezt az emigrációt fel nem számoljuk, annak pusztasága is a legnagyobb veszélyeket rejtegeti a demokratikus új rend nyugalma szempontjából”. Nem tartotta elegendőnek a hazatérteket átvizsgáló ún. szűrőtáborokat, hanem az innét utazási igazolvánnyal hazatértek alaposabb „lenyomozása” mellett kardoskodott. Fehér szerint ez a gyakorlat eredményesnek bizonyult, hiszen míg a szűrőtáborokban a hazatérőknek csupán 4-5%-át találták politikai szempontból veszélyesnek, ők ezt a számot 15%-ra tornázták fel. Ebből adódóan a módszer egész országra való kiterjesztését óhajtotta.

Fehér a továbbiakban igen élesen kikelt a honvédségnél B-listázott, illetve a rendőrhatalom felügyelet alá helyezett emberekkel szemben is. Azt állította, hogy az előbbieket „mint képzett, részben fegyverrel rendelkező személyek a legerősebb melegágyai lehetnek mindenféle illegális, fasiszta és reakciós szervezkedésnek”. Majd kitért a rendőrség állományára is, ahonnan szerinte 5000 embert kellene haladéktalanul elbocsátani a „demokratizálás” érdekében. Ezután azzal folytatta, hogy a közigazgatás által lebonyolított B-listázás nem megfelelő, abba aktívan be kellene kapcsolódnia a politikai rendőrségnek is, a fővárosban és vidéken egyaránt. Sőt nem állt meg ennél a pontnál, hanem még határozottabb intézkedéseket követelt: „Budapesten az a tapasztalat, hogy a kocsmák az illegális szervezkedések búvóhelyei, különösen Budán. Ezért elhatároztuk, hogy az összes kocsmárosokat felülvizsgáljuk és akinek a múltjában találunk valamit, attól elveszük az engedélyt. A politikai rendőrség részéről hasonlóképpen a trafikengedélyek felülvizsgálata is folyamatban van.”

Egy visszaemlékezés szerint Fehér nem csupán a politikai rendészeti, szakszóval élve: operatív nyilvántartó rendszer alapjait vetette meg, hanem más osztályét is. Az Államvédelmi Hatóság belső karhatalmát 1949–50-ben vezető Kajli József 1956-os kihallgatása során úgy emlékezett, hogy őt 1945-ben Fehér Lajos megbízta a levélcenzúrával, majd pedig a telefonlehallgatással foglalkozó részlegek megszervezésével.⁷³ Kajli szavait más forrás nem támasztja alá, de a politikai rendőrség történetének kezdeti szakaszában a nyomozást segítő, ún. segédoperatív részlegek még nem különültek el élesen, így könnyen elképzelhető, hogy Fehér hatásköre az operatív nyilvántartás megszervezése mellett ezekre a területekre is kiterjedt.

Ugyancsak Fehér hatáskörébe tartozott a politikai rendészeti osztályon, sőt a budapesti főkapitányság egészén belül működő kommunista pártszervezetek ügye is. 1946 januárjában a rendőrség központi frakció-értekezletén arról szólt, hogy a főkapitányság bünyügyi osztályán jelentős számban vannak kommunista párttagok, viszont a gazdasági rendőrségnél, az internálási osztályon és az őrszemélyzeténél még akad tennivaló. Összességében elégedetten állapította meg, hogy a „rendőrség reakcióiktól való megtisztítása már folyamatban van és a frakciók támogatják a politikai osztályt ebben a munkában”.⁷⁴ Három hónappal később pedig Fehér komoly sikerekről számolt be a *Szabad Nép*-előfizetők, az új párttagok növelése terén. Szintén ő gondoskodott a politikai oktatás megszervezéséről és a tagdíjhátralék behajtásáról is. Úgy vélte, hogy 1945-ben „a pozícióharc terén szép sikereket értünk el, de a rendőrséget alulról is kézben kell tartani és ezt kizárólag toborzással érhetjük el”.⁷⁵ Mindezen területek mellett Fehér foglalkozott a különféle statisztikai összefoglalók elkészítésével, a létszám, ezen belül a párttagság alakulásának figyelemmel kísérésével. Ezeket a dokumentumokat szorgalmasan küldöztette a Belügyminisztérium vagy a főkapitányság számára.⁷⁶

Hivatali hatalmát azonban nem csupán az előírt feladatok elvégzésére, hanem személyes ügyei lebonyolítására is felhasználta. Barla-Szabó Ödön kiszabadítása mellett figyelemmel követte azokat a vizsgálati eljárásokat, amelyekkel korábbi illegális tevékenysége közvetve vagy közvetlenül összefüggésben állt. Alig néhány héttel a politikai rendőrség megalakulását követően, 1945. március 15-én közvetlenül Péter Gábortól megkapta annak a csendőrnnyomozónak a kihallgatási jegyzőkönyvét, aki 1944 őszén Fehér Zsuzsannát, Fehér Lajos húgát brutálisan megkínózta.⁷⁷ 1949-ben a Fehér testvéreket csaknem a csendőrség kezére juttató rendőrségi informátor, Balogh Mihály a népbírói tárgyalásán azt állította,

hogy nem volt tisztességes az ellene folyó eljárás, mivel azt Fehér Lajos befolyásolta. A népbírósághoz küldött észrevételeiben Balogh úgy vélekedett, hogy Fehér hivatalból megkapta egy csendőrnnyomozó vallomását, és ennek segítségével befolyásolták a tanúkat, hogy rá terhelő vallomásokot tegyenek.⁷⁸ Bár Fehér Lajos emlékiratában expressis verbis nem mondja ki a tanúk befolyásolásának tényét, de több alkalommal is hosszasan idéz a Balogh által említett csendőrtiszt, Juhász István 1945 júliusában tett vallomásából.⁷⁹ Ezt elvileg emlékirata elkészítésekor is megkaphatta, de ugyanúgy olvashatta 1945-ben is, mint a másik csendőr vallomását.

Sokkal inkább az a kérdés, hogy Fehér mennyire használta fel az így megszerzett vallomásokat, információkat vagy még inkább a politikai rendőrségnél meglévő beosztását arra, hogy személyes bosszút álljon. Ezt nem tudjuk megmondani,⁸⁰ de hajlunk arra, hogy ha közbe is lépett, a meghozott ítéletek nem elégtették ki. Hiszen a testvérét megkínzó Kékkői Ferencet első fokon halálra, másodfokon viszont életfogytiglani kényszermunkára ítélték.⁸¹ Balogh Mihály 1949-ben életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, de 1960-ban az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette.⁸² Fehér Lajosban élete végéig magasra csapott a szenvedély lángja, amikor Balogh Mihály esete szóba került. Ezt mindennél ékeesebben bizonyítják emlékiratának szavai: „Vajon Balogh Mihály, ez a fajtajától teljesen elrugaszkodott áruló, stréber és karrierista csendőrnnyomozó, aki oly súlyos károkat okozott az illegális kommunista párt falusi vonalának, amely végső soron azért is harcolt, hogy majdan a magyar mezőgazdaságban bekövetkezzék az, ami 1961 végén be is következett: vajon Balogh Miska, egykori mezőtúri falusi gyerek hosszú börtönéveiben mert-e egyszer is – ha titkon is – önmagával szembenézni?”⁸³

Mindezek után felvetődik a kérdés: ha Fehér Lajos a jelek szerint elszántan és meggyőződéssel végezte munkáját a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán, miért távozott az állományból 1946 második felében? A továbbiakban erre próbálunk meg választ adni.

A távozás okai

Arról, hogy Fehér Lajos hogyan érezte magát Péter Gábor társaságában, hogyan hatott rá a politikai rendőrség világa, korabeli forrásokkal, különösen személyes vallomásokkal nem rendelkezünk. A kortársak Fehér Lajosról szóló visszaemlékezései pedig négy-öt évtized távlatából idézték fel ezt az időszakot. Ekkor már ráakódott az államvédelem, a politikai rendőrség történetére mindaz a hallatlan erkölcsi teher, amelyet a koncepciók, perek, börtönbeli kínzások, csengőfrász, kitelepítések, kényszermunka, Recsk és Hortobágy jelentett. A szervezet története egységes folyamattá vált, nem igazán tűnt lényegesnek, hogy 1945 és 1956 között valaki a PRO-nál, a Katpolnál, az ÁVO-nál vagy az ÁHV-nál szolgált, az ávos mint összefoglaló, súlyosan megbélyegző minősítés vált uralkodóvá. Éppen ezért Fehér Lajos életének ezt a másfél évét szinte mindenki kényszernek, kisiklásnak magyarázta, amely nem illett bele az összképbe. Hiszen a rá jó szívvel emlékezők az 1960-as évek reformpolitikusként, a mezőgazdaság ügyének harcos szószólóját tisztelték benne, s ehhez igen nehezen volt párosítható bármiféle ávos múlt.

Gyenes Antal például úgy emlékezett, hogy Fehér Lajos valahogy fölismerte, hogy nem jó Péter Gábor helyettesének lenni, ezért megbeszélte az MKP káderosztályával, hogy Fehér átveszi Gyenes felelős szerkesztői posztját a *Szabad Föld*-nél, ő pedig a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének főtitkára lesz.⁸⁴ A váltás indokaként a következő történetet mesélte el Gyenes: „Egyszer Fehér Lajosnál bent voltam az ÁVH-nál [sic!], és egyszer csak halk lépéseket hallok. Megjelent Péter Gábor és megállt. Kiderült, hogy a szoba tapétájában volt egy titkos ajtó, amit nem lehetett észre venni. Azon bejött, megállt, és hallgatta, hogy én mit beszélgetek Fehér Lajossal. Ez olyan megdöbbentő jelenet volt, hogy megértettem, Fehér Lajos igyekszik szabadulni.”⁸⁵ A történet kissé suta, hiszen Fehér nyilván tudott az ajtó létezéséről, s ha Péter bejött, nyilván észre is vette. Az, hogy az osztályvezető és helyettese egymás melletti szobában van, önmagában még nem indok a távozásra. Padányi Mihály viszont Fehér Lajos értekezleteken tapasztalható hidegségét, zárkózottságát emelte ki.⁸⁶ Ez magyarázható a feladat iránti odaadással, fegyelmezettséggel. Ha felidézzük a rendőrségi frakció-értekezleteken elhangzott szavait, azok éppen a kemény, határozott vezető

benyomását erősítik. Vásárhelyi Miklós egyrészt úgy vélte, hogy a korabeli felfogás szerint nagy elismerést jelentett, ha egy hazai illegális kommunista magas beosztást kapott a politikai rendőrségnél. Másrészt viszont azt hangsúlyozza, hogy Fehér keményen küzdött azért, hogy elkerüljön innét, hiszen eleve újságíróként szeretett volna elhelyezkedni.⁸⁷

Az egészségesnek tűnő összképet Erdős Péter zavarja csak össze, aki 1945 nyarán a *Szabadság* című lap zsnurnalistájaként kereste fel az Andrássy út 60.-at. Péter Gábor távollétében Fehér Lajos fogadta őt. „Hosszasan beszélgettünk, nagyon vonzó, rokonszenves és ilyen, embert megnyitó személyiség volt, úgyhogy nagyon őszinte beszélgetést folytattam le vele.”⁸⁸ Ezek után mi lehet az igazság?

Először is mind a politikai rendőrség, mind Fehér Lajos azon belüli helye és befolyása jelentős átalakuláson ment át 1945 januárja és 1946 szeptembere között. Az állomány mind létszámában, mind szervezetében jelentős mértékben felduzzadt. Amikor Fehér belépett a testületbe, még jóformán a romeltakarítás sem kezdődött meg, a semmiből kellett építkezni. Távozását követően néhány nappal született meg a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, közkeletű rövidítéssel élve: az ÁVO. Ezzel Péter Gábor nem csupán a Tömpe Andrással vívott küzdelmet nyert meg, s vált az MKP-n belül a politikai rendőrségi ügyek első számú felelőssévé,⁸⁹ hanem nagy lépést tett abban az irányban, hogy az egész politikai rendszeren belül is meghatározó szereplővé váljon. Míg Fehér az első időkben valóban Péter helyettese volt, eddigre már csupán egy a helyettesek közül, ráadásul nem is a legfontosabb poszton. Közben természetesen a magyar politikai élet is átalakult, egyre nyilvánvalóbbak lettek az MKP hatalmi törekvései, s bár még a Magyar Közösség-ügy előtt járunk, de talán Fehér már sejthette, hogy a politikai rendőrség „reakció elleni harcát” egyre nagyobb hatósugárban kell értelmezni. Hogy mindez zavarta-e, kétségeket ébresztett-e benne, arról semmilyen forrásunk nincs. Annyi azonban bizonyos, hogy nem csupán utólag kesergett azon, hogy nem foglalkozhat parasztpolitikával, hanem már 1945 nyarán szeretett volna a szívéhez közel álló agráriumhoz visszatérni. Született is egy MKP titkársági döntés arról, hogy gondoskodni kell az utódlásáról.⁹⁰ Bő két héttel később pedig arról határoztak, hogy Fehér Lajost két hónapos szabadságra küldik „a paraszt lap szerkesztőségi munkájának elvégzésére”.⁹¹ Ez a bizonyos „paraszt lap” az 1945. augusztus 29-én útjára induló *Szabad Föld*, amely az MKP „földműves hetilapjaként” határozta meg magát.

Fehér Lajos ügye azonban sokkal tovább húzódott, mintsem arra 1945 augusztusában számítani lehetett. Eleinte Péter Gábor nem akarta őt elengedi a PRO-tól. Nem tudni, hogy pontosan ki járt közben Fehér érdekében, vagy ő maga kit tudott ügyesen megpuhítani, de annak ellenére, hogy már 1945. nyár derekán magas szintű testületi döntés született az áthelyezéséről, egy év múlva még mindig a politikai rendőrségnél szolgált. Az MKP Központi Titkársága 1946. augusztus 7-i ülésén tárgyalta meg Kállai Gyula előterjesztését, amelyben többek között a *Szabad Föld* napilappá tételét és a szerkesztőség megerősítését javasolta.⁹² Erre égető szükség volt, hiszen az első évben egyetlen szerkesztőségi szobában Gyenes Antal és Urbán Ernő készítette az újságot, egy titkárnő és egy hivatalsegéd közreműködésével. Kállai Gyula mint főszerkesztő, bokros teendői közepette nem olvasta el a beérkezett kéziratokat, gyakran csupán telefonon érdeklődött a tartalom felől, általában az aktuális lapszám megjelenését követően.⁹³ A főszerkesztő további 11 zsnurnalistával bővítette volna a szerkesztőség állományát, többek között Baló Lászlóval és Vajda Gáborral, de a névsorban nem szerepelt Fehér Lajos neve. Az előterjesztést, ezen belül a névsort is, bizonyos kikötésekkel támogatta a Központi Titkárság.

Kérdés, hogy Fehér tudott-e a Kállai-féle névsorról, netán kimaradása adta meg a végső lökést, hogy most kell váltania, mindenesetre 1946. szeptember 18-án a főtitkársághoz címzett levelében újból kérte áthelyezését.⁹⁴ A szövegből kiderült, hogy egy esztendővel korábban Péter Gábor torpedózta meg a kérelmét, most pedig a Belügyminisztérium sajtóosztályán kívánták foglalkoztatni. Fehér nem érte be ezzel a köztes megoldással, és újból kérte „parasztvonalra” történő átirányítását. A levélpapíron található, kézzel írt feljegyzésekben Péter Gábor, Donáth Ferenc és Kádár János is támogatásáról biztosította a kérelmet. Ez már elegendőnek bizonyult a váltáshoz, az MKP Központi Titkársága 1946. szeptember 21-én jóváhagyta, hogy Fehér Lajos a továbbiakban a pártközpont falusi osztályának munkatársa legyen.⁹⁵ A hivatalos döntést informális keretek között is szentesítették: az 1946. szeptember 29-e és október 1-je között tanácskozó MKP-kongresszus szünetében Péter Gábor „tréfás hangulatban, de hivatalosan átadta” Fehért Nagy Imrének.⁹⁶ A

hivatalos áthelyezésre – ismeretlen okból – csupán másfél évvel később került sor, amikor Péter Gábor napiparancsában meleg szavakkal emlékezett meg helyetteséről: „Fehér Lajos r. alezredes bajtársunk végleg megvált az államrendőrségtől, hogy tehetségével, szorgalmával és régi harcos szellemével a magyar népi demokráciát más területen szolgálja és erősítse. Ebből az alkalomból Fehér Lajos bajtársunknak, aki az első naptól kezdve az osztály szervezésében és irányításában rendkívül hasznos és eredményes munkát végzett, köszönetemet fejezem ki és egyben további munkájához sok sikert kívánok.”⁹⁷

Hogyan vonhatjuk meg Fehér Lajos politikai rendőrségi pályafutásának mérlegét? Volt-e valami igazság a bevezetőben idézett cikk kemény állításaiban? Fehér Lajos annak a politikai rendőrségnek a kötelékében szolgált vezetőként, amely ÁVO-ként, majd ÁVH-ként a 20. századi magyar történelem egyik leggyűlöltebb és legrosszabb hírű intézményévé vált. Az utókor, differenciálatlanul, egységes egészként tárgyalja a szervezet 1945 és 1956 közötti, sőt nem egy esetben még 1956 utáni működését is, holott ez így bizonyosan nem pontos. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, amelyen Fehér Lajos is szolgált, még nem a későbbi évek rettegett és csaknem öntörvényű államvédelme volt, de már születésekor is magában hordozta számos hibáját, bűnét és torzulását. Ezekben vezetőként Fehér Lajos is osztozott, hiszen a személyi állomány felvételekor, akik közül számosan tovább szolgáltak a későbbi években, fontos szerepet játszott, sőt jó néhány embert, közöttük magas rangú későbbi ÁVH-s vezetőket is ő vitt az államvédelmi szervhez. Nevéhez fűződik az operatív nyilvántartás rendszerének kiépítése, amely az állambiztonsági munka nélkülözhetetlen részét képezte. A B-listázás, az MKP politikai ellenfeleinek kiszűrése terén igen keményen lépett fel. Elszántan dolgozott a kommunista párt rendőrségi befolyásának növelésén is. Bizonyos esetekben nem riadt vissza attól, hogy magánügyeit is belekeverje politikai rendőrségi működésébe. Ezzel együtt azt mondhatjuk, hogy Fehér Lajos mégis az utolsó pillanatban leszállt arról a vonatról, amely elkerülhetetlenül a szakadékba vitte volna pályafutását. Formálisan sem vált ávóssá, sem a kisgazdák, sem a szociáldemokraták, sem saját elvtársai elleni koncepciók perében nem szennyeződött be a keze. Ez elengedhetetlennek bizonyult az 1956 utáni újramezdésében, és lehetővé tette, hogy elhalványuljon, sőt szinte a feledés homályába merüljön az 1945–46-os évek emléke, és a harcos reformer imázsa őrödjön meg róla.

¹ A tanulmány elkészültét az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja, illetve Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf kollégáim segítsége tette lehetővé, mivel rendelkezéseimre bocsátották a Politikai Rendészeti Osztályra vonatkozó kéziratos forrásgyűjteményüket, amit ezúton is köszönök. Ugyancsak köszönöm Takács Tibor kollégámnak, hogy figyelmem több forrásra is felhívta.

² A történészszakma első megszólalóként Farkas Vladimírt tartja számon, aki 1988–89 folyamán számos alkalommal osztotta meg ismereteit szóban és írásban is a nyilvánossággal. Ezen alkalmak felsorolását lásd Farkas, 1990: 646.

³ Sipos Levente-interjú, 4.

⁴ Az 1962-ben Clevelandben alapított havilap a Hungária Szabadságharcos Mozgalom orgánusaként az amerikai magyar emigráció szélsőjobboldali, nyilas szárnyának véleményét közvetítette. A *Szittyakürtöt* 1991 októberétől Magyarországon is terjesztik. Borbándi, 1989: 453–454.; 1996: 174–175.

⁵ Bujdosó, 1991a: 16.

⁶ Bujdosó, 1990: 44.

⁷ Fehér, 1979: 42.

⁸ Bujdosó, 1991b: 57.

⁹ Erről az időszakáról számos levelet és dokumentumot közöl Medvigy, 1999: 203–278.

¹⁰ Bujdosó szerint Sinka az öt meglátogató Fehér Lajos előtt azzal a felkiáltással csapta be az ajtót, hogy rongyember nem lépheti át a háza küszöbét. Bujdosó, 1991a: 16. Az 1960-as évek mezőgazdasági reformjait útjára indító Fehér Lajost a népi mozgalom más tagjai, így Erdei Ferenc, Féja Géza vagy Németh László sokkal nagyobb megértéssel, sőt rokonszenvvel fogadták.

¹¹ Bujdosó P. Gyula a rendszerváltás körüli szélsőjobboldali sajtó mára elfeledett alakja, aki többek között a *Kapu*, a *Riadó*, a *Szent Korona* és a *Szivárvány* című lapok hasábjain helyezte el írásait.

¹² Péter Gábor 1945-ig tartó pályájáról lásd Gyarmati, 2002: 25–78.

¹³ Fehér Lajos 1944 végéig tartó pályájáról lásd Papp, 2011.

¹⁴ „Más szóval Moszkvából visszatérve Péter Gábor huzamos ideig volt a hazai illegálisok »belső elhárításának« kulcsfigurája. A konspiratív találkozók helyének jó megválasztása és lehetőleg lebukásmentes biztosítása; »lefeketedett« párttársak illegálisba küldése; a rendőrség által ismertté vált, ún. »feldörzsölt« lakásoknak, találkahelyeknek a forgalomból való kivonása, s erről a párttársak értesítése; az illegális sajtó-, röplapanyagok előállításának és terjesztésének a megszervezése; továbbá – mint előbb említettük – információk beszerzése arról, hogy a lebukottak a vallatás során szolgáltatottak-e olyan információt a rendőrségnek, mely a szabadlábban lévőket veszélyeztetné. Ha ezeket nem is egyidejűleg végezte, közlései alapján – és más források szerint – tevékenységi köre a felsoroltakból állt össze.” Gyarmati, 2002: 61.

¹⁵ PIL 867. f. P-62 Péter Gábor visszaemlékezése, 1961: 15–16.

¹⁶ Uo. 18.

¹⁷ Uo. 28–29.; Fehér, 1979: 364. Fehér emlékiratában kétszer is megemlíti az esetet, Péter Gábor változatával megegyező módon. Sőt szó szerint idézi Péter szövegét, akit nem nevesít, csupán „a Központi Bizottság egyik, e feladattal foglalkozó tagja”-ként aposztrofál. Fehér, 1979: 393. Vagyis Fehér Lajos emlékiratának elkészítésekor olvasta a Párttörténeti Intézet Levéltárában lévő Péter Gábor-visszaemlékezést, de erre nem akart hivatkozni, vagy nem lehetett rá hivatkoznia.

¹⁸ Azt, hogy Fehér nem tudta, kivel is van dolga, emlékirataiban maga is hangsúlyozza. Egy 1944. novemberi, a Rózsák terén tartott illegális találkozóra hivatkozik, ahol Pálffy György Péter Gáborral hozta össze. Állítása szerint csak „a felszabadulás után tudtam meg, hogy az illető Péter Gábor, a Központi Vezetőség tagja”. Fehér, 1979: 486. Érdekes, hogy ezt a közlést ehhez a találkozóhoz társította Fehér, holott korábban már szó esett egy augusztusi találkozóról is, amikor Péter Gábor bemutatta őt Horváth Mártonnak. Mintha Fehér nem olvasta volna át alaposan saját emlékiratát.

¹⁹ A magyar népfront, 1977: 471–473.

²⁰ Kovács István-interjú, 91.

²¹ Huszár, 2001: 67.

²² Fehér, 1979: 577.

²³ Érdemes lenne számba venni, hogy mikor bukkant fel a hazai memoáirodalomban a malenkij robot. Kállai Gyula öt évvel később megjelent emlékiratában a valóságot erősen megszépítve annyit írt, hogy az „utcán járó-kelő férfiakat meginvitálták egy kis munkára, »malenkij robot«-ra”. Kállai, 1984: 19.

²⁴ Talán meglepőnek tűnhet a mai kor olvasójának, hogy először a Nemzeti Parasztpárt vezérével akadt össze Fehér Lajos, de Veres Péter visszaemlékezései szerint 1945 januárjában több alkalommal is megfordult az MKP székházában. Ezt teljesen természetesen tartotta, hiszen a „történelmi hullámverés által partra vetett emberek ide jöttek először, a Tisza Kálmán térre. Nemcsak kommunisták és szociáldemokraták, hanem a polgári baloldal megmaradt emberei is.” Veres, 1973: 777–778.

²⁵ Fehér, 1979: 578.

²⁶ ÁBTL 2.8.2. 1. 119. Önéletrajz, 1960. július 25.

²⁷ Krahulcsán–Müller, 2009: 14–15.

²⁸ Uo. 16.

²⁹ *Szabad Nép*, 1948a. 5.

³⁰ ÁBTL 2.1. VI/1.f. 4. Péter Gábor osztályvezető minősítési lapja.

³¹ ÁBTL 4.1. A-1363/1. 12.

³² A politikai rendőrség születési körülményei taglaló *Szabad Nép*-cikk Fehéréhez igen hasonló stílusban festette meg ezeknek a napoknak a hangulatát: „A felszabadulás után – amikor egész Pesten nem lehetett látni senkit a politikai rendőrség tagjai közül – Péter Gábor illegális lakásáról, a Hungária körútról jöttek a Keleti pályaudvar felé a Magyar Kommunista Párt vezető tagjai, köztük Péter Gábor és Kádár János. Látták a fosztogatást, látták a zürzavart. Elhatározták, hogy rendet teremtenek. Kerestek helyiséget – egy ablaktalan szobát – ahol egész nap télikabátban ültek, ebben is aludtak, ott a padlón.” *Szabad Nép*, 1948b. 3.

³³ Fehér, 1979: 578.

³⁴ Fehér, 1946: 108. Kiemelések az eredetiben.

³⁵ Fehér, 1955: 117–118.

³⁶ Fehér, 1979: 579. Kiemelés az eredetiben.

³⁷ Fehér, 1946: 107.

³⁸ Fehér, 1955: 118.

³⁹ Fehér, 1979: 578.

⁴⁰ Padányi Mihály-interjú, 11–13.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-150089. 22. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1953. február 6.

⁴² Uo.

⁴³ ÁBTL 2.8.1. 1171. Önéletrajz, 1952. december 20. Egri életrajzában az szerepel, hogy a felszabadulás után újra visszament a Chinoimba, és mint civil esett szovjet hadifogságba. Ez alapján vélelmezzük egy malenkij robot során történt elfogatását.

⁴⁴ ÁBTL 2.8.2.1. 119. Önéletrajz, 1960. július 25.

⁴⁵ ÁBTL 2.8.2.1. 66. Önéletrajz, 1958. március 7.

⁴⁶ Uo. Szolgálati adatlap, 1968. november 5.

⁴⁷ Uo. Javaslat miniszteri kitüntetésre, 1986. október 22.

⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. 5943. Feljegyzés, 1951. augusztus 16.

⁴⁹ Fehér, 1946: 107.

⁵⁰ ÁBTL 2.8.1. 5943. Lezárási javaslat, 1955. november 12.

⁵¹ Uo. Javaslat, 1957. május 8. A II/6-e alosztály a szabotázselhárító alosztályon belül helyszíneléssel és nyílt vizsgálattal foglalkozott.

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-87732 3–5. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1945. október 26.

⁵³ A magyar népfront, 1977. 471.

⁵⁴ ÁBTL 2.1. VI/5. 10-12. Jelentés, 1953. augusztus 18.

⁵⁵ ÁBTL 2.1. VI/64. 6. Önéletrajz, 1952. január 5.

⁵⁶ ÁBTL 2.8.1. 5288. Önéletrajz, 1950. április 28.

⁵⁷ Geréb életútjáról lásd Tabajdi–Ungváry, 2009. 117–118. Geréb történetét csupán többszörös áttétellel ismerjük, mivel azt jóval az események után mondta csak el Gál Ferencnek, aki életútinterjújában emlékezett vissza erre. Gál Ferenc-interjú, 165. Fehér Lajos oly közismerten rossz szónok volt, hogy elegendőnek bizonyult egy pártkongresszust vagy pártakadémiai előadást végigülnie bárkinek, hogy erről meggyőződjön. Gál hozzátette azt is, hogy az esetet „röhögve” mesélte el neki Geréb. Ez a gazdasági reformok, s általában bármilyen reform ügyétől tartózkodó belügyi állomány véleményének visszavetítése is lehet, ugyanakkor egy, a kapott feladottól szorongó Fehér Lajosról is tudósíthat.

⁵⁸ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 74.

⁵⁹ PIL 274. f. 11. cs. 10. ö. e. Tájékoztató a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályáról, 1945. február 20.

⁶⁰ Ezt a nevet egy Györffy-kollégista ismerőse után választotta, és még a felesége kezét is Kovács Gyulaként kérte meg. Fehér, 1979: 568. Még 1945 júniusában is élt részben a régi névváltozat, ahogyan azt Pálffy György jelentése is tanúsítja. A magyar népfront, 1977. 472.

⁶¹ BFL XXIV-1. 100. d., Kovács Gyula levele, 1945. február 24.

⁶² BM AI 3. d. – 10. sz. körözüvény, 1945. június 18.

⁶³ Krahulcsán–Müller, 2009: 21. Egyetlen ügyet találtunk, amelyben Fehér Lajos adott utasítást két beosztottjának, hogy Nyergesújfaluban nyomozzanak egy feltételezett háborús bűnös után. ÁBTL 3.1.9. V-104124. 27. Nyílt rendelet, 1946. augusztus [6.]

⁶⁴ Figder–Palasik, 1999: 179–180.

⁶⁵ Krahulcsán–Müller, 2009: 27.

⁶⁶ BFL XXIV-1. 100. d. Kovács Gyula levele, 1945. április 6. Fehér előterjesztését Sólyom László főkapitány április 10-én jóváhagyta.

⁶⁷ PIL 274. f. 11. cs. 10. ö. e. Péter Gábor beszámolója, 1945. április 12.

⁶⁸ MOL XIX-B-1-r 5. d. 735-135925/1945. Kovács Gyula levele, 1945. június 7.

⁶⁹ MOL XIX-B-1-r 39. d. 787-210575-1946. Fehér Lajos levele, 1946. március 11.

⁷⁰ BFL XXIV-1. 100. d. 10910/1945. Fehér Lajos levele, 1945. július 16.

⁷¹ PIL Barla-Szabó-hagyaték. Barla-Szabó Ödön életrajza. Barla-Szabó levélben tudatta édesanyjával, hogy a jánosházi gyűjtőtáborból Budapestre fog érkezni. Ennek alapján egy másik barátja, Kovács Kálmán igazságügyi államtitkár közbenjárta szabadon bocsátása érdekében a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnál. A vonatról végül Fehér Lajos és egy vele együtt érkező szovjet őrnagy szedte le a hadifoglyok ellenőrzése közben.

⁷² PIL 274. f. 11. cs. 12. ö. e. 50–51. A PRO 1946. február 20-i értekezletének jegyzőkönyve.

- ⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. 374–375. Kajli József kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. október 8. A levéllenőrzés megszervezéséről, működéséről bővebben: Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés”. A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő*, 2011. 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_borvendeg (utolsó letöltés: 2011. augusztus 10.)
- ⁷⁴ ÁBTL 2.1. XI/9. 71. Jegyzőkönyv, 1946. január 4.
- ⁷⁵ PIL 274. f. 11. cs. 4. ő. e. Jegyzőkönyv, 1946. április 12.
- ⁷⁶ BFL XXIV-1. 100. d. Fehér Lajos levele, 1945. szeptember 20.; BFL XXIV-1. 82. d. Fehér Lajos jelentései a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, 1945. augusztus 31., szeptember 30., december 13.; PIL 274. f. 11. cs. 10. ő. e. Fehér Lajos levele, 1946. április 8.
- ⁷⁷ Fehér, 1979: 341.
- ⁷⁸ BFL XXV-1-a. B23397/49. 89. Balogh Mihály észrevételei, 1949. január 5.
- ⁷⁹ Például Fehér, 1979: 342–343.
- ⁸⁰ Balogh Mihály vizsgálati anyagában nem bukkan fel Fehér Lajos neve, igaz, ő 1948-ban már nem állt az államvédelem szolgálatában. ÁBTL 3.1.9. V-77545.
- ⁸¹ ÁBTL 2.2.1.I/3. 4/1427.
- ⁸² BFL XXV. 1. A. B23397/49. 89. Elbocsátó levél, 1960. április 1.
- ⁸³ Fehér, 1979: 357.
- ⁸⁴ Gyenes Antal-interjú, II/59.
- ⁸⁵ Uo.
- ⁸⁶ Padányi Mihály-interjú, 12.
- ⁸⁷ Vásárhelyi Miklós-interjú, 9–10.
- ⁸⁸ Erdős Péter-interjú, 298–299.
- ⁸⁹ A témáról lásd Bacsoni 2002: 79–110.
- ⁹⁰ PIL 274. f. 4. cs. 68. ő. e. Jegyzőkönyv, 1945. július 30. A szövegből egyébiránt nem derül ki, hogy miért van szükség Fehér Lajos pótlására.
- ⁹¹ PIL 274. f. 4. cs. 74. ő. e. Jegyzőkönyv, 1945. augusztus 16.
- ⁹² PIL 274. f. 4. cs. 149. ő. e. Jegyzőkönyv, 1946. augusztus 7.
- ⁹³ Gyenes, 1995. 1.
- ⁹⁴ PIL 274. f. 4. cs. 157. ő. e. Fehér Lajos levele, 1946. szeptember 18.
- ⁹⁵ PIL 274. f. 4. cs. 157. ő. e. Jegyzőkönyv, 1946. szeptember 21.
- ⁹⁶ PTI Fehér Lajos dosszié. Itt olvasható annak a levélnek a másolata, amit Fehér Lajosné írt a Magyar Rádió *Vasárnapi Újság* című műsora szerkesztőségének 1989. szeptember 5-én. Ebben férje kéziratban lévő visszaemlékezéseiből idézett.
- ⁹⁷ ÁBTL 1.2. 4. doboz 74/1948. Napiparancs, 1948. március 31.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.2. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai

Napiparancsok

2.1. Vizsgálati dossziék – Zárt anyagok

VI/1-f.	Péter Gábor
VI/5.	Décsi Gyula
VI/64.	Tihanyi János

XI/9. MKP, MDP Központ és az ÁVH Pártbizottságával kapcsolatos anyagok

2.2.1 Operatív nyilvántartások

I/3. 4/1427 Kékkői Ferenc

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

BM (Központ) 1171 Egri János

BM (Központ) 5288 Szamosi Tibor

BM (Központ) 5943 Urbán Lajos

2.8.2.1. A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség és jogelődeinek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

BM 66 Jamrich József

BM 119 Fenyvesi (Jamrich) Mihály

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-77545 Balogh Mihály

V-87732 Zsenei Ferenc

V-104124 Keiner Györgyné

V-150019/2. Farkas Mihály és társai

V-150089 Janikovszky Béla

4.1. Állambiztonsági oktatási segédanyagok

A-1363/1. Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc

Belügyminisztérium Archív Irattár (BM AI)

Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály iratai

Budapest Főváros Levéltár (BFL)

XXIV-1. Budapesti Rendőrfőkapitányság Elnöki osztályának iratai

XXV-1-a. Népbírósi büntetőperes iratok

B-23397/49 Balogh Mihály pere

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-B-1-r Belügyminisztérium Elnöki Főosztály

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

Barla-Szabó-hagyaték.

Barla-Szabó Ödön életrajza. Összeállította Barla-Szabó és Gulyás Magdolna, 2002. február 22.

274. f. 11. cs. A Magyar Kommunista Párt Karhatalmi Osztályának iratai

274. f. 4. cs. A Magyar Kommunista Párt Központi Titkárságának iratai

867. f. Visszaemlékezések

P-62 Péter Gábor visszaemlékezése, 1961. október 25.

Politikatörténeti Intézet Könyvtára (PTI)

Dokumentációs Életrajzgyűjtemény

Fehér Lajos életrajza

1956-os Intézet Oral History Archívum

Erdős Péter-interjú.

Készítette Acsay Judit 1990-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 73. sz.

Gál Ferenc-interjú.

Készítette Hegedüs B. András 1996-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 728. sz.

Gyenes Antal-interjú.

Készítette Hegedüs István 1986-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 23. sz.

Kovács István-interjú.

Készítette Rainer M. János 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 158. sz.

Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára

Padányi Mihály-interjú.

Készítette Hanák Gábor és Pór Edit 1997-ben.

Vásárhelyi Miklós-interjú.

Készítette Hanák Gábor és Pór Edit 1998-ban.

Sipos Levente-interjú.

Készült 2007. december 21-én, a kézirat a szerző birtokában.

Nyomtatásban megjelent források

Farkas, 1990

Farkas Vladimír: *Nincs mentség*. Budapest, Interart Kiadó.

Fehér, 1946

Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó.

Fehér, 1955

Fehér Lajos: *Harcunk Budapestért*. Budapest, Szikra Kiadó.

Fehér, 1979

Fehér Lajos: *Így történt*. Budapest, Magvető Kiadó.

Figder–Palasik, 1999

Figder Éva – Palasik Mária: Brit jelentés a magyar politikai rendőrségről 1946-ban. In *Trezor I. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Kállai, 1984

Kállai Gyula: *Két világ határán*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Medvigy, 1999

Anyám balladát táncol. In memoriam Sinka István. Szerkesztette: Medvigy Endre. Budapest, Nap Kiadó.

A magyar népfront, 1977

A magyar népfront története. Dokumentumok 1935–1976. Első kötet. Főszerkesztő: Szabó Bálint. Budapest, Kossuth Kiadó.

Veres, 1973

Veres Péter: Az ország útján In *Uő: Válogatott művei*. Válogatta: Domokos Mátyás, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Sajtó

Bujdosó, 1991a

Bujdosó P. Gyula: Ki is volt Fehér Lajos? *Szittyakürt*, július–augusztus.

Gyenes, 1995

Beszélgetés Gyenes Antallal, a lap alapító főszerkesztőjével. *Szabad Föld*, augusztus 29. Jubileumi melléklet, 1.

Szabad Nép, 1948a

Péter Gábor. (A szerző nincs feltüntetve.) *Szabad Nép*, január 27.

Szabad Nép, 1948b

Ma három éves a nép rendőrsége. (A szerző nincs feltüntetve.) *Szabad Nép*, január 24.

Hivatkozott irodalom

Baczoni, 2002

Baczoni Gábor: Pár(t)viadal. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. I–II. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Borbándi, 1996

Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország: nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995*. Basel–Budapest, Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem.

Bujdosó, 1990

Bujdosó P. Gyula: Sinka István két kiadatlan verséhez. *Kapu*, 2. sz.

Bujdosó, 1991b

Bujdosó P. Gyula: Mártírok, áldozatok, árulók. *Kapu*, 5. sz.

Gyarmati, 2002

Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Huszár, 2001

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1912–1956*. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó.

Krahulcsán–Müller, 2009

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: A magyar politikai rendőrség, 1944. december – 1946. október. In *A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Papp, 2011

Papp István: Fehér Lajos politikai pályafutása 1917-től 1944-ig Kézirat, megjelenés alatt. Várható megjelenés: *Századok*, 2012. 1. sz.

Tabajdi–Ungváry, 2009

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Az elhallgatott múlt*. Budapest, Corvina Kiadó.

„A palotában lévő kapcsolatunk jelentette...” Mindszenty József megfigyelése, 1945–1948

Bevezető

A második világháborút követően kialakuló új politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok között az egyházak helyzete alapvetően megváltozott. A koalíciós kormányzás időszakában a végrehajtó hatalom célja az egyházakkal kapcsolatban az államtól való elválasztásuk, a szeparáció, a felekezeti egyenjogúság biztosítása, az egyházak szabad működésének lehetővé tétele volt.¹ Azonban a szovjet megszállás alatt működő országban ez a folyamat nem demokratikus politikai környezetben ment végbe, amelyben a vallás magánüggé válik, hanem az egyre inkább a politikai élet meghatározó tényezőjévé váló Magyar Kommunista Párt vezetésével az egyházakkal, elsősorban a katolikus egyházzal szembeni, a „klerikális reakció” elleni harcként fogalmazódott meg.² A múlthoz kötődő politikai, társadalmi, gazdasági vezető szerep elvesztésétől való félelem miatt ez természetes ellenállást váltott ki a történelmi egyházak képviselőiből. A hit terjesztésének a lehetőségeit joggal féltő, a papi tevékenység ellehetetlenülésétől tartó egyházak ezt a folyamatot az általuk fenntartott intézményrendszer megtartásáért folytatott küzdelemként fogták fel, amelyben természetes szövetségesül kínálkoztak a hívők tömegei.

A koalíciós kormányzás időszakában, főként a kommunistáknak köszönhetően, több, az egyházak 1945 előtt megszerzett pozícióját korlátozó jogszabály látott napvilágot. Balogh Margit történész négy nagyobb csoportba sorolta az 1945 és 1949 között hozott rendelkezéseket. Az elsőben az egyházak gazdasági hatalmának megtörésére, a másodikban az egyházak közéleti és politikai aktivitásának leszűkítésére, a harmadikban az egyházak kulturális, oktató-nevelő monopóliumának megszüntetésére és végül a negyedik csoportban a vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesítésére hozott intézkedések találhatók.³ E rendelkezések közül, a fontosságuk okán, csak néhányat említek, mivel nem ezek a kérdések képezik a dolgozat fő témáját.

Az első intézkedés, ami megnehezítette az egyházak helyzetét, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. ME számú rendelete volt, amelyben a nagybirtok megszüntetése mellett a nincstelenek és a földnélküliek számára tette lehetővé a földhöz jutást. A rendeletnek köszönhetően az egyházak elvesztették birtokállományuk legnagyobb részét, s az innen származó jövedelem az általuk működtetett szociális és oktatási intézmények finanszírozásához kellett volna. Ráadásul az ezt pótolni hivatott állami kárpótlás csak ígélet maradt.⁴ További korlátozó intézkedés volt az 1947. évi XXXIII. törvény, amely bár eltörölte a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti különbséget, de ezzel egyszersmind megszüntette annak a lehetőségét is, hogy az egyházi adót az államival együtt szedjék be.⁵

Rendkívül súlyosan érintette az egész társadalmat az 1946. évi VII. törvény, amely a demokratikus államrend és köztársaság védelmét kellett hogy biztosítsa, de inkább vált a későbbiekben a hatalom eszközévé az ellenfelekkel való leszámolásban, hiszen „bárkit el lehetett ítélni összeesküvés vádjával, ha kritizálta az államrendet, a társadalmi berendezkedést.”⁶ Az 1948. évi XXXIII. törvény, amely az iskolák államosítását rendelte el, kivette az egyházak kezéből ezeket az oktatási intézményeket.⁷ Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelet eltörölte az addigi kötelező iskolai hitoktatást.⁸ Az egyre inkább a kommunista párt irányítása alá kerülő állam nemcsak törvényekkel, rendeletekkel korlátozó, működési lehetőségeiket szűkítő módszereket alkalmazott az egyházak megtörésében (a fentiekén kívül megszűnt a felekezeti nyilvántartás, a hittudományi karokat különválasztották az egyetemektől, az egyházi

levéltárak jogállását és működését szabályozták), hanem tényleges hatalmi eszközökkel is igyekezett a „klerikális reakcióval” felvenni a harcot.

A politikai rendőrség és eszköztára

Az egypártrendszer létrejöttétől egészen 1990-ig a mindenkor állami egyházpolitikát az állampárt, 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja, majd az 1956-os forradalom leverését követően a Magyar Szocialista Munkáspárt határozta meg. Irányításuk alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek.⁹ A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt.¹⁰ Az ÁEH-nek kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajtásáról.¹¹

Az egyházpolitika irányvonalának az állampárt által kijelölt úton tartásában kitüntetett szerepe volt az államvédelmi, majd 1956-tól az állambiztonsági szerveknek. 1945-ben az Államrendőrség Vidéki és Budapesti Főkapitányságán megalakult, kezdetől fogva a Magyar Kommunista Párt által kézben tartott Politikai Rendészeti Osztályok (PRO) deklarált feladatai közé azonban a jelek szerint még nem tartozott az egyházakkal szembeni hírszerző és elhárító munka. Legalábbis erre utal, hogy sem egy 1945. júniusi utasítás, sem egy 1945. novemberi körözlés nem írta elő a nyomozó főcsoportok számára meghatározott szakfeladatok között az egyházak tevékenységének figyelemmel kísérését.¹² Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az egyházi személyek elkerülhették volna a politikai rendőrség zaklatásait. Tömpe András rendőr ezredes 1946. február 28-án a politikai rendészeti osztályok értekezletén úgy fogalmazott, hogy *„fönnáll olyan utasítás, hogy ez a kérdés különös figyelemmel kezelendő és nem szabad elhamarkodni az internálást vagy őrizetbe vételt papi személyekkel kapcsolatban. Olyan utasítás azonban soha nem ment le, hogy eljárni velük szemben nem szabad. [...] Különös gonddal kell kezelni ezt a kérdést, amely nagyon kényes épp a mai helyzetben, nem utolsó sorban nemzetközi szempontokra való tekintettel. Azonban tilalom nem áll fenn a papok elleni eljárás tekintetében. Minden lehetőséget ragadjanak meg a bajtársak arra, hogy a népügyészség legyen az, amely eljár a papok ellen. Ez számunkra természetesen a legkedvezőbb forma.”*¹³

A két PRO egyesítésével 1946-ban létrehozott Államvédelmi Osztály¹⁴ (ÁVO) feladatai között már dokumentálható az egyházakkal szembeni fellépés.¹⁵ Az ÁVO szervezeti felépítéséről 1948. július 6-án készített jelentés szerint hat alosztály működött Budapesten. Közülük a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást, amely valószínűleg 1946 tavaszán jött létre.¹⁶ A 29 főből álló alosztály feladatkörében *„az egyházi vonalról információk beszerzése, tájékoztatás pl. püspökkari konferenciákról, az egyház szándékainak idejekorán való jelentése”* szerepelt.¹⁷ Emellett az alosztály az egyházi tevékenység valamennyi területén az általuk ellenségesnek minősített személyekről, csoportokról gyűjtött információkat, és végezte az egyházi kémkedés elhárítását is. Ezt támasztja alá egy 1969-ben készített emlékeztető, amely az 1947–48-as évekre vonatkozóan az ÁVO III. alosztálya feladatkörének jelöli meg az egyházak megfigyelését, a róluk való adatgyűjtést.¹⁸ A már említett, 1948. július 6-ai, szervezeti felépítésről szóló jelentés alapján az egyházi szervezetekben és társadalmi egyesületekben az ÁVO VII. alosztálya végezte a hírszerző tevékenységet.¹⁹

Az 1948 őszétől a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságaként (BM ÁVH) átszervezett politikai rendőrségen az egyházakkal kapcsolatos kérdésekkel a B (operatív) ügyosztály szervezeti keretein belül továbbra is a belföldi ügyek felderítését végző III. alosztály foglalkozott.²⁰ Az 1949 legvégétől önálló, csak a Minisztertanácsnak alárendelt ÁVH²¹ szervezeti keretein belül az I. Főosztályhoz tartozott a Belső reakció elleni harc osztálya, az I/2. osztály.²² Ezen belül a B alosztály feladata volt mind a történelmi egyházakkal, mind a kisegyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).²³

A politikai rendőrség a rendelkezésére álló eszköztárból különböző módszereket használt fel a célszemélyekkel szemben, attól függően, hogy nyílt vagy titkos nyomozást végeztek-e. A nyílt nyomozás, más szóval a vizsgálati eljárás során használt eszköz lehetett például a tanúkihallgatás, a házkutatás vagy a szembesítés. Ezt a rendőri munkát megelőzte az ún. bizalmas vagy titkos nyomozás, amelynél az ellenséges tevékenység dokumentálására titkos nyomozati eszközöket vettek igénybe. A politikai rendőrség sokféle titkos, más néven operatív eszközt használt. Idetartozott a hálózati és az operatív nyilvántartás, a környezettanulmányozás, az operatív figyelés, a postai küldemények ellenőrzése (levelek felbontása, elkobzása),²⁴ az operatív technikai eszközök alkalmazása (például a szoba- és telefonlehallgatás), a krimináltechnikai eszközök használata (például a speciális fényképezőgépek, mikroszkópok), az operációk végrehajtása (például a titkos őrizetbe vétel, házkutatás, ruházat titkos átvizsgálása), valamint a hálózat, tehát az ügynökség.²⁵ A bizalmas nyomozás során az operatív módszerek közül a hálózati felderítés révén szerezte az államvédelem az érdeklődési körébe került személy vagy célcsoport tagjainak titkolt tevékenységéről a legtöbb, általuk leleplezni akart információt. Ennek eszköze a hálózati személy volt, akit vagy a megfigyelt csoport tagjai közül szerveztek be, vagy már ügynökként kapott utasítás alapján ismerkedett meg a célszemélyek közül valakivel, így jutván hozzá a politikai rendőrséget érdeklő információkhoz.

Célkeresztben a főpap

Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt funkcionáriusainak 1948. január 10-én tartott, harmadik országos értekezleten már felvázolta az általa elképzelt jövőbeni egyházpolitikai koncepciót. A főtitkár szerint *„a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik [...] A fiatal magyar demokrácia három esztendőn keresztül mindent megtett arra, hogy a katolikus egyházat is bevonja a nemzet talpraállításának nagy munkájába. Meg kell állapítani siker nélkül. A magyar katolikus egyház vezetőinek többsége, Mindszenty Józseffel az élen, még ma sem ismeri el a köztársaságot.”*²⁶ Rákosi beszédében egyértelművé tette, hogy a belpolitikai küzdőtéren a társadalmi támogatottságuk miatt számára ekkor már csak az egyházak jelentettek igazi ellenfelet. A főtitkár világosan megfogalmazta véleményét az egyházi vezetőről: *„...a magyar nép, a magyar dolgozó nép, a magyar demokrácia áldozatos erőfeszítéseit és eredményeit még az ellenséges külföld is elismeri, csak a mi főpapjaink süketek és vakok az újjáéledő nemzettel szemben.”*²⁷ Rákosi kifejezésre juttatta, hogy nem fogják hagyni, hogy az eddig elért eredményeket, melyek közül elsősorban a földosztást emelte ki, bárki is megkérdőjelezze, vagy esetleg a korábbi állapotok visszaállítását kezdeményezze. A pártvezető jelezte, hogy azokkal szemben, akik ezt kívánják, minden eszközzel küzdeni fognak. Hangsúlyozta: *„...a magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik. Biztosíthatunk minden dolgozó magyart, hogy nem ismerünk tréfát az egyházzal szemben sem, amikor a földosztás eredményét, a földhözjutott 700 000 magyar paraszt érdekeit meg kell védeni. És ugyanúgy biztosíthatunk minden magyar hazafit, hogy az 1848-as nagy nemzeti hagyományokat, amelyek mindannyiunk előtt szentek, még a bíboros hercegprímástól sem engedjük bemocskolni, meggyalázní.”*²⁸ Ezek a szavak világosan jelezték, hogy a fő célpont a Magyar Katolikus Egyház, illetve annak feje, az 1945. augusztus 16-án XII. Pius pápa által kinevezett, 1945. október 2-án érseki stallumába beiktatott Mindszenty József lesz. Az ünnepélyes székfoglalóra 1945. október 7-én került sor az esztergomi Bazilikában. Mindszentyt 1946. február 21-én kreálta bíborossá a pápa.

Jóllehet a politikai rendőrség már 1945 őszétől gyűjtött adatokat a primással kapcsolatosan, azonban csak 1947. június 10-én nyitotta meg a Mindszenty Józseffel szemben folytatott bizalmas nyomozás során szerzett dokumentumok gyűjtésére a főpap személyi dossziéját. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mikrofilmen

található az a tizennyolc darab dosszié, amelyekben a Mindszenty tevékenységével kapcsolatos dokumentumok olvashatóak.²⁹ A személyi dosszié nyitására Jámbor József³⁰ rendőrnyomozó alhadnagy javaslatára került sor, amelyet a politikai rendőrség egyházakkal szembeni elhárítás alosztályának vezetője, Tihanyi János³¹ hagyott jóvá.³² Jámbor megállapította a primással szemben eddig folytatott bizalmas nyomozás eredményei alapján, hogy *„Mindszenty József jelenlegi tevékenysége miatt az államvédelmi szervek által közlendő bizalmas nyomozást (megfigyelést) igényel. Tekintettel erre, javaslom a bizalmas nyomozás elrendelését és nyilvántartásba vételét.”*³³

A forrásokból kiderül, hogy a politikai rendőrség a dosszié nyitását követően igyekezett összeszedni minden, Mindszentyvel kapcsolatos dokumentumot. Ezek között hálózati jelentések, személyes és hivatalos levelek, beszédek, újságcikkek találhatóak, valamint különböző feljegyzések arról, hogy kik látogatják a főpapot, vannak e közöttük közéleti személyek, külföldi diplomaták, politikusok. A politikai rendőrség Mindszentyre vonatkozó információgyűjtése eleinte meglehetősen hiányos volt, leginkább újságcikkekre, prédikációkra, valós és valótlan hírek dokumentálására szorítkozott. A beszerzett iratokból látható, hogy a nyomozók figyelme még a kisdíák Pehm József³⁴ gimnáziumi tanulmányi eredményeire is kiterjedt: szépírási-, magaviseleti-, vallási-, magyar-, latin-, földrajz-, természetismeret- és mennyiségtan-jegyei érdekelték az államvédelmet.³⁵

Tihanyi Jánosnak egy 1948-ban készített jelentéséből tudható, hogy a politikai rendőrség Mindszenty tevékenységének figyelemmel kísérését, a róla folytatott adatgyűjtést már 1945 szeptembere óta folytatta.³⁶ Az alosztályvezető által készített összefoglaló egyértelművé teszi, hogy Mindszenty tevékenységét érseki kinevezésének pillanatától nyomon követték. Egy 1945. szeptember 18-ára datált irat szerint *„Mindszenty [sic!] kinevezése Magyarország hercegprímásává állítólag igen nagy jelentőségű lesz az Egyház bekapcsolódására vonatkozóan a politikába.”*³⁷ A megállapítást igazolták Mindszenty későbbi, az 1945-ös választásokat megelőző megnyilatkozásai. Ezekben egyrészt igyekezett a katolikus egyház érdekeit és a demokratikus rendet megvédeni, másrészt önmagának – a hercegprímási pozíciójából fakadóan, mint az ország első számú közjogi méltóságának – politikai szerepet kívánt.³⁸ Ezzel nemcsak a kommunisták ellenérzéseit, de más politikai csoportosulások, valamint a miniszterelnök, Dálnoki Miklós Béla értetlenségét is kivívta.

A novemberi választásokon a Kisgazdapárt mögé szoruló Magyar Kommunista Párt december 1-jei Központi Vezetőségi ülésén a vereséget többek között Mindszenty 1945. október 18-án kiadott választási körlevelének a választókat befolyásoló tartalmában látták.³⁹ A püspöki kar által elfogadott, de csak a primás részéről aláírt körlevél a demokratikus változások elfogadása mellett sok, az egyházat ért sérelmet vett számba (például az egyházi oktatás, a földreform kérdése).⁴⁰ Mindszentyék felemelték szavukat a kommunisták által uralt politikai rendőrség fokozódó túlkapásaival szemben, jelezve, hogy *„nem az a demokrácia, mely az egyik emberi személy korlátlan uralma helyébe egy másikat állítja, nem az, amelyik az egyik embercsoport önző és képtelen uralmát egy másik csoport hasonlóan önző és féktelen hatalmaskodásával váltja fel”*.⁴¹ Sőt, a körlevél szövege tovább ment és egyenesen politikai iránymutatást kívánt adni a választók számára annak kijelentésével, hogy *„keresztény választó nem adhatja szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat, a természeti törvények mellőzését felelőtlenül és sűrűn elköveti”*.⁴² Ezt követően teljesen érthető volt, hogy a politikai rendőrség figyelme fokozott mértékben irányult Mindszentyre.

A primás személyi dossziéjában számos hálózati személytől származó jelentés található. Egy ügynök 1946. február 17-ei jelentéséből kiderül, hogy utasításra, az Uri utcai primási palota portásával megismerkedve szerzett információkat Mindszentynek a bíborosi beiktatására tervezett római útjával kapcsolatban.⁴³ Egy másik, 1946. május 2-ára datált jelentés a Máriaremetére, május 5-ére tervezett zárandoklat részleteiről tájékoztatta a politikai rendőrség embereit, kiemelve, hogy ennek *„valódi célja ellensúlyozni a munkáspártok május 1-jei hatalmas tömegdemonstrációját. Ezért a dátum kiválasztása is. Mindszentyék arra törekednek, hogy a munkáspártoknál nagyobb tömegeket vigyenek az utcára. Ez természetesen lehetetlen, de jól tájékozott egyházi*

körök szerint 150.000 ember felvonulása várható.”⁴⁴ Az informátor szerint a „mérsékeltebb kath. [katolikus] egyházi személyek felvetették azt, hogy egy ilyen nagy tömegben meghúzódhatnak reakciók, akik újra súlyosan kompromittálják az egyházat. Mindszenty és környezete szerint, ha ilyenek lesznek, azok kizárólag a munkáspártok provokátorai lesznek.”⁴⁵ A zarándoklat Rókus-kápolna előtti körmenetét aznap délután Rajk László belügyminiszter betiltotta.

A politikai rendőrség a frissen kinevezett bíboros tevékenységét esztergomi palotájában is figyelemmel kísérte. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának III. alosztálya 1946 tavaszán térképezte fel a bejutás lehetőségeit Mindszenty esztergomi környezetébe. Mészáros László hadnagy március 5-ére keltezett jelentésében leírta, hogy szigorúan bizalmas utasítás alapján a „lehető legdiszkrétebb puhatolózás után, minden feltűnőséget kerülve” megpróbált a primáshoz vezető információforrásokat keresni, de nem járt sikerrel.⁴⁶ Eredménytelenségét azzal indokolta, hogy Mindszenty az érseki kinevezését követően az esztergomi palota összes egyházi és világi alkalmazottját, „még a konyhán a szakácsokat és az egyes konyhai személyzetet is apácákkal váltotta le. Teljesen elszigetelte magát a külvilágtól. Csak egyedül dr. Meszlényi⁴⁷ püspök maradt változatlanul a régi beosztásában.”⁴⁸ Mészáros a személyi változások miatt nem talált olyan világi embert, aki bejáratos lenne a primáciára, és hajlandó lenne információkat szolgáltatni Mindszenty tevékenységéről. A hadnagy megpróbált mind Meszlényi Zoltán segédpüspökkel, mind Drahos János⁴⁹ helynökkel beszélgetést kezdeményezni, azonban ők csak vallási kérdésekben adtak felvilágosítást. A nyomozó, hogy eredménytelenségét palástolja, a jelentésében azért megjegyezte, hogy Meszlényi „a beszélgetés folyamán nagyon óvatosan fejtegette a dolgokat, vigyázva arra, nehogy politikai dologra terelődjön a beszélgetés. De bármennyire is vigyázott egy-két elejtett szavából jobboldali beállítottságára tudtam következtetni.”⁵⁰ A konfliktusok Mindszenty és a hatalom között egyre inkább sokasodtak. Az államvédelem igyekezett eszközeivel (ügynöki jelentések, megfigyelések, lehallgatások stb.) minél több kompromittáló adatot gyűjteni, hogy a bíborost küszöbönálló letartóztatása után jogszerűen vonhassák felelősségre.

A letartóztatás előtti hetek

Az Államrendőrség Államvédelmi Osztály egyházi elhárítással foglalkozó alosztálya 1948. május közepére összeállított egy egyházi vonatkozású dokumentumgyűjteményt, amely több, a Mindszenty ellen tervezett büntető eljáráshoz szükséges iratot is magába foglalt. Ezeket Rákosi Mátyás számára az ÁVO vezetője, Péter Gábor nyolc pontból álló személyes megjegyzésével együtt 1948. május 13-ai keltezéssel továbbította. Eszerint: „Rákosi Elvtárs által kért egyházi vonatkozású feljegyzéseket megküldöm: 1. Mindszenty József hercegprímás utolsó 10 hónap alatt elmondott beszédeinek helye. [...] 3. Mindszenty József tevékenysége. 4. Mindszenty hercegprímásnak a kormányhoz intézett levelei. [...] 8. Mindszenty levelei Vajna Gábor volt nyilas belügyminiszterhez, Rajniss Ferenchez, Szöllősi Jenőhöz stb.”⁵¹ Rákosi valószínűleg még nem érezte elegendőnek az eddig összegyűjtött adatokat egy vádemeléshez, ezért a főpap megfigyelése tovább folytatódott. Az 1948 nyarán és őszén megszerzett információkkal kibővített, az említett, Tihanyi János által készített jelentés már elégségesnek tűnt. Ezt igazolja Péter Gábornak e dokumentumhoz csatolt, a párt főtitkárának szóló feljegyzése: „Rákosi elvtárs, aláhúztam azokat a sorokat, aminek az alapján (amikor az ideje ennek elérkezik) büntetőjogilag el lehet jární Mindszenty ellen.”⁵²

Az ÁVH 1948 novemberében vette szoros ellenőrzés alá az esztergomi primási palotát, oda bemenni csak előzetes igazoltatás után lehetett.⁵³ Az épület megfigyelése november folyamán még nem volt folyamatos, időnként megjelentek, majd minden átmenet nélkül eltűntek a rendőrség emberei. „A palota körül szombat óta nincs látható őrőség. Addig három helyen is állt egy autó, melyből a palotát figyelték.”⁵⁴ 1948 decemberétől az érsekség épülete körüli rendőri gyűrű állandósult. Egy december 10-ei ügynöki jelentésben az olvasható, hogy „az esztergomi palotát állandóan őrzik és figyelik a rendőrség emberei, nyolc férfi és egy nő tart szolgálatot”.⁵⁵ Egy másik, szintén

december 10-ére dátumozott jelentésből kiderül, hogy a hideg miatt december elején egy melegedő fabódét is felállítottak a primácia előtt posztoló rendőrök számára.⁵⁶ Ez az épület nemcsak az időjárás viszontagságaival szemben nyújtott védelmet az államvédelmis beosztottnak, hanem azt is jelezte, hogy Mindszenty megfigyelése állandósult. Ezt a bent élők is érzékelték, amint az olvasható egy 1948. december 11-ei jelentésben: „A palotában lévő kapcsolatunk jelentette, hogy miután meglátták közvetlen a primási palota előtt épített fabódét, az volt a vélemény, hogy a primás körülzárása hosszabb időre szól. Ezzel kapcsolatban, amikor a primásnak ezt jelentette Mátray⁵⁷ irodaigazgató, bosszankodva jegyezte meg, hogy »miért nem a kapu elé építik, az is az Ő területük«.“⁵⁸

Több mint tíz évvel később Rákosi Mátyás visszaemlékezéseiben, még mindig nem tudván elfogadni, hogy a politikai rendőrség képtelen volt produkálni egyértelmű bizonyítékot Mindszenty ellen, a sikertelenséget az államvédelem dilettantizmusának tudta be. „Én nem tudom, hogy ma hogyan dolgozik az államvédelem. Akkor ma már szinte valószínűtlen módszerei voltak. Egy napon eljött hozzám Dobi István és elmondta, hogy Esztergomban az érseki palota előtt felütöttek egy zöldségessátrat. Soha ott zöldséget nem árultak, két nap múlva az egész város, illetve városka arról beszélt, hogy ebből a sátorból figyelik az érsekséget. Persze ebből a megfigyelésből semmi nem jött ki. Nem maradt más hátra, mint a Lenin által emlegetett, »on s'engage et après on voit«, kezdjük meg, és utána meglátjuk.“⁵⁹ Rákosi azonban tévedett, mert a rendőri jelenlét ilyen jellegű demonstrálása a politikai rendőrség eszköztárában az úgynevezett nyílt megfigyelés volt.⁶⁰ Ez azt a nyilvánvaló célt szolgálta, hogy megfélemlítsék és lelki terror alatt tartsák a palotában élőket, így készítve elő a tervezett letartóztatásokat.⁶¹

A politikai rendőrség emberei megszerezték az épület alaprajzát is, így pontosan ismerték az érsek lakosztályának szobabeosztását, ami a külső megfigyelést segítette.⁶² Az államvédelmi tisztek – Mindszentyék jobb megfigyelése érdekében – a primási épülettel szemben álló házban a helyi rendőrkapitányság vezetőjének, Tónay Aladár rendőr századosnak a szobáját kívánták felhasználni.⁶³ A figyelés megerősítéséhez két nagy teljesítményű Tátra gépkocsit helyeztek készenlétbe, amelyek „kb. 30 m[-re] vannak a primási palota főbejáratától, s ugyancsak itt van elhelyezve a két gépkocsi sofőrje is“.⁶⁴ Az ÁVH felbontotta a palotába érkező postai küldeményeket,⁶⁵ és lehallgatta az onnan folytatott telefonbeszélgetéseket.⁶⁶ Ezek az intézkedések azonban a palotában élők előtt nem maradtak titokban. Többször észlelték, hogy a postás által hozott leveleket már korábban felbontották.⁶⁷ A telefonok működésében tapasztalt zavarokat a politikai rendőrség lehallgatásával magyarázták. Az ÁVH „Hívó” fedőnevű kapcsolata 1948. december 13-án azt jelentette, hogy „ma délelőtt 12 óráig a primácia telefonja nem működött. A primácián már tárgyalták, hogy a telefontól is elzárják, úgy látszik, a primáciát.“⁶⁸ Természetesen nem minden működési zavar volt az ÁVH-nak köszönhető. Az előbbi dokumentumban leírtakra a jelentést készítő Jámbor Zoltán nyomozó adott magyarázatot: „...a rövidzárlat tényleg fennállott, mert lehallgató készülékünk beázott és így az összes primási és egyéb vonalak rövidzárlatot kaptak, azonban bajtársaink a hibát észrevették és azonnal kijavították. Kb. délelőtt 11 órakor már nem volt akadály a beszélgetésnek. A primácián csak déli 12 órakor vették észre, hogy ismét jó a telefon.“⁶⁹

Az ÁVH igyekezett minél több, a bíboros környezetében vagy az épületben dolgozó embert hálózati személynek beszervezni, hogy jelentsék, amit bent látnak, tapasztalnak – például, hogy ki látogatja meg és milyen célból a főpapot –, hiszen így közvetlenül nyerhettek információkat a palotában történetekről. Egy 1948. december 11-ei jelentésben az olvasható, hogy az ÁVH egyik kapcsolata látta Cavallier Józsefet, Szekfű Gyulát és Kodály Zoltánt bemenni a primáshoz, bár igyekeztek ezt aényt előtte eltitkolni.⁷⁰ A Mindszenty körül megfordulók között ugyancsak keresték a szervezésre alkalmas jelölteket. Őket elsősorban, nyilván a várható letartóztatás előtti idő rövidege miatt, presszióval igyekeztek jelentéstételre kényszeríteni. 1948. december 10-én a reggeli órákban Rajner János belgyógyász főorvost, aki a palotában lévő betegeket látta el, államvédelmi tisztek látogatták meg a rendelőjében, hogy beszélgessenek vele az aulában tapasztaltakról. Valószínűleg Rajner válaszai nem lehettek kielégítőek, ezért „elmagyarázták” az orvosnak, hogy „amennyiben nem volna hajlandó ezen szolgálatokat megtenni, úgy ez esetleg állásának elvesztésével járna. Ennek alapján kötelezte magát,

hogy amennyiben a jövőben a primáciára hívatnák, úgy ezt velünk közli, ugyancsak közli azt is, hogy hivatásának mi volt az oka, valamint azt is, hogy mit észlelt az aulában.”⁷¹ Tartottak attól, hogy esetleg Mindszenty titokban el akarja majd hagyni az épületet, ezért megpróbálták Szóda Ferenc portást beszervezni, hogy jelentse a bíboros esetleges távozásának tervét. Szóda állásának elvesztésétől félve nem tagadta meg a kapcsolatot.⁷²

Azonban a pressziók ellenére nem minden beszerzés járt sikerrel. Horváth Gusztávot, a primási palotába leveleket kézbesítő postást is igyekeztek besúgásra kényszeríteni. Az államvédelmi tiszték őt is anyagi helyzetének bizonytalanságával próbálták információs forrásaik közé sodorni: „...igyekezzen nevezett előtt lehető legsötétebben lefesteni jövőbeni kilátásait. Így elérjük azt, hogy esetleg Horváth pénzzel megvásárolható lesz.”⁷³ Azonban Horváth nem ment el a megbeszélte találkozóra, amit az államvédelmi tiszt jelzett is a feljebbvalóinak: „Horváth Gusztáv két nap óta nem jelent meg a találkozón. Várjuk a központ utasítását arra vonatkozólag, hogy nevezettet Fábrián központi kihallgatását megelőzően elfogjuk-e, vagy azt csak a kihallgatás után tegyük-e meg.”⁷⁴ Ezekkel az intézkedésekkel nemcsak megfélemlíteni akarták Mindszentyt, hanem a külvilágtól is elszigetelni. Egy december 20-ára keltezett ügynöki jelentésben az olvasható, hogy „Mindszenty József hercegprímás az utóbbi napokban elmondta, hogy igen bosszantja, hogy a palotája ablakából látja azokat a detektíveket, akik állandóan őrséget állnak. Főleg – mint mondja – az bántja, hogy emiatt egyáltalán nem tud érintkezni a külvilággal. Félnék hozzá jönni az emberek, mert azt gondolják, hogy azonnal le lesznek tartóztatva, vagy legalább is nevüket igyekeznek megállapítani, hogy később kellemetlenkedjenek nekik.”⁷⁵ Az őrizetbe vételét megelőző napokban, Esztergom határában már rendőrök ellenőrizték a városba be- és kimenő forgalmat, valamint a vasúti pályaudvart is.⁷⁶

1948. december második felére bezárult a gyűrű a primási palota körül.⁷⁷ Mindszenty titkárának, az 1948. november 19-én letartóztatott Zakar Andrásnak a vallomásai, valamint a politikai rendőrség által eddig összegyűjtött információk alapján Rákosi utasítására házkutatást tartottak a primácián. A Décsi Gyula⁷⁸ rendőr alezredes irányításával 1948. december 23-án este végrehajtott akció újabb bizonyítékokat szolgáltatott Mindszenty tervezett letartóztatásához.⁷⁹ A palota pincéjében a börtönből a helyszínre vitt Zakar András megmutatta Décsiéknek azt a rejtékhelyet, ahová Mindszentyék helyezték azt a fémhengert, amely a bíboros „titkos levéltárát” őrizte.⁸⁰ 1948. december 25-én az összesen hét figyelőpont személyi állományát újabb nyolc fővel erősítették meg, amelyekből kettőnek kiosztottak géppisztolyokat is, „mivel karácsony estéjén olyan hangok hallatszottak, hogy tüntetni fognak a primás mellett”.⁸¹ Mindszenty Józsefet az Államvédelmi Hatóság emberei Décsi vezetésével, Rákosi döntése alapján, 1948. december 26-án este hat órakor tartóztatták le, majd a Budapesti Népbíróság 1949. február 8-án koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte.⁸²

A megfigyelés folytatódik

Mindszenty megfigyelése ekkor ugyan megszűnt, de a hozzátartozóié, például az édesanyjáé, nem. Erről tanúskodik egy 1949. szeptember 26-án készített jelentés szövege: „Jelentem, hogy f. hó 24-én délután 5. h. kor Dékán r. alezredes bts. [bajtárs] alosztályáról telefonon értesítették alosztályunkat, hogy a Hatóság Vezetőjének utasítására vegyük fel figyelését Jocó [Mindszenty József] édesanyjának, aki a CB 784-es szürke Fiat gépkocsival (primási palota gépkocsija) a Gráci [sic!] országúton közeledik Budapest felé. Gépkocsival kimentünk Érd község határába, ahol kb. 18. h-kor láttuk áthaladni a fent jelzett gépkocsit. Innen a figyelést felvettük. A gépkocsi Budapest utcáin a Délbáb utca 29. számban lévő Apáca Zárda előtt állt meg, kiszállt belőle két öregasszony, az egyik köztük Jocó édesanyja volt.”⁸³

Az államvédelmi tiszték Mindszenty édesanyját bár szabad mozgásában nem akadályozták, utazásai idején szoros megfigyelés alatt tartották. Rögzítették, hogy mikor, kivel és hol találkozott, ott mennyi időt töltött el. Valószínűleg az asszony kapcsolati rendszerét próbálták feltérképezni, hiszen nem tudhatták, hogy a fiánál tett

látogatásaikor kiktől hozhat Mindszenty számára, és kiknek vihet a fogvatartottól üzenetet, utasítást. Az idős, hetvenöt éves asszony minden lépését árgus szemekkel követték a nyomozók és percről percre lejegyezték minden tevékenységét, amint ez egy 1949. szeptember 26-ai jelentésben is olvasható: „Mindszenty Józsefné⁸⁴ f. hó 25-én reggel kb. 9 órakor hagyta el a Délibáb utca 29. számú házat, melyben éjszaka tartózkodott, egy apáca kíséretében, aki egész nap vele volt. A Dózsa György út és a Délibáb utca sarkon kb. 15 percet vártak egy alacsony, molett apácára, aki hozzájuk csatlakozott. Mindszenty a két apáca kíséretében villamoson kimentek a 28-as végállomásáig. Ott kb. ¾ óra hosszat ültek egy padon. Mindszenty Józsefné bement a Gyűjtőfogházba, ahonnan 15-20 perc múlva jött vissza. A két apáca kíséretében egy villamos megállót gyalogoltak, az egyik apáca közben többször visszanezett. Kb. ¾ 12 órakor szálltak fel a 28-as villamosra, amellyel a Nemzeti Színházig jöttek. Ott átszálltak a 6-osra, majd az Üllői úton leszálltak és a Ferenc körút 24. számú házba ment Mindszenty Józsefné a fiatalabb és magasabb apácával. Mielőtt a 24. számú házba mentek volna, a mellette levő házba is benézett az apáca, illetve bement a kapu alá. A Ferenc körút 24. számú házban 17.20 percig tartózkodtak. Gyalog az Üllői útig, majd a 3-as villamossal a Nagyváradi térig, onnan pedig a 23-as villamossal a Damjanich utcáig mentek. Ott leszálltak és bementek a Regnum templomba, ahonnan 5 apáca kíséretében 19 óra 20 perckor jött ki Mindszenty és tért vissza a Délibáb utca 29. számú házba. A fenti házat f. hó 26-án reggel 8 óráig nem hagyta el.”⁸⁵

Mindszenty édesanyjának mozgását nemcsak a rendőri megfigyelések alapján tudta dokumentálni az ÁVH, hanem a kialakított ügynöki hálózatából érkező információk alapján is. Egy 1949. november 8-ára keltezett jelentésében írta az ügynök, hogy „Mindszenty édesanyja október 30-án Budapestre jött abból a célból, hogy fiát a gyűjtőfogházban meglátogassa, azonban nem engedték be a gyűjtőbe. Azt mondták neki, hogy összeesküvés volt a foglyok között, ebben a fia is benne volt, emiatt büntetésből nem lehet látogatót fogadni. Mindszenty anyja rákérdezett, hogy mikor volt az összeesküvés, azt a választ kapta, hogy másfél hónapja. Erre azt felelte, hogy az nem lehet, hiszen ő egy hónappal ezelőtt itt volt. Azzal küldték el, hogy jöjjön egy hónap múlva.”⁸⁶

Mindezekből érzékelhető, hogy az ÁVH nemcsak a börtönbe zárt bíborostól tartott, hanem híveitől, családjának tagjaitól is, akik szabadon tevékenykedvén szellemiségét tovább vihették.⁸⁷ A politikai rendőrség irataiból a Mindszenty életére vonatkozó információk fonala a börtönvelei alatt, valamint a püspökszentlászlói és felsőpetényi fogva tartásának idején megszakad. Az 1956-os forradalom alatt a bíborosnak csak öt nap szabadság jutott. Mindszenty József 1956. november 4-én a bevonuló szovjet csapatok elől az Amerikai Egyesült Államok követségére menekült, amivel bár kivonta magát a felelősségre vonás lehetősége alól, de elnyerte az újból feléledő politikai rendőrség figyelmét.

- ¹ A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel, 2005: 17–23.
- ² Balogh, 1997: 387.
- ³ Balogh, 2008: 51–60.
- ⁴ A birtokkiszajátítás legnagyobb mértékben a katolikus és a református egyházat érintette, az evangélikus egyházat csak kevésbé. Kárpótlást csak az évenként megszavazott, állami segélyként folyósított kiegészítő jövedelem nyújtott. Balogh–Gergely, 2005: 802–809.
- ⁵ Uo. 2005: 851–852.
- ⁶ A témáról bővebben lásd Palasik, 2000a, valamint Mészáros, 2003: 22. E törvényre hivatkozva sok egyházi személyt ítéltek el, például Kriszten Rafaelt, Koppányi Jenőt, Elekes Józsefet stb.
- ⁷ Balogh–Gergely, 2005: 853–855.
- ⁸ Uo. 894.
- ⁹ A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel, 2005: 32–44.
- ¹⁰ Balogh–Gergely, 2005: 955–957. Az Állami Egyházügyi Hivatal iratai a Magyar Országos Levéltárban (MOL) találhatóak meg.
- ¹¹ Köbel, 2005: 62–63. Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenységéről bővebben lásd Köbel, 2000: 504–512.; Köbel, 2001: 608–618.; Köpeczi, 2004; Szántó, 1990.
- ¹² ÁBTL 1.1. 10/1945. június. 5. Budapesti Főkapitányság PRO I. alosztályvezetői utasítása. 1. d.; ÁBTL 1.1. 47/1945. november 22. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályvezető körözlése. 1. d.
- ¹³ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 189.
- ¹⁴ Palasik, 2000b: 34–40.; Cseh, 1999: 73–74.
- ¹⁵ ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések. Gyarmati, 2000a: 108, 117.
- ¹⁶ Balogh, 2002: 125.
- ¹⁷ ÁBTL 2.1. XI/4. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.
- ¹⁸ ÁBTL 2.1. XI/5. 45. Emlékeztető a volt Államvédelmi Hatóság szerveinek megalakulásáról, 1969. október 9. Az alosztályok számozását az iratokban hol római, hol arab számokkal jelölték.
- ¹⁹ ÁBTL 2.1. XI/4. 19. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.
- ²⁰ ÁBTL 2.1. XI/4. 53. Javaslat a Hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.; Cseh, 1999: 75–76.; Gyarmati, 1999: 131–133.
- ²¹ M. Kiss, 2000: 137.
- ²² ÁBTL 2.1 XI/5. 50. Kimutatás a politikai nyomozó szervek felépítéséről, 1962. június 27.
- ²³ Az alosztályok azonosítása sajnos az államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezetével, működésével kapcsolatos dokumentumok hiányos volta miatt csak közvetve, más iratok segítségével lehetséges. Az ÁVH I/2–b alosztály azonosítása az 1950–1952 között egyházi személyek tevékenységének felderítésére nyitott személyi dossziék alapján történt, amit a hely szűke miatt csak néhány példával igazolok: ÁBTL 3.1.5. O-12547/1. 1; ÁBTL 3.1.5. O-9150. 1; ÁBTL 3.1.5. O-9391. 1; ÁBTL 2.1. IV/15. 22.
- ²⁴ K-ellenőrzés: „A postai küldemények operatív (»K«) ellenőrzése az állambiztonsági és büntügyi operatív munka egyik titkos nyomozati (operatív) eszköze, amely alkalmas a bizalmas nyomozás alatt álló személyek, szervezetek ellenséges tevékenységének, kapcsolatainak felderítésére, valamint operatív és jogi erejűvé tehető bizonyítékok beszerzésére.” ÁBTL 4.1. A-3046/3. 5. A „K” ellenőrzés szabályozásához lásd ÁBTL 4.2. 10-21/19/1970. A belügyminiszter 0019. számú parancsa a postai küldemények operatív ellenőrzésének szabályozásáról.
- ²⁵ ÁBTL 4.1. A-3706. 14–25., ÁBTL 4.1. A-3103. 19–41.
- ²⁶ Rákosi, 1955: 180.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222, Sz-222/2–18. Mindszenty József.
- ³⁰ Jámbor József (1918–?) államvédelmi tiszt. Belügyi szolgálatát 1945. június 19-én kezdte meg. 1947. áprilisától az egyházi alosztály vezetőjének helyettese hadnagyi rangban, 1948. január 1-jén nevezték ki századossá és később az alosztály vezetőjévé. ÁBTL 2.8.1. 2328. 6–7. Pontos beosztása és szolgálati helyének megnevezése a személyi anyagában nem található meg. A Mindszentyre vonatkozó személyi dosszié nyitását kérő dokumentumon található aláírás és a Jámbor József anyagában szereplő aláírások egyezése alapján vélem e két személyt azonosnak. Egy 1950. június 10-i irat szerint Jámbor ekkor az ÁVH I/2-b (egyházi) alosztályvezetője volt. ÁBTL 3.1.5. O-9152. 1. 1950. június 12-én a politikai rendőrség kötelékéből elbocsátották, mert bírálta az államvédelem vezetőit. ÁBTL 2.8.1. 2328. 2. Előterjesztés az MSZMP politikai Bizottságához, 1961. szeptember 29., ÁBTL 2.8.1. 2328. 6. Szolgálati adatlap, 1958. március 31., ÁBTL 2.8.1. 2328. 9. Önéletrajz, 1958. április 2.
- ³¹ Tihanyi János (1922–) jogász, államvédelmi tiszt. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya III. alosztályának (egyházi vonal) volt a vezetője 1947 márciusa és 1948 szeptembere között. ÁBTL 2.1. VI/64. 6. Önéletrajz, 1952. január 5., ÁBTL 2.1. VI/64. 35. Jelentés Tihanyi János ügyéről, 1953. november 21.
- ³² ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 6. Határozat.
- ³³ Uo.
- ³⁴ Családnevét 1942-ben magyarosította Pehmről Mindszentyre. Balogh, 2002: 58.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 10. Érsekek és püspökök, d. n.
- ³⁶ Gergely, 2001: 18.
- ³⁷ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 25. Részlet a 1945. szeptember 18-i jelentésből.

- ³⁸ Balogh, 2002: 90–101.; Erdő, 1995: 19–32.
- ³⁹ Balogh, 2002: 103.
- ⁴⁰ Mészáros, 2002.
- ⁴¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 28.
- ⁴² Uo. 29. Egy 1945. október 17-ei jelentésből kiderül, hogy a készülő körlevélről a politikai rendőrségnek is tudomása volt. ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 26. Részlet a 1945. október 17-i jelentésből. A körlevél teljes szövege megtalálható Mindszenty személyi dossziéjában. ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 27–33.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.8. Sz-222. 156. Jelentés, 1946. február 17.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/2. 7. Jelentés Mindszenty hercegprímás vezetése alatt megtartott körmenetről, 1946. május 2.
- ⁴⁵ Uo. 8. Jelentés Mindszenty hercegprímás vezetése alatt megtartott körmenetről, 1946. május 2.
- ⁴⁶ ÁBTL 2.5.1. 78/110. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5. (Itt tévesen írta az államvédelmi tiszt a primás titulását, mivel Mindszenty soha sem kapott doktori címet.)
- ⁴⁷ Meszlényi Zoltán Lajos (1892–1953) esztergomi segédpüspök.
- ⁴⁸ ÁBTL 2.5.1. 78/110. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5.
- ⁴⁹ Drahos János (1884–1950) kanonok, esztergomi érseki helynök.
- ⁵⁰ ÁBTL 2.5.1. 78/110. Jelentés Dr. Mindszenty József bíboros hercegprímás közvetlen környezetébe való bejutásomról, 1946. március 5.
- ⁵¹ Gergely, 2001: 17. Az eredeti dokumentumok a Politikatörténeti és Szakszervezetei Levéltárban találhatóak: PIL 274. f. 7. cs. 248. ő. e.
- ⁵² Gergely, 2001: 19.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 141. Jelentés, 1948. november 29.
- ⁵⁴ Uo. 137. Jelentés, 1948. november 29.
- ⁵⁵ Uo. 194. Jelentés, 1948. december 10.
- ⁵⁶ Uo. 196–197. Jelentés, 1948. december 10.
- ⁵⁷ Mátray Gyula (1893–1972) kanonok, irodaigazgató.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 6. Jelentés, 1948. december 11.
- ⁵⁹ Rákosi, 1997: 711–712.
- ⁶⁰ „Nyílt figyelés: az operatív figyelés változataként külön engedéllyel, rendkívüli esetben, demonstrációs céllal nyílt, agresszív figyelés foganatosítható. Célja: bomlasztás elrettentés stb.” ÁBTL 4.1. A-3036. 138.
- ⁶¹ Gyarmati, 2000b: 76.
- ⁶² ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 136, 197. Jelentés, 1948. december 10.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 33. Jelentés, 1948. december 14.
- ⁶⁴ Uo. 109. Jelentés, 1948. december 26.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 197. Jelentés, 1948. december 10.
- ⁶⁶ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 105. Jelentés, 1948. december 25., ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 109. Jelentés, 1948. december 26.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 197. Jelentés, 1948. december 10.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 27. Jelentés, 1948. december 16.
- ⁶⁹ Uo. 27. Jelentés, 1948. december 16.
- ⁷⁰ Uo. 6. Jelentés, 1948. december 11. Cavallier, Kodály és Szekfü 1948. december 8-án jártak Mindszenty-nél. El akarták érni a bíborosnál, hogy, önként félreállva, távozzon Rómába, így kerülje el a letartóztatást. Balogh, 2002: 200.
- ⁷¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/16. 197. Jelentés, 1948. december 10.
- ⁷² Uo. 109. Jelentés, 1948. december 24.
- ⁷³ Uo. 33. Jelentés, 1948. december 14.
- ⁷⁴ Uo. 109. Jelentés, 1948. december 24.
- ⁷⁵ Uo. 62. Jelentés, 1948. december 20.
- ⁷⁶ Uo. 105. Jelentés, 1948. december 25.
- ⁷⁷ Gyarmati, 2000b: 82.
- ⁷⁸ Décsi Gyula (1919–1990) államvédelmi tiszt, rendőr alezredes. 1949-ben az Államvédelmi Hatóság Vizsgálati Osztályának vezetője. 1952. november 14-e és 1953. február 2-a között igazságügyi miniszter. A Péter Gábor és társai ügyben IV. r. vádlottként 1953-ban kilenc év börtönbüntetést kapott. ÁBTL 2.1. VI/5. Décsi Gyula.
- ⁷⁹ Gyarmati, 2000b: 79.
- ⁸⁰ Balogh, 2002: 204.
- ⁸¹ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 108–109. Jelentés, 1948. december 26.
- ⁸² Balogh, 2002: 206–255.; Gergely, 2001: 28–50. Mindszenty ellen hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés volt a vád.
- ⁸³ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 206. Jelentés, 1949. szeptember 26.
- ⁸⁴ Az ÁVH rosszul tudta Mindszenty édesanyjának a nevét, hiszen Kovács Borbálát házasságkötését követően Pehm Jánosné néven anyakönyvezték. Balogh, 2002: 8.
- ⁸⁵ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/17. 205. Jelentés, 1949. szeptember 26.
- ⁸⁶ ÁBTL 3.1.8. Sz-222/18. 83. Jelentés, 1949. november 8.

⁸⁷ A dosszié zárására 1951. június 18-án tett javaslatot Földes György államvédelmi hadnagy. ÁBTL 3.1.8. Sz-222/18. 85. Lezárási javaslat, 1951. Június 18.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.1. Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának iratai (PRO)
- 1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai (ÁVO)
- 2.1. A volt Zárt Irrattár levéltári anyaga
  - IV/15. (Sz-2678) Dr. Gálos Henrik
  - VI/5. (150022) Décsi Gyula
  - VI/64. (V-150169/a) Tihanyi János
  - XI/4. (V-150342) Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére
  - XI/5. (V-150342/a) Parancsok, utasítások, szervezeti felépítés
- 2.5.1. BM internálási iratok
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
  - 2328 (BM Központ) Jámbor József
- 3.1.5. Operatív dossziék
  - O-9150 Ravasz László
  - O-9152 Győri Elemér
  - O-9391 Dr. Csiki Gábor
  - O-12547/1. Badalik Bertalan
- 3.1.8. Nem archív számon kezelt operatív dossziék
  - Sz-222/2–18 Mindszenty József
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
  - A-3036 Állambiztonsági értelmező kézikönyvtár
  - A-3046/3. Állambiztonsági ismeretek

- A-3103 Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése
- A-3706 Az operatív munka feladatai, szervezési elvei és operatív eszközei

4.2. Parancsgyűjtemény

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. Magyar Kommunista Párt (MKP)

7. cs. Főtitkársági iroda, titkárok

Nyomtatásban megjelent források

Feitl (szerk.), 1997

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Szerkesztette: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Rákosi, 1955

Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Negyedik, bővített kiadás. Budapest, Szikra.

Hivatkozott irodalom

Balogh, 1997

Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó.

Balogh, 2002

Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, Elektra Kiadóház.

Balogh, 2008

Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Szerkesztette: Balogh Margit. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Balogh–Gergely, 2005

Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. kötet. Budapest, História – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945–1990. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Erdő, 1995

Erdő Péter: Mindszenty és primási tisztsége. In *Mindszenty József emlékezete*. Szerkesztette: Török József. Budapest, Márton Áron Kiadó.

Gergely, 2001

Gergely Jenő: *A Mindszenty-per*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Gyarmati, 1999

Gyarmati György: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest.

Gyarmati, 2000a

Gyarmati György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Gyarmati, 2000b

Gyarmati György: A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca. *Történelmi Szemle*, 1–2. sz.

Köbel, 2000

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az '50-es években (1951–1959). *Magyar Közigazgatás*, 8. sz.

Köbel, 2001

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig (1959–1989). *Magyar Közigazgatás*, 10. sz.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köpeczi, 2004

Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

M. Kiss, 2000

M. Kiss Sándor: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest.

Mészáros, 2002

Mészáros István: Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele. *Vasi Szemle*, 2. sz.

Mészáros, 2003

Mészáros István: *Kimaradt tananyag. A diktatúra és az egyház 1945–56.* I. kötet. Budapest, Márton Áron Kiadó.

Palasik, 2000a

Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Palasik, 2000b

Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Szántó, 1990

Szántó Konrád: *Az Egyházügyi Hivatal titkai.* Budapest, Mécses Kiadó.

Egy szerelmes politikus találkozása egy per koncepciójával

Az 1950. évi tábornok-per egyik háttere

„Közölték velem, hogy Farkas Mihály első helyettesével a Politikai Főcsoport parancsnokával, Nógrádi Sándor altábornaggal baj történt. Letartóztattak egy kémnőt, egy volt horthysta százados feleségét, akivel Nógrádi nemi viszonyba keveredett, s aki a pásztorórákon Nógráditól különböző titkos anyagokat ellopott. Ideadták nekem ezt az ellopott és visszaszerzett anyagot, meg a kémnő levelezését, melyben Nógrádi »vén mackó« meg »vén medve« álnéven szerepelt. [...] Hivattam Nógrádit is. Mikor elmondtam neki, hogy miről van szó, eleinte mindent tagadott, különösen azt, hogy tőle titkos anyagot loptak volna el. [...] Életemben először voltam ilyen probléma előtt. Bár nem szerettem a magyar párt személyi kérdéseivel Sztálint zavarni, elhatároztam, hogy hozzá fordulok. Amikor előadtam neki, hogy miről van szó, azonnal az volt a benyomásom, hogy az ügyet ismeri. Azt mondta, hogy a vén szamarak [...] nőikkel kapcsolatban gyakran csinálnak marhaságokat. Ha rendes embernek tartom Nógrádit, akkor adjak neki megfelelő fejmosást, s térjünk napirendre a dolog felett. Ellenkező esetben le kell vele szemben folytatni az eljárást. [...] Másnap hívtam Nógrádit, megmondtam neki, hogy életemben először magához Sztálinhoz fordultam kérdésében, s részben neki köszönje, hogy ügyét nem adjuk át a megfelelő hatóságnak, s hogy tanuljon ebből az esetből.”¹ Így emlékezett második emigrációjában Rákosi Mátyás arra az esetre, ami 1950-ben, a tábornokok perének idején történt.

A történet gerincére Rákosi Mátyás kétségtelenül jól emlékezett. Ifj. Jándy Gézáné, leánykori nevén Potoczky Máriát, valóban Nógrádi Sándor szeretőjeként tartotta számon az ÁVH.² A hölgy a kapcsolat idején már elvált korábbi férjétől, aki valóban „horthysta” katonatisztként kezdte pályáját, de 1950-ig semmi jele nem volt annak, hogy megbízhatatlan lenne, szolgálatát folyamatosan ellátta. A másik főszereplőt, a régi moszkvai pártkádert, a második világháborús veterán partizánt – illegalitásban használt nevén Alexet – végül valóban nem vették őrizetbe, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke maradhatott.

Hogy Jándyné – a későbbiekben, az egyszerűség kedvéért, végig csak elvált férje nevén fogjuk említeni – kémnő lett volna, és iratok kerültek volna hozzá, nem nyert bizonyítást sem 1950-ben, sem a későbbi felülvizsgálat során. Nógrádi a már említett levelében tesz arra utalást, hogy a hölgy néha gyanús kérdéseket tett fel neki, azonban a forrás ebből a szempontból nem feltétlen releváns.³ A vezető állású politikus ekkor már tudhatta, hogy nyomozás folyik, amely könnyen ellene is fordulhat. Számára az lehetett a kérdés, hogyan „másszon ki” az ügyből. Ebben a helyzetben nem feltétlen az a jó taktika, hogy mindent tagad, hiszen Jándyné vallani fog valamit. Sokkal valószínűbb, hogy őszintének akart inkább tűnni, és ezért ismert el „gyanús körülményeket”. Ha ez szándékolt volt, akkor bejött, hiszen Péter Gábor, akihez szintén eljutott a levél, őszintének találta, és ezt jelezte Rákosinak is.⁴ Hogy Rákosi milyen „ellopott” és „visszaszerzett” iratokat említett, nem tudjuk – vagy ő hazudik, vagy neki is hazudtak, a fennmaradt anyagból eldönthetetlen.⁵

Ugyanígy azt sem tudjuk ellenőrizni, valójában mi történt a tábornok és Rákosi, illetve Sztálin és „legjobb magyar tanítványa” között. Arra pedig nem emlékezett – vagy csak nem tartotta említésre méltónak – a párt „mindent tudó” főtitkára, hogy a Jándy és a Potoczky család életében ekkor meghatározó fordulat történt. A család számos tagját őrizetbe vették, és mindezt a későbbiekben ezzel a kapcsolattal magyarázták – de, mint látni fogjuk, ez megkérdőjelezhető.

Nyitott kérdés az is, hogy miért emlékezett meg minderről Rákosi Mátyás. Ismereteinek mélységét és alaposságát akarta bizonyítani ezzel? Vagy azt, hogy ő milyen

megfontoltan döntött személyi kérdésekben? Vagy talán azt is az utókor tudtára akarta adni, hogy milyen bennfentes viszonyban állt magával Sztálinnal? Közbevetett félmondata nagyon fontos, hiszen ha a „generalisszimusz” „mindent tudott” a magyar pártról, és ilyen ügyekben is hozzá fordult, akkor Rákosi Mátyás saját felelőssége gyakorlatilag eltűnik, bármiről is legyen szó. Másrészt viszont azt is jelzi ezzel, hogy valaki – tőle függetlenül – informálta a szovjet elvtársakat a magyarországi helyzetről.

De a pártfőtitkár emberi habitusáról is árulkodik az idézett rész, hiszen számára a „vén mackó” és a „vén medve” megszólítás kizárólag „álnév” lehetett egy kémkedésben, de hogy csak becézésről lenne szó, az fel sem merült.⁶ Ha tehát a történetet úgy tekintjük, mint amely bevezet minket Rákosi Mátyás gondolkodásának egyik bugyrába, nem túl biztató képet látunk.

A szűken vett történetnek mindemellett van egy másik, akár közkeletűnek is nevezhető „tanúsága” is. Nógrádi Sándor – bármilyen magasan is állt az informális hierarchiában – semmit nem tett barátjának (?) megmentéséért. Hogy mennyire volt módja erre, nehéz megállapítani, azonban a tény önmagáért beszél – a „hős partizán” ekkor biztosan elgyávult. Eddig a pontig, a Rákosi-memoár alapján, tehát úgy rekonstruálhattuk az eseményeket, hogy Nógrádit minden jel szerint megfigyelték, és így jutottak el a „kémnőhöz” – erre utal az a tény, hogy már jóval Jándyné őrizetbe vétele előtt tudtak kapcsolatokról.⁷ Az információt aztán felhasználták Nógrádi sakkban tartására. Másfelől viszont tudjuk, hogy ekkor eljárás alá vonták a Jándy és a Potoczky család több tagját.

Ami gyanússá teheti, hogy itt Nógrádi Sándor magánéleténél többről van szó, az a tény, hogy a család tagjait a katonai-szociáldemokrata ügynek nevezett eljárás keretében fogták le. A fennmaradt állambiztonsági iratok alapján egy másik rekonstrukció is felállítható. Mivel ifj. Jándy Gézát – a volt férjet – 1950. május 11-én vették őrizetbe,⁸ de volt feleségére csak néhány nappal később került sor, az iratok alapján úgy tűnhet, hogy a volt férj kihallgatása során „futottak rá” az ügyre. Így tehát akár ifj. Jándy bosszújának, gyöngeségének tekinthetnénk az eseményeket.

Tekintettel arra, hogy Jándy Géza olyannyira nem játszott semmilyen szerepet a tábornoki perben, hogy szinte nem is említik, tehát nem volt a formálódó koncepció nélkülözhetetlen kelléke, sokkal inkább gyanakodhatunk arra, hogy valójában az lehetett a katonatiszt letartóztatásának oka, hogy megfelelő jegyzőkönyvet vegyenek fel az elvált feleség ellen. Ezt a gyanút erősítheti, hogy mind a volt férjnek, mind feleségnek az a Szendy György lett első kihallgatója, aki az államvédelem informális hierarchiájában magas, bizalmi pozícióban volt.

Szendy György közreműködésével megszületett Nógrádi Sándor és Jándy exnejének kapcsolatáról szóló jegyzőkönyv.⁹ Hogy a vallomás azért született-e, hogy az ÁVH által már ismert tényt egy jegyzőkönyvben is rögzítsék – és így ne kelljen bevallani, hogy a tábornokot megfigyelték –, vagy valóban ekkor és innen tudták meg, amit Rákosi Mátyásnak „jelentettek”, nem tisztázható. Ha a pártfőtitkár megemlítette volna a hozzá befutó jelentés időpontját, akkor egyértelmű lenne a helyzet – de sajnos nem tette. Az államvédelem korabeli gyakorlatát ismerve ugyanakkor nem valószínű, hogy Nógrádiról – mint fontos állást betöltő pártkáderről – akkor is felvettek volna egy terhelőnek minősíthető jegyzőkönyvet, ha előzetesen nem döntöttek volna erről.¹⁰ Az általános gyakorlat alapján vélelmezhetjük, hogy a szöveg a kihallgatók beleegyezésével vagy eleve „rendelésére” született. De ez a gondolatmenet nem zárja ki – sőt inkább valószínűsíti – azt, hogy a Nógrádi-megfigyelést akarták ezzel utólag legálissá tenni. A jegyzőkönyv birtokában már beszámolhattak a főtitkárnak a „kémnőről” – és irattal bizonyították a régi partizán „viselt dolgait”.

A fentebbi megfontolás mellett tény, hogy végül Nógrádi Sándort a helyén hagyták, Jándy Gézánét viszont 1950. május 22-én letartóztatták.¹¹ Első kihallgatója személyesen Péter Gábor volt, aki annak a Szendy Györgynek adta át a vallatás munkáját, akinél a volt férj jegyzőkönyve is született. Jándyné – kihallgatójának említése nélkül – később így emlékezett erre: „...az ÁVH-n közölték velem, hogy bár semmi vád nincs ellenem, de fogvatartásom politikai okok miatt szükséges és ennek törvényes keretek között kell történni [...] Ugyanakkor biztosítottak afelől is, hogy Nógrádi Sándornak nem történik bántódása, amennyiben én a tárgyaláson, sőt később sem

fogom őt megemlíteni.”¹² Bár a jegyzőkönyv nem mondja ki, de sejteti, a „politikai ok”: Nógrádi Sándor. A félreértések elkerülése végett fontos hangsúlyoznunk, hogy nem arról van szó, hogy az ÁVH ezzel menteni próbálja Nógrádit. A korábban említett Nógrádi-féle levelet látta Farkas Mihály, Rákosi Mátyás és Péter Gábor is. Minden jel szerint úgy határoztak, hogy a Politikai Főcsoportfőnököket ki kell hagyni az eljárásból.

Az 1950-es „katonai-szociáldemokrata”-per előkészítése márciusban kezdődött. A letartóztatások nyár elején zárultak le, ezután kezdték perekbe rendezni az őrizeteket, a nyomozás végén született meg az 1950. június 21-i irat, amely összefoglalta az ügy vádlottjait.¹³ Ebben a listában számos olyan személy is szerepelt, akinek sem a táborno kokokhoz, sem a szociáldemokrata politikusokhoz nyilvánvalóan semmi köze nem lehetett. Közéjük tartozott Potoczky Kálmán, ifj. Jándyné testvére is, és még jó néhány kiscgazda politikus is.

Itt közbe kell vetnünk, hogy az 1950-es eljárásból valójában a perkonceptiók létrehozása révén lett „katonai-szociáldemokrata” eljárás, amit aztán a felülvizsgálat erősített meg. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy 1953-tól csak baloldaliakat, elsősorban kommunistákat akartak rehabilitálni. Azáltal, hogy a későbbiekben szigorúan ragaszkodtak a „táborno ki-szociáldemokrata” koncepció létezéséhez, nem kellett az ügy kapcsán őrizetbe vett egyéb politikai erőkhöz tartozókat szabadon engedni. De ha a fennmaradt – és említett – 1950-es listát tekintjük a nyomozást lezáró dokumentumnak, akkor világos, hogy valami mást terveztek tavasszal és más lett belőle nyárra.

Az ügy egyik irányítója, Szücs Ernő, a későbbiekben vallomást tett arról, hogy: „utasítás alapján a katonai ügyet a szociáldemokrata ügytől különválasztva [...] tárgyalták le”.¹⁴ De 1950-ben számos kiscgazda is szerepelt azon a listán, amely a nyomozási szak végén keletkezett, erről a „kiscgazda csoportról” viszont Szücs Ernő nem tett említést. A későbbi felülvizsgálatba sem emeltek be egyetlen kiscgazdát sem, így ez a része az eljárásnak a későbbiekben egyszerűen „eltűnt”. A nyomozati szakban ugyanis régi kiscgazda vezetők is helyet kaptak – mint a volt főpolgármester, Kővágó József, vagy Padányi-Gulyás Béla, Almásy Pál és Rubleczy Géza. Bár a kiscgazda politikai vezetés elleni „adminisztratív” fellépés már a Magyar Testvéri Közösség elleni, 1947-es eljárással kezdetét vette,¹⁵ még mindig voltak olyanok, akik egyrészt szabadlábban voltak, másrészt – legalábbis az ÁVH szerint – tovább tartották egymással a kapcsolatot, és ezzel „szervezkedtek”. Ebbe a képbe pontosan beleillik Potoczky Kálmán is – aki ugyan a Kővágó-perben nem szerepelt, de a kiscgazdapártban és az 1950-es eljárásban igen.

Ifj. Jándy Gézáénak – leszámítva Nógrádi Sándor barátságát – még két dolog okozhatta tragédiáját 1950-ben. A hölgy a második világháború alatt, egyéves újságírói pályafutás után, 1941–43 között a Revíziós Liga segédelőadójaként helyezkedett el. A front átvonulását Miskolcon vészeltte át, majd magánalkalmazotti minőségét 1948-ban már a Miniszterelnöki Hivatal Centenáris osztályának előadói posztjával cserélte fel, ahol a sajtóügyekkel foglalkozott. Utóbbi munkahelyét vélhetően bátyja, Potoczky Kálmán segítségével szerezte meg, aki már 1941-ben a *Kis Újság* kiadóhivatalának vezetőjeként dolgozott, majd 1946-tól a Kiscgazdapárt propagandaosztályát vezette.¹⁶ A fivér jó politikai és pártkapcsolatokkal rendelkezett, így számára nem okozhatott túl sok problémát húga elhelyezése.

A Revíziós Ligánál végzett munka nem volt több egyszerű hivatali tevékenységnél, mint ahogy a koalíciós időkben nem számított „ügynek”, ha valaki a kiscgazdapárt segítségével jutott munkahelyhez. Azonban a Potoczky testvérek letartóztatásának időpontjára ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Nem egyszerűen azért, mert immáron kiscgazdának lenni bűnné vált, és nem is csak azért, mert a Revíziós Ligát egyszerűen kémszervezetté minősítette az államvédelem. Sokkal fontosabb elem, hogy Rákosi Mátyás 1950-ben úgy döntött, hogy azoknak a maradékát is börtönbe juttatja, akik potenciálisan „ellenzékét” alkothatnák. A pártfőtitkár politikai szándékának érvényesítését pedig megkönnyítette az államvédelem sommás értékelése; amit viszont az tett lehetővé – de nem megalapozottá –, hogy a Revíziós Ligában és a kiscgazdapártban valóban feltűntek olyan személyek, akiknek voltak általuk ellenőrizhetetlen nyugati kapcsolataik. Ők a Rákosi-diktatúra gondolkodásában már egyértelműen „imperialista ügynököknek” vagy „kémnek” minősültek – és a kiterjesztő gondolkodásmód miatt minden társadalmi kapcsolatukra ugyanígy tekintettek.

Ezen a ponton válik érdekessé a Revíziós Ligánál végzett munka, ekkor kerül a képbe a fivér, Potoczky Kálmán is. Jándy Gézáne úgy hitte, hogy bátyját az ő ügyével kapcsolatban vették őrizetbe, ugyanazon a napon, mint őt.¹⁷ A hölgy esetleges tévedése számunkra most nem fontos, azonban az őrizetbe vételek egybeesése igen.

A helyzet ugyanis pont fordított lehet: ha egy kemperről van szó, akkor a fiútestvér miatt vették őrizetbe Jándynét. Potoczky Kálmán kihallgatása ugyanis elsősorban arra irányult, hogy amikor a fiatalember 1945 elején amerikai fogságba került, az ÁVH szerint Gellért Andor Salzburgban szervezte az amerikai hírszerző szolgálatba. A „kémkapcsolat” 1945 és 1947 között volt élő, olyannyira, hogy – az 1950-es anyag szerint – Potoczky Kálmán amerikai utasításra tért haza, sőt szervezte saját hűgát is.¹⁸ A vallomás tehát megfordítja a képletet, nem Jándyné szerelmi kapcsolata miatt van az Andrassy út 60.-ban Potoczky Kálmán, hanem „saját jogon” – hiszen egy kém hazai kapcsolata. De hogyha húga is kém, akkor Nógrádi Sándort tudatosan „hálózták be”.

Gellért Andor feltűnése a jegyzőkönyvekben nem véletlen és – bizonyos szempontból – nem is koncepció. Potoczky Kálmán 1935-től valóban ismerte Gellértet, akivel társasági kapcsolatot tartott fenn. Salzburgban valóban találkoztak, hiszen Gellért Andor vezette a Hazahozatali Kormánybiztosság helyi kirendeltségét, tehát hivatali teendői folytán találkozniuk kellett. Potoczky egyik később született vallomása szerint 1945. december 6-án látták egymást utoljára.¹⁹

De nemcsak ez a régi barátság elevenedett fel, hanem Schmidt Papp Ernő is felkereste Potoczky Kálmánt, akit szintén még a háború előtti időkből ismert. Ebből a találkozási „természetesen” szintén „kémkapcsolat” lett az 1950-es jegyzőkönyvekben.

Schmidt Papp Ernő esetében még bonyolultabb a helyzet. Nemcsak Potoczky Kálmán esetében, de másutt is angol – vagy amerikai – kémként szerepelt. Mindemellett azonban tény, hogy róla a katonai elhárítás úgynevezett H-dossziét vett fel – azaz ügynökként alkalmazták. Az 1948. február 10-én keltezett dosszié előzmény rovata szerint Gát Zoltán ezredes kapcsolataként tevékenykedett. Nem anyagi ellenszolgáltatásért végzett hírszerző tevékenységet, hanem mert „mi biztosítottuk neki a Pénzügyminisztériumban az állását”. A háború előtt Isztambulban élt, onnan származott „kapcsolata az OSS-el” [sic!].

A háború után a minisztériumi állását felhasználva lépett kapcsolatba különféle diplomáciai testületek tagjaival.²⁰ Ugyanekkor kapja azt a feladatot is, hogy külföldi útja során vegye fel a kapcsolatot amerikai vagy angol hírszerzőkkel. Ez – legalábbis a Katonapolitikai Osztály (Katpol) szerint – sikeresen meg is történt. Április 9-én jelenthette, hogy kapcsolatba került Francis Deákkal, aki a berni amerikai követség „Civil Air” attaséjaként dolgozott, de „tulajdonképpen küldetése bizalmasan diplomáciai, és utasításait a State Departmenttől kapja”.²¹ A szövegből az is világos, hogy az említett személy már „rég is ismerőse” volt. Deák – a jelentés szerint – politikai és gazdasági felderítéssel foglalkozott. Deák nem volt ismeretlen a magyar hírszerzők számára, a jelentéshez csatolt megjegyzés szerint „már régebbi tevékenységéből is kitűnik, hogy [...] a DDK-európai [sic!] térségben nagyvonalú politikai hírszerzést végez. Tekintettel arra, hogy mint a polgári repülés ügyek [sic!] kiküldötte a dk-európai országokat könnyen beutazhatja, feladatának végrehajtásában nem sok akadályba ütközik.” Ráadásul a kapcsolat később is fennállt, hiszen Schmidt Papp Ernő még áprilisban Budapesten is találkozott Francis Deákkal.²²

A kép tehát egyértelmű. Schmidt Papp Ernő kétféleképpen kerülhetett a katonai elhárítás látókörébe. Vagy a háború alatti isztambuli tevékenységéről tudtak valamit a régi gárda tagjai – ne felejtsük el, hogy Gát Zoltán „rég motoros” volt a szakmájában –, vagy pedig a háború után az angol és amerikai missziók tagjainak megfigyelésével. Ezen a ponton nem hagyható figyelmen kívül, hogy Schmidt Papp Ernő egyrészt három nyugati nyelven beszélt, másrészt mint polgári származású személy kevésbé volt gyanús egy nyugati diplomata szemében – tehát a Katpol szempontjából ügynöknek kiválóan alkalmas volt.²³ Schmidt Papp Ernőt szervezték, állást szereztek neki és ügynökként alkalmazták. Pálffyék hálózatépítési stratégiája is egyértelműen kirajzolódik itt: a polgári származású személyekkel hamarabb lehet a külföldiekhez közelebb jutni, tehát őket vonták be hálózatukba.

Azonban ez a kapcsolat 1948. május 5-én váratlanul megszakadt.²⁴ Láthatóan nem is foglalkoztak vele 1951-ig, amikor megállapították, hogy bár az „adatai hiányosak, a lakhelye sem ismeretes”, mégis fel kellene venni vele a kapcsolatot. Bár a dosszié alapján „eltűntként” kezelték, de valójában 1948-ban internálták. Amikor 1951-ben ismét elkezdnek vele foglalkozni, kérdésként merült fel, hogy esetleg Deák megfordította őt, és ezzel „érdemes lenne foglalkozni”. Utóbbi variációt azonban később elvetették.²⁵ Végül Schmidt Papp Ernőt 1953. január 31-én ítélték 6 havi börtönre, és ezután iratait irattárba helyezték, míg ő a Tatabányai Munkahely Parancsnokságra került, ítéletének végrehajtására.²⁶ No igen, az ÁVH és a Katpol összevonása ugyan 1950-ben megtörtént, de az ügynökök átvétele lassan haladt. És mivel az ÁVH-n egy teljesen új gárda kezdte építeni hálózatait, nemigen tudták, hol kell keresni a régi ügynököket.

Egy nagyon fontos dolog azonban sem Potoczky, sem Schmidt Papp anyagából nem tisztázható megnyugtatóan: pontosan mikor találkoztak ők ketten a háború után? Ha még nyugaton, az egészen mást jelent, mint hogyha Schmidt Papp beszerzése után.

Gellért és Schmidt Papp megjelenése a Potoczky család történetében már alapvetően más kontextusba helyezi az egész eljárást. Tekintettel arra, hogy Gellért Andornak a Revíziós Ligához is volt „némi köze”, éppúgy, mint Jándynénak, a kör bezárul. Ráadásul amikor a Revíziós Ligáról olyan sommás véleményt alakítottak ki az ÁVH-n – ami egyébként nem volt igaz –, akkor számukra az egyik kulcsszereplő – Gellért mellett – már az a Frey András, aki ugyan polgári foglalkozását tekintve újságíró volt, azonban a háború alatt szintén Törökországban élt, és már korábban kapcsolatban állt az angol hírszerzéssel. Ignó Pálnak az ÁVH fogságában írt összefoglalója szerint Frey András az angol ügynök, Basil Davidson „hálózatához” lazán kötődött, aztán 1941-ben féllegálisan, a magyar rendőrség tudtával – esetleg segítségével – távozott Jugoszláviába és onnan Ankarába.²⁷ Ignó vallomásának egyik legfontosabb eleme, hogy Frey a magyar hatóságok tudtával és beleegyezésével távozik, hiszen 1941-ben már bizonyos döntéshozók tudatosan készültek egy későbbi angol kapcsolatfelvételre.

Frey és Gellért tehát ha a szó klasszikus értelmében nem is tekinthetők angol (amerikai) kémeknek, vitán felül áll, hogy a szövetségesek felé fontos kapcsolati pontoknak bizonyultak. Másrészt viszont ha Frey kiutazásáról tudtak Pesten 1941-ben, és a Revíziós Liga is köthető volt a Horthy-rendszerhez, akkor a kommunisták számára teljesen egyértelmű, hogy itt a „horthysták” angol kapcsolatairól van szó, amely viszont „leágazik” a kisgazdákhöz. És mindkét Potoczky testvér ismerte őket, tehát részesei a kapcsolati hálónak.

A Potoczkyak elleni per időzítésére Gát Zoltán életútja adhat támpontot. Schmidt Papp ügynöki beszerzésének célja – többek között – az volt, hogy ezt a társaságot is megfigyelje. Gát azonban a Rajk-per során 1949-ben „elvérzett”,²⁸ ügynöki hálózatát ezzel párhuzamosan felszámolták. Korábban – például a Magyar Testvéri Közösség elleni per idején – tehát még nem lehetett fellépni ellene, 1950-ben viszont már sem rá, sem a megfigyeltekre nem volt többé szükség. Gát internálása után az olyan mellékszereplők, mint a Potoczky testvérek, „mehettek a börtönbe”.

Voltaképpen ennyi is elég lenne a Potoczky testvérek elleni fellépéshez, hiszen Rákosi Mátyás és csapata evidenciaként kezelte, hogy a kém barátja is kém. És még ha a szó igazi értelmében ebben az ügyben egyetlen valódi kém sem létezett, a harmadik világháború fenyegető árnyékában, a kommunista párt szemszögéből ez már nem számított. Ezeknek az embereknek feltárhatatlan és ellenőrizhetetlen kapcsolatrendszerük volt, és ez már elegendő oknak számított.

A kémkedési ügy nagyjából ugyanolyan kerek egésznek tűnhet, mint a kiindulópontot képező történet. Azonban ahogy ott kiderült, hogy van egy második szint is, úgy újabb dimenziók is léteznek, amelyek tovább árnyalhatják a képet – és végeredményben a „krimi” helyett érthetővé teszi a koncepció eljárást. Ha Potoczky Kálmán és testvére egyedül lenne ezzel a háttérrel az 1950-es eljárásban, akkor hihetnénk, hogy a „szerelmes tábornok” útján jutottak Jándyné nyomára – és rajta keresztül a testvéréhez –, vagy egyszerűen azt, hogy a néhai Revíziós Liga hazai kapcsolatrendszerének felszámolása zajlott.²⁹ Ezt követően pedig már csak „vallatástechnika” és jegyzőkönyv-„élesítés” kérdése volt az egész.

Mindez azonban nem így van. Ezen a ponton válik fontossá ismét az a kérdés: mi is történt 1950-ben? Valóban arról volt szó, hogy egy tábournoki-szociáldemokrata pert szerkesztettek az ÁVH-n? Vagy valami egészen mást, és más okokból lett ez az általunk ismert végeredmény? A már korábban említett összefoglaló jelentés, amely nem csupán a későbbi nagy perek szereplőit tartalmazza, azt sejteti, hogy voltaképpen egy sokkal szélesebb kört érintett az eredeti 1950-es koncepció, hiszen Potoczky Kálmánnak, hűgának vagy a többi kiscgazdának semmi köze nem volt a végső koncepcióhoz. Viszont ha figyelembe vesszük az utóbb említettek kapcsolati rendszerét, más eredményre jutunk.

De egy másik szál is Potoczky Kálmánhoz vezetett. Az egyike volt azoknak, akik 1948-ban a kiscgazdapárt életben tartásában közreműködtek. Kővágóékat pedig ugyanakkor azzal vádolták, hogy a Magyar Testvéri Közösség újbóli aktivizálását tűzték ki célul. Ráadásul a Kővágó-perben helyezték el Rubleczyk Gézát és Pádányi-Gulyás Bélát is, akik hasonló tevékenységet folytattak és hasonló háttérrel rendelkeztek.

Az eredeti hivatását tekintve szobrászművész Rubleczyk Géza évtizedes párizsi tartózkodása után, a második világháború előestéjén hazatérve a Revíziós Ligánál Fall Endre beosztottja lett. Az ezen a vonalon szerveződő ellenállási csoport egyik, 1944 nyarán tartott összejövetelén részt vett Sólyom László is.³⁰ És ettől a pillanattól kezdve Rubleczyk szereplése magyarázattal szolgál Potoczky Kálmán feltűnésére is, de arra is, hogy mit kerestek ők a formálódó, Sólyom László nevével jegyzett tábournoki per peremén. Valójában az egyik kiinduló alapk a Revíziós Liga számított és annak nyomán indultak el és jutottak nevekhez, akik közül azok, akik a háború után is itthon folytattak politikai tevékenységet, börtönbe kerültek. A másik kiindulópont pedig az 1947 utáni belpolitikai helyzet és ezen belül is a maradék kiscgazda „jobboldal”, illetve a folytatójának tekintett Pfeiffer-párt széttűzése volt. Nem mellékesen azért is, mert ezeknél a személyeknél bizonyíthatóan léteztek nyugati társasági kapcsolatok is, amelyeket már rutinszerűen lehetett kémkedéssé nyilvánítani.

Azonban a lényeges koncepciók állítás mégis az volt, hogy Rubleczyk mint a kiscgazdapárt budapesti elnöke 1949-ben történt leváltása után is igyekezett egyben tartani a régi tagságot, sőt „illegális összejöveteleket” tartottak a Fórum eszpresszóban. Mindezt természetesen azért, hogy a későbbiekben „ellenforradalmi programmal a hatalomátvétel részese” lehessen.³¹ És ehhez a vonalhoz már szorosan kapcsolható Potoczky Kálmán is. Ha a szervezőtitkár és a budapesti elnök is igyekszik egyben tartani a pártot, akkor ott baj lehet, legalábbis Rákosi Mátyás szemszögéből. De 1950-ben felszámolják ennek a lehetőségét is – éppen a tábournoki-szociáldemokrata per árnyékában. Az utolsó olyan néhai kiscgazdák is börtönbe kerülnek, akik még tehettek volna valamit a párt érdekében. Nem a felső vezetésről van immár szó, hanem a középvezetői és az alatti szervezeti szintek képviselőiről.

Amikor a kiscgazdapárt megszűnésre ítéltetett, és a bomlás jelei már egyértelműen látszóttak, Potoczky azok körébe tartozott, akik még megpróbáltak tenni valamit. Az 1948 nyarán született politikai hangulatjelentésekben többször feltűnik a neve, hiszen az ő feladata lett egyrészt, hogy tájékoztatókat tartson a kül- és belpolitikai helyzetről, de az is, hogy például Miskolcon a Pártay Tivadar lemondása utáni helyzetben „rendet tegyen”.³²

Országos szervezőként „f. hó [1948. augusztus] 16-án a FKgP országos központjában vármegyénként titkári értekezlet volt, melyen Potoczky Kálmán tartott beszámolót a megjelenteknek. Az értekezlet után Potoczki [sic!] minden megyei titkárral személyesen beszélt és kiadta nekik az utasítást, hogy öt napon belül tegyenek jelentést arról, hogy területükön milyen az FKgP és az NPP között a viszony, és hogy az NPP esetleges bomlása esetén hány tagot tudna átvenni az FKgP és hányat az MDP. Potoczki felhívta a titkárokat, hogy jelentéseiket lelkiismeretesen szerkesszék meg, mert a közeljövőben az FKgP egy általános támadást indít az NPP Veres Péter vonala ellen. Szeptember hó első napjaiban az országos központban újból vm-i titkári értekezlet fogtak tartani.”³³

Potoczky Kálmán 24-én érkezett Szegedre, hogy az „FKgP megtisztítását megkezdje”. Már Pesten lemondatta Tóth László képviselőt az elnökségről. Majd Szegeden az egész elnökséget, és egy 5 tagú bizottságot hozott létre, amely ideiglenes

jelleggel irányít, a tisztújításig.³⁴ Szerepe tehát meghatározó, másodvonalbeli szerep volt. Az országos ügyek szervezése mellett talán még fontosabbnak számított, hogy közvetlen személyi kérdésekkel is ő foglalkozott. Most tárgyalt ügyünk szempontjából mindez azért különösen fontos, mert Rákosi Mátyás számára nem lehetett ismeretlen a név, mikor az Nógrádi Sándor neve mellett tűnt fel.

Potoczky Kálmán, mint említettük, nem került bele a kiscgazda politikusok 1950-es perébe. Az az eljárás – végső formájában – pontosan azért lett olyan töredékes, mert a volt főpolgármester, Kővágó József köré szervezték koncepcióját. Ennek az adott körülmények között nem sok értelme volt, hiszen az elsőrendű vádlott a „tettesársai” közül kettőt nem is ismert, de ilyesmivel ekkor már nem kellett törődniük a nyomozóknak. Ami összekötötte a vádlottakat, az kiscgazda múltjuk mellett az, hogy 1947-ben Pfeiffer Zoltánhoz is kapcsolódtak. Így tehát logikussá válik, Potoczkyt miért hagyták ki ebből. Voltaképpen tehát az 1950-es eljárásban egy „kettős” kiscgazda csoport kapott helyet: egyrészt azokból a volt kiscgazdákból, akik utána Pfeiffer Zoltánt támogatták, kialakítanak egy eljárást – ez lesz a Kővágó-per –, azokat pedig, akik megmaradnak a kiscgazda „vonalon”, egyénileg ítélik el – ilyen maga Potoczky Kálmán.³⁵ Húgának ügye, a fentebbiek szerint, más dimenziókat rejteget.

Ezen a ponton azonban felmerül a kérdés, hogy valójában mit is jelent a koncepció ebben az eljárásban. A Kővágó-perben éppúgy, mint Potoczky Kálmán ügyében az eljárás állításai és a felsorakoztatott „bizonyítékok” vagy szemenszedett hazugságok, vagy a valós tények teljesen koncepciózus ferdítéséből adódnak – ez tény. Ugyanígy tény, hogy az eljárások során számos törvénysértés történt, és a vádat bizonyíték semmilyen esetben nem támasztotta alá.

Végeredményben a belpolitikai vonalat úgy rekonstruálhatjuk, hogy Potoczky Kálmán – mint láttuk, másokkal együtt – igyekezett életben tartani a kiscgazdapártot. Ezért neve nem lehetett ismeretlen Rákosi Mátyás számára 1950-ben. Ráadásul rendelkezett olyan, az angolokhoz vezető kapcsolati hálóval, amely bizonytalansági tényezőt jelentett egy monolit hatalom számára. Mindehhez képest a „szerelmes politikus” és „barátnője” másodlagos ügy, lényegtelen kitérő vagy inkább: a megfelelő ürügy egy eljárás megkezdéséhez.

A Potoczky család megpróbáltatásai nem értek véget azzal, hogy a két testvér 1956-ban kiszabadult a börtönből. Esetükben az emigrálás teljesen érthető, bár az 1950-es eljárás nagyobb részét 1953 után felülvizsgálták, de személyüknél erről szó sem lehetett. Potoczky Mária Bécsben kezdett új életet. A formális felmentő ítélet Potoczky Kálmán ügyében 1962. július 12-én született meg, és ezután tettek javaslatot arra, hogy töröljék a nyilvántartásból, mert „disszidált”.³⁶

Ugyanakkor a családon végleg rajta maradt a „bélyeg”. Amikor édesapjuk, Potoczky Dezső és felesége 1958-ban útlevílkérelmet adott be, hogy lányát meglátogathassa, a BM II/3-as osztálya azért nem javasolta a kiutazás engedélyezést, mert „operatív szempontból” foglalkoznak a személlyel.³⁷ Hozzá kell tennünk, az apa ekkor 77 éves volt, úgyhogy teljesen nyilvánvaló, nem ő volt a valódi célszemély, sokkal inkább a lánya.

A helyzetet végül az oldotta meg, hogy az Osztrák Szövetségi Kancellári Hivatal részéről Dr. Bruno Pittermann alkancellár levelet írt, mely szerint Peter Strasser, szocialista képviselő azon fáradozik, hogy Potoczky Mária szüleinek kiutazását elintézzék. Ennek már nem lehetett ellenállni – még a „blokkon belül” sem. De nem azért, mert máshogy vélekedtek volna róluk a belügyben, hanem inkább azért, mert a Kádár-rendszer konszolidációja 1960-ban már megkövetelte az alkalmazkodást.

¹ Feitl, 1997: 893–894.

² Farkas Mihály már 1948 végén és 1949 elején, két ízben is figyelmeztette Nógrádit, hogy szakítson a nővel. Jándynéval Nógrádi saját bevallása szerint intim kapcsolatot tartott fenn. Vö. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ö. e. 136–149. Nógrádi Sándor levele az MDP Központi Vezetősége Titkárságának, 1950. május 24. A dokumentum megtalálásáért köszönettel tartozom Krauhulcsán Zsoltnak és Müller Rolfnak!

³ Uo.

⁴ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ö. e. 134. Péter Gábor cédulája Rákosi Mátyásnak, 1950. május 25.

⁵ Rákosi Mátyás titkársági anyagában fennmaradt ugyan néhány fejléc nélküli irat, amely a hároméves terv néhány Borsod megyei beruházására vonatkozik, azonban nem derül ki világosan, hogy ezek a papírok vagy inkább „cetlik” ehhez az anyaghoz kapcsolódnak-e. Tekintettel Nógrádi megyéhez való kötődésére, elképzelhető. Ugyanakkor semmi nem utal arra, hogy ezek lennének az ellopott és visszaszerzett iratok. Mindenesetre, ha ezek voltak, akkor tudhatjuk: semmilyen komoly „anyaghoz” nem jutott hozzá a hölgy. Vö. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ö. e. 160–163.

⁶ Bármennyire is nehéz adott esetben elképzelni a hölgy vonzalmának őszinteségét, nincs okunk kizárni ennek lehetőségét.

⁷ A rutinszerű megfigyelés bizonyos pozíciók esetében nem csak diktatúrák sajátja, és más koncepciók eljárásokban is utalnak ilyen jellegű vizsgálódásokra.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4. 193–200. Szendy György tanúvallomási jegyzőkönyve, 1956. október 9.

⁹ Uo.

¹⁰ Ezért nagyon fontos a kihallgató személye. Nógrádiról akárki nem vehette fel a terhelő jegyzőkönyvet, csak egy, a „belső körhöz” tartozó nyomozó. Ez a tény önmagában bizonyítja, hogy eleve rendelésre született a dokumentum.

¹¹ ÁBTL 2.1. II/43. 30–32. Jándy Gézáne tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6.

¹² ÁBTL 2.1. II/43. 37–38. Feljegyzés Jándy Gézáne kihallgatásáról, 1956. augusztus 6.

¹³ Jelentés a katonai összeesküvésről, 1950. június 21. Iratok 2. 511–514.

¹⁴ Zinner, 1990: 17.

¹⁵ Vö. Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998.

¹⁶ ÁBTL 2.1. II/43. 16–18. Potoczky Kálmán tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6.

¹⁷ ÁBTL 2.1. II/43. 37–38. Feljegyzés Jándy Gézáne kihallgatásáról, 1956. augusztus 6.

¹⁸ ÁBTL 2.1. II/43. 16–18. Potoczky Kálmán tanúvallomási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6. A vallomás többször idézi az akkor még megtalálható 1950-es jegyzőkönyvet.

¹⁹ ÁBTL 2.1. II/43. 16–18. Potoczky Kálmán tanúvallomási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6.

²⁰ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 3. „H” dosszié, I. sz.

²¹ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 7. Jelentés 1948. április 9.

²² ÁBTL 3.2.4. K-1036. 8. Jelentés, 1948. április 30.

²³ Általános, ám szakmai szempontból erősen kifogásolható gyakorlata volt a nyugati hírszerző szervezeteknek, hogy volt katonatiszteket és a „régii” középosztály tagjait szervezték be „hálózatukba”, mint akik „születésüknél fogva” szemben állnak a rendszerrel – tehát megbízhatóak. Csak hogy a kommunista rezsim számára is ők voltak az egyes számú célpont.

²⁴ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 9–10. Feljegyzés, 1951. március 13.

²⁵ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 11. Feljegyzés, 1953. január 21.

²⁶ ÁBTL 3.2.4. K-1036. Szolgálati jegy, 1954. július 22.

²⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 85.

²⁸ A Rajk-perben betöltött szerepéről lásd Zinner, 2001.

²⁹ Hozzá kell tennünk, hogy 1949–50-től voltak az ÁVH fogságában azok az „adatközlők”, akik a háború alatti brit hírszerzést jól ismerték. Az más kérdés, hogy a magyar hírszerzés még az ’50-es évek közepéig nem rendelkezett frissebb adatokkal.

³⁰ Zolnay, 1986: 334. (Zolnay ugyan rendre Rubletzkynek írta nevét, de a személy kétséget kizáróan azonos. Én a kihallgatási jegyzőkönyveken szereplő aláírást tekintettem hitelesnek.)

³¹ ÁBTL 2.1. IV/26. Rubleczy Géza kihallgatási jegyzőkönyve, 1950. október 16. 51–54.

³² ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések, 1948. augusztus 6–10. 253. A miskolci tájékoztatót augusztus 7-én rendezték meg.

³³ ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések, 1948. augusztus 13–16. Szolnok megye. 311.

³⁴ ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések, 476. 1948. augusztus 26-i jelentés.

³⁵ Mivel ekkor már külföldön él, Pfeiffer Zoltánról nem tesznek említést a nyomozás során született és fennmaradt dokumentumok, de valójában több jel mutat arra, hogy a politikai koncepció mélyén ő számított a fő ellenségnek. Tévesen, vagy helyesen, de őt tekintették egy angol (-amerikai) „kémhálózat budapesti fejének”, amit az ÁVH számára az is bizonyított, hogy kapcsolatban állt Kruchina Viktorral. Potoczkiék ilyen értelemben tehát Pfeiffer politikájának áldozatai lesznek, ami azért elgondolkodtató, mert a pártvezető tudatában volt annak, hogy kimenekítik az országból, de követői ebben már nem reménykedhettek.

³⁶ ÁBTL 2.1. II/43: 58. A BM III/2-es osztály javaslata Potoczky Kálmán törlésére a nyilvántartásból. Dátum nélkül. Jándy Gézáne törlésére ugyanekkor tettek javaslatot. Uo. 59.

³⁷ MOL XIX-B-1-ai 1281/1960-1-a-1022. Potoczky Dezső és neje útlevélkérelmi ügye, 1960. augusztus 8.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai (ÁVO)

2.1. A volt Zárt Irattár levéltári anyaga

II/43. (V-143270) Dr. Potoczky Kálmán és Jándy Gézané

IV/26. (V-96691) Kővágó József és társai

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150019/4. Farkas Mihály és társai

3.2.4. Kutató dossziék (K-dosszié)

K-1036 Schmidt Papp Ernő

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-028 „Nílus”. Angol titkosszolgálat

Magyar Országos Levéltár (MOL)

276. f. Magyar Kommunista Párt (MKP)

65. cs. Rákosi Mátyás titkári iratai, 1948–1956.

XIX-B-1-ai Belügyminisztérium. Miniszteri Titkárság, 1957–1990.

Nyomtatásban megjelent források

Feitl (szerk.), 1997

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerkesztette: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Zinner, 1990

Zinner Tibor: A szociáldemokraták és a katonai vezetők elleni koholt perek közötti kapcsolatról. *Ügyészégi Értesítő*, 1. sz.

Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998

Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: *Koncepciók per a kisgazdapárt szétszűzésára*. Budapest, 56-os Intézet.

Zinner, 2001

Zinner Tibor: Az egyik gyújtózsínór a Rajk-Brankov üggyhöz (is). In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történeti Hivatal.

Zolnay, 1986

Zolnay László: *Hírünk és hamvunk*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Müller Rolf

Az operatív technikai osztály, 1956–1962

Írásomban az 1956-os forradalom és szabadságharcot követően újjáalakított és a III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség létrehozásáig működő politikai rendőrség operatív technikai osztályával foglalkozom. Előljáróban fontos rögzíteni, hogy csak az osztállyal és nem magával az operatív technikai területtel. Hiszen úgy az adott időszakban, mint korábban, az ilyen jelzővel ellátott szervezeteken kívül is léteztek titkos technikák, módszerek alkalmazásával megbízott részlegek. Ezek együttes bemutatása pedig egy másik tanulmány feladata.

Előzmények, 1945–1956

A második világháborút követő első két évben a Magyar Államrendőrség keretében működő politikai rendőrség titkos nyomozásainak technikai vonatkozásairól csak kevés információval rendelkezünk. Az ismert korabeli források alapján sem a Péter Gábor vezette Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán, sem pedig a Tömpe András irányította Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán nem volt külön az operatív eszközökért és módszerekért felelős szervezeti egység, igaz, egy 1981-ben készült belügyi tanulmány szerint, bizonyos technikákat szinte kezdetektől fogva alkalmaztak. 1945 februárjában a fővárosi politikai rendőrségen megszervezték egy 8–10 fős figyelő csoportot, amely kizárólag Péter rendelkezésére állt, valamint titkos állományba vették a 62-es és 72-es számú Postahivatal Cenzúra Osztályán dolgozó kommunista delegáltakat. Kapcsolatban álltak a 4-es Postán dolgozó, nyelvtudással rendelkező MKP-tagokkal és az év során megkezdték a távbeszélőkön folyó beszélgetések figyelését. Meg kell jegyeznünk, hogy e területeken a politikai rendőrség mellett, sőt néha azt megelőzve, a katonai elhárítás is megszervezte a saját „kapcsolatait”, apparátusát.¹ Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a háború utáni általános eszközhiány (gyakran íróeszköz és papír sem állt rendelkezésre), amely a rendészeti szervek működését nagyban hátráltatta, és még fokozottabban éreztette hatását a titkos technikák üzemeltetésekor.

1946 októberében a politikai rendészeti osztályok egybeolvasztásával létrejött a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), ahol már szervezetileg is összefogták az operatív technika részterületeit. A titkos eszközökért felelős IX. alosztályt Száborszki József irányította, helyettese Kajli József volt. Mindketten 1945-ben csatlakoztak a politikai rendőrséghez,² utóbbit – 1956-ban tett vallomása alapján – még Fehér Lajos bízta meg a levélcenzúra, majd a telefonlehallgatás megszervezésével.³ A szervezet létszáma 1948 közepére 181 fő volt, ezzel az ÁVO egyik legnagyobb alosztályának számított.⁴ A levélforgalom ellenőrzését továbbra is a fenti két postahivatalban végezték, az alosztályra 1947 februárjában kinevezett Farkas Vladimír⁵ visszaemlékezése szerint nagyjából 30-an.⁶

A IX. alosztály feladata az előbb említettekén túl a rádiófelderítés és -elhárítás, valamint a rejtjelezés volt. A források eléggé ellentmondásosak abban a tekintetben, hogy mikortól is datálhatjuk ezen operatív technikáknak az alkalmazását. Az 1981-es állambiztonsági tanulmány a nyugati követségi rádióadások lehallgatásának és dekódolásának megkezdését – a táviratok és telexek ellenőrzésével párhuzamosan – az 1945-ös évhez köti, és megállapítja, hogy a szakembergárdát az egykori 2. Vkf. Osztály rejtjelfejtőiből toborozták. A részleg vezetését az ÁVO-n is egy volt katonai hírszerzőre bízták, de helyettesként beállították mellé egy megbízható kommunistát, azzal a paranccsal, hogy minél hamarabb igyekezzen eltanulni a szakma fortélyait.⁷ Farkas Vladimír 1946 végére teszi, amikor szembesült azzal, hogy a HM Katonapolitikai Osztály (Katpol) már sikeres diplomáciai rejtjelfejtő részleget üzemeltet volt vkf-es tisztek alkalmazásával, s csak ezt követően kezdte meg a még nem kompromittálódott egykori

katonai hírszerzők felkutatását. Így kerültek az ÁVO-hoz azok a diplomáciai rejtjelfejtők, akikre a Katpol nem tartott igényt. Őket Kunos László vezetésével a Csengery utcai épületben helyezték el, majd a csapat később több, idegen nyelveket beszélő munkatárssal bővült.⁸

A nyomozati munkához szükséges fedőokmányokat ugyancsak az operatív technikai alosztályon készítették, mindezt úgy, hogy a különböző állami hivataloktól, vállalatoktól üres munkahelyi igazolványokat szereztek be, amelyekbe aztán a szükséges fényképeket és aláírásokat helyezték el. Ehhez a csoporthoz egy fotólaboratórium is tartozott,⁹ amely az okiratkészítésen kívül a terhelő dokumentumok fényképezését is elvégezte. A vidéki államvédelmi nyomozóknak, amennyiben nem tudták helyben megoldani a terhelő iratok, levelek fényképezését, a központba kellett megküldeni a bizonyítékokat.¹⁰

1947-ben az alosztályon felállították a helyszínelő részleget. A nyomozások eredményességét nagyban befolyásolta ugyanis, hogy a legtöbb esetben azok csak a gyanúsítottak és a tanúk kihallgatásaira voltak felépítve. A vallomások visszavonása, megmásítása pedig hátráltatta az ügy vizsgálatát.¹¹ Ugyanebben az évben megalakították 31 fővel az ÁVO figyelő csoportját, bár még jó ideig a nyomozóapparátus tagjai végezték a nagyobb ügyek célszemélyeinek titkos követését („aki ráért, ment figyelni” alapon), illetőleg e tevékenységhez kapcsolódóan a személyes adatokra, a családi, munkahelyi körülményekre, politikai beállítottságra vonatkozó adatgyűjtést, azaz a környezettanulmányozást.¹²

Az általános eszközhiány, valamint a szobahallgatások technikai feltételeinek sürgető megteremtése vezérelte Farkast 1947 végén Csehszlovákiába. Mivel a szomszédos országban jól működő külföldi hálózatot üzemeltettek a nyugati technikák beszerzésére, a magyar államvédelem képviselője egy kívánságlistát adott át, amelyen többek között az Egyesült Államok titkos hadifejlesztései közé tartozó infravörös berendezések, valamint miniatűr mikrofonok, rádióalkatrészek, modern fotófelszerelések szerepeltek. A számlát a magyar fél utólag svájci frankban rendezte volna.¹³

1948 augusztusában Kajli Józsefet a rendőrséghez vezényelték át (majd decembertől a belső karhatalom megszervezésével bízták meg), utódja az alosztályvezető-helyettesi székben Farkas Vladimír lett.¹⁴ Egy hónap sem telt bele, és az államvédelmet kiemelték a rendőrség szervezetéből, és a belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt folytatta tevékenységét. 1948. szeptember 10. után a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságán (BM ÁVH) kezdetben Szaberszki József vitte az operatív technikai ügyeket, még pedig úgy, hogy egyszerre látta el az újonnan felállított D-ügyształy vezetését, illetve azon belül a XIV. (technikai) alosztály irányítását is (az ügyształyhoz sorolták még a XII., üzemi, a XIII., tömeghálózati, a XV., információs és a XVI., vidéki alosztályokat). Az alosztályvezető-helyettes Farkas Vladimír maradt, majd amikor év végén Szaberszki távozott a testülettől (a Pénzügyminisztérium Nemzetközi Főosztályának lett a vezetője), Péter Gábor őt állította az operatív technikai alosztály élére. Az új vezető visszaemlékezésében rögzíti, hogy a parancsnoksága alatt lévő szervezet „tisztá profilú” lett, kizárólag a technikai szolgáltató feladatok maradtak itt.¹⁵ A személykövetésekkel járó feladatokat valóban kiszervezték, azok a Szűcs Ernő irányította B-ügyształy VI. (lefigyelő, akció) alosztályához kerültek, amelynek vezetésével Réh Alajost bízták meg.¹⁶

Farkasnál olvashatjuk, hogy 1948 végén a Gellért-hegyen egy rádiós iskolát, a Vörös Hadsereg úti objektumban pedig egy nyomdatechnikai bázist hoztak létre, utóbbit Imre Mátyás vezetésével.¹⁷ A fotótechnika felértékelődését jelezte, hogy 1949-ben az Andrassy út 60. közelében, az Izabella utca 66.-ban lévő 16 mm-es keskenyfilm-laboratóriumot kb. 10 millió forintos költséggel külföldről behozott gépekkel rendezték be,¹⁸ és ugyanebben az évben megkezdődött a szakirányú képzés, amelynek keretében 23 fő vett részt fényképész-tanfolyamon.¹⁹ Az alosztályvezető 1990-ben úgy emlékezett, hogy 1949. május közepén már gond nélkül poloskálták be azt az Eötvös utcai titkos államvédelmi villaépületet, amelyben Noel Field, majd pedig Rajk László kihallgatása folyt. De viaszlemezre rögzítették Szőnyi Tibor vallomását éppúgy, mint más letartóztatottak faggatását, és a felvett hanganyagok legépelt változatban másnap reggel Rákosi Mátyás, Farkas Mihály vagy Gerő Ernő asztalán landoltak.²⁰ Farkas Vladimírnek

idővel csak a Rajk-ügyre kellett koncentrálnia (a tényleges vizsgálati munkába is bekapcsolódott, részt vett Justus Pál kihallgatásán), az alosztály minden más teendőjéért Tárnoki János felelt.²¹

1950 januárjától a politikai rendőrség önálló főhatóságként, a Belügyminisztériumtól függetlenül tevékenykedett. A titkos technikákkal kapcsolatos teendők az ÁVH III. Főosztályához kerültek, vezetője Farkas Vladimír lett. A főosztály három osztályra tagolódott: a Réh Alajos egységéből szervezett III/1. Osztály külső figyeléseket, környezettanulmányozásokat, házkutatásokat hajtott végre, s rendkívüli esetben elsőfokú nyomozást is végzett. Parancsnoka Jávor Miklós, majd 1950. november 1-jétől Köteles Henrik volt. A III/2. Osztályon Tárnoki János felügyelete alá helyezték a postai küldemények ellenőrzését, a telefon- és a rádiólehallgatást, a rádióbemérést, a rejtjelezést és az okmánykészítést, valamint idetartoztak a fényképezési és a különböző kémiai labormunkák is. A főosztály harmadik – az előzőktől idegen – munkaterülete az operatív nyilvántartás lett. A kartotékokért felelős III/3. Osztály első megbízott vezetője Hermann Lajos volt, akit Bauer Miklós váltott, azonban őt 1950 márciusában más területre helyezték, így újra Hermann került vissza az osztály élére.²² A megyei államvédelmi szerveknél a 4-es alosztályok látták el a titkos technikákkal kapcsolatos teendőket. A hatóságba beolvasztották a HM Katonapolitikai Osztályát is, amely magával hozta technikai személyzetét (vagy legalábbis annak egy részét). Minden bizonnyal ők adták az újonnan létrehozott II. (Katonai Elhárító) Főosztály 3. Osztályának figyelő és környezettanulmányozó apparátusát.

Farkas Vladimír az átalakítás időszakáról jegyzi meg, hogy innentől az államvédelem irányításában meghatározó szerepet töltöttek be a szovjet tanácsadók, a kezdeményezéseikre elrendelt levél- és telefon-ellenőrzésekből pedig egyértelművé vált a kémgyanús személyek új csoportja: a nyugati követségeket, kulturális intézményeket rendszeresen látogatók, a nyugati országokba és Jugoszláviába levelezők, illetve ott rokonokkal rendelkezők.²³ A szovjetek segítő keze ellenére az ÁVH komoly problémákkal küzdött. 1951 májusában Péter Gábornak részletesen szabályoznia kellett a levélellenőrzés munkafolyamatát, a nyomozó, valamint a szolgáltató szervek közötti nem megfelelő kapcsolattartás miatt ugyanis sorozatos konspirációs szabálysértések történtek.²⁴ Az országban üzemeltetett titkos rádióállomások leleplezése is sok kívánnivalót hagyott maga után. Péter ezért ugyancsak az egyes osztályok közötti együtt nem működést okolta. Hogy a nyomozók vagy nem vették igénybe a III/2-esek munkáját, vagy egyenesen nem is tudtak ilyen rádióelhárító részleg létezéséről, ezt a lehetetlen helyzetet augusztusban egy újabb paranccsal próbálta orvosolni.²⁵

1951. szeptember 28-án az ÁVH-n átalakítás történt, s ez megváltoztatta az operatív technika szervezeti kereteit. A III. Főosztály éléről távozott Farkas Vladimír, és az X/3. (Hírszerző) Osztályból létrehozott VIII. (Hírszerző) Főosztály vezetője lett, a III. Főosztály irányítását Zsidi Gyulának adta át. A technikai feladatok zömét ekkor kiszervezték, ugyanis a III/2. Osztály törzse, b, c és d alosztályai – a hírszerzés korábbi számozását megörökölve – X/3. (Operatív Technikai) Osztályként folytatták tevékenységüket. A továbbra is Farkas Vladimírnek alárendelt szerv élén Tárnoki János állt, viszont csak egy hónapig; felmentése után, október 27-től Béres Pál lett az osztályvezető. A levélellenőrzéséért felelős III/2-a alosztályt magasabb szintre emelték, ez lett a III/2. Osztály, irányítója 1953 januárjáig Turcsányi Jánosné, majd azt követően Hidegkuti Károly volt. A rádióelhárító III/2-e alosztályt hasonló módon osztályként szervezték újjá, a III/4. számozást kapta, vezetője Szepesi Imre lett. A III/2-f alosztály már február óta az ÁVH Titkárságához tartozó Hírközpont néven végezte információs feladatait, októbertől pedig a labormunkákat ellátó „operatív fényképezés” is a Titkárságon, annak F-csoportjaként működött.²⁶

Az ÁVH létszáma a szervezeti változások idején 8019 fő volt (a 600 polgári és szerződéses alkalmazott nélkül), ebből operatív technikai besorolásban 442-en dolgoztak, közülük 359 személy a központi szerveknél volt elhelyezve, valamint a központi cenzúraszolgálatban 152 fő vett részt.²⁷ Természetesen a területen foglalkoztatottak számát növelték az adminisztrátorok és a segédszolgálatosok, így a figyellel és nyilvántartással megbízott III. Főosztályhoz 636, a X/3. Osztályhoz 212 személy tartozott. Az állomány létszáma mindkét szervnél 1953 közepére valamelyest csökkent,

az előbbinél – amelyet március 4-től Jamrich József vezetett – 597, az utóbbinál 181 fő volt, a hatóságon ekkor 7620 hivatásos teljesített szolgálatot.²⁸

Péter minden igyekezete ellenére Rákosi nem volt megelégedve az ÁVH működésével, amit egy 1952. május végi személyes látogatásán nem is rejtett véka alá. Az ekkor felsorolt hibalistából az operatív technika sem maradt ki,²⁹ ám korholó szavainak hatása csak majd egy év múlva érhető tetten. Ugyanis Piros László – az év elején letartóztatott Péter Gábor utódja – 1953. március 24-én megparancsolta a figyelések tervszerű végrehajtását és a környezettanulmányozás információs-ügynöki bázisának kiépítését. A gyakori lebukások indokolták továbbá a megyei 4-es alosztályok beosztottainak titkos állományba helyezését.³⁰ A hatóság új parancsnoka rendelkezett arról is, hogy június közepétől a katonai elhárítás önállóan végezhetette a munkájához szükséges figyeléseket és környezettanulmányozást az ország egész területén.³¹

A Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság 1953. júliusi egyesülése után az operatív technika addigi gyűjtőkörébe tartozó feladatokat több szervezeti egység között osztották meg. A minisztériumban Tárnoki János IX. Osztálya vitte a technikai ügyek nagy részét. Az 1954. októberi állapot szerint a vezető köré egy osztálytörzs szerveződött, a gazdasági feladatokat pedig (IX/1. és IX/2. számozású részleg nem lévén) a IX/3. csoport látta el. Az operatív technikai munkákat az alosztályok végezték, vagyis a IX/4. a diplomáciai rejtjelfejtésért, a IX/5. a rádió- és telefonkutató laboratóriumért, a IX/6. az ellenséges ügynöki rádióelhárításért, a IX/7. a diplomáciai rádiófigyelésért, a IX/8. a szobalehallgatásért, a IX/9. a telefonellenőrzésért, végül a IX/10. az irat-, fotó- és vegyészeti munkákért felelt. Az osztályon ekkor 406 hivatásos dolgozott.³² 1955 közepén a változatlan létszámú szervezet alosztályai már IX/1-től IX/7-ig sorszámozva szerepeltek.³³ Ekkor – az 1954 júniusában belügyminiszterre előlépett – Piros László egyik parancsában a helyiség- és telefonlehallgatást, azaz a IX/8. (vezeték nélküli, akkumulátoros berendezés esetében: IX/8. szikra) és a IX/9. rendszabályt az osztályharc „éles fegyvereként” aposztrofálta, amelynek telepítését kizárólag megbízható párt- és DISZ-tagok végezhették, ők a lebukások elkerülése végett egyenruhát nem hordhattak, egy részük pedig titkos, ún. T-állományba került. A szobalehallgatások műszaki feladatait és a telefonközpontokban a vonalakra való rákapcsolódást ügynökök végezték, akiket hazafias alapon szerveztek be.³⁴

1955. október 1-jével az osztályt főosztállyá alakították, ahol 1956 augusztusára már 467 hivatásos államvédelmis teljesített szolgálatot. A BM IX. Főosztály magában foglalta a törzset, a titkárságot, egy értékelő és tájékoztató, illetve egy írás- és okmányzakértő csoportot, a káderalosztályt, valamint a négy osztályt, amelyeken további alosztályok kaptak helyet.³⁵ A IX/1. (Technikai Figyelő és Elhárító) Osztály a fentebb említett IX/8. és IX/9. rendszabályokért felelt, kulcs- és zárkészítési feladatokat látott el, és konspiratív fotóakciókhoz készített és épített be készülékeket. A IX/2. (Rádióelhárító) Osztály az illegális adóállomások felderítése, a nyugati hírszerző szervezetek rádiós központjainak leleplezése érdekében élő kapcsolatot tartott fenn a szomszédos baráti elhárító szervekkel, a volt 2-Vkf rádiók lebuktatására beszerezett személyeket alkalmazott, a rövidhullámú amatőrmozgalom ellenőrzésére technikai figyelőhálózatot épített ki. A IX/3. (Okmánytechnikai és Összeköttetési) Osztály hivatalos iratokat és az észrevétlen levéllenőrzésekhez különböző eszközöket készített, valamint kikísérletezte a titkos információk küldéséhez használatos mikropont-eljárást (postai küldeményeken elhelyezett, milliméter nagyságú negatívok). Ugyancsak műszaki fejlesztési feladatai voltak a IX/4. (Rádió- és Telefontechnikai) Osztálynak, ott az éter- és távbeszélővonalak lehallgatószerkezeteit gyártották.³⁶

A Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja és más „ellenséges propagandaadások” zavarását egy fedés alatt működő intézményben, a „118. postahivatalban” dolgozó műszaki apparátus végezte, amely kapcsolatban állt a Szovjetunió, Csehszlovákia és a Lengyel Népköztársaság hasonló szerveivel. Az együttműködés eredményeképpen 1956 közepén országos viszonylatban az adások hullámhosszának 60%-át tudták zavarni.³⁷

A környezettanulmányozást és a figyelést a BM VIII. Osztályának feladatává tették, irányítására kezdetben Dobróka János kapott megbízást, de novemberben Köteles Henrik lépett a helyére. Az osztályt 1956. október 3-ával főosztállyá szervezték, vezetője

újra Dobróka lett. Az operatív nyilvántartás 1953 júliusában levált a technikai szervezetről és a BM X. Osztályaként nyert besorolást, vezetője 1955. november 13-ig Horváth Árpád, majd Lőke Gyula volt. Külön részlegként működött tovább a postai küldemények átvizsgálásával foglalkozó állomány is, új beosztási helyük a BM XII. Osztály lett. Az ott folyó ún. K-ellenőrzéseket először Varga János, majd 1953. december 31. után Hidegkuti Károly irányította. A rejtjelezéssel és fejtéssel megbízott Hírközpontból, a IX/4. és IX/7. alosztályokból, valamint a BM Határőrség és Belső Karhatalom rejtjelező csoportjaiból 1955. november 15-én megalakították a BM XV. Osztályt, vagy más néven a Hírosztályt.³⁸

Az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban a belügyi épületek, a postaközpontok megközelítése, mivel azok a forradalmárok első számú célpontjai között szerepeltek, nehézséget okozott. Az operatív technikai állomány más államvédelmisekhez hasonlóan vagy a lakásán maradt, ismerősöknél próbált megbújni, vagy a forradalmárok őrizetébe került. Azok, akik elfoglalták szolgálati helyüket, az objektumok védelmében vettek részt. Az októberi–novemberi napokban a fejlesztési és gyártási munkák is leálltak, ez alól kivételt csak a fedőokmányok készítése jelentett.³⁹ Ugyanakkor volt példa a forradalmárokkal való együttműködésre is. A Völgy utcában lévő objektum tisztikarából többen kapcsolatba léptek a műszaki egyetem forradalmi bizottságával, majd pedig igazolványokat és plakátokat nyomtattak számukra.⁴⁰

Az operatív technikai munka megszervezése a forradalom után

Az 1956 októberében felosztatott államvédelem újjászervezését a harcok elcsendesedése után azonnal megkezdték.⁴¹ A bizonytalan politikai helyzet közepette a politikai rendőri szerveket először az Országos Rendőr-főkapitányság keretében állították fel II. (Politikai Nyomozó) Főosztály elnevezéssel. A Mátyás László parancsnoksága alatt álló szervezetben az operatív technikai munka a 7. Osztály feladata lett, amelynek tevékenységi köre kibővült a korábban szervezetileg elkülönített K-ellenőrzéssel (a külső figyelés ugyanakkor továbbra is önállóan működött tovább – 5. Osztály).

Az operatív technikai osztály 387 fős létszámmal kezdte meg a munkát a Nádor utca 2–4. szám alatti bázisán, s a Vörös Hadsereg útján rendelkezett laboratóriumokkal. Elsődleges feladata a felszerelések számbavétele volt. A felméréskor megállapították, hogy a fővárosban komoly károsodások történtek, sok ingatlanban fény derült a beépített technikákra, de még így is az objektumok 30%-a működésképes maradt, és a követségi épületek lehallgatását is folytatni tudták. Új eszközök (rendszabályok) telepítésére 1957 elejéig nem volt lehetőség (éppen ezért a beépítő-kiemelő állomány többnyire direkt akciókban vett részt), de megkezdték a javítási munkálatokat, illetve az üzemképes régi rendszereknek köszönhetően november közepén már tudtak információkat szolgáltatni „az ellenforradalom elleni harchoz”. Az októberi–novemberi napokban több vidéki városban elfoglalták a belügyi épületeket, így Győrben és Miskolcon, ahol teljesen megsemmisültek a lehallgatóberendezések, máshol viszont érintetlenek maradtak vagy hamar visszakerültek a felszerelések. A megyei csoportok munkája 1956. december végén – 1957 elején kezdett beindulni. A levéllenőrző részleg beköltözött a Nádor utcai központba, mivel régi objektumát a forradalom alatt teljesen feldúlták, s a postán még jó pár hónapig nem konszolidálódott annyira helyzet, hogy beinduljon a cenzúraszolgálat. A rádióelhárítás budapesti iránymérő állomása ugyancsak romokban hevert, és a rádiófelderítő központ is használhatatlanná vált, helyreállításuk a társszervek, elsősorban a szovjetek segítségével valósult meg. December közepére az osztály országos szinten öt bemérő objektumról tudott számot adni. A nyomdatechnika és a vegyészet elsősorban a hírszerzés igényeinek kielégítését kezdte meg, ugyanakkor folytatta a hazai biztonsági okmányok, fedőigazolványok, bélyegzők előállítását, a K-ellenőrzéshez nélkülözhetetlen levélbontási, ragasztási, vegyi vizsgálati módszerek továbbfejlesztését.⁴²

A munka beindításának akadálya nemcsak anyagi, hanem személyi természetű is volt. 1957 elején a különleges feladatok végrehajtására már rendelkezésre állt a titkos állomány (a külső figyelésnél és a környezettanulmányozásnál is), de a kutatási terület komoly létszámhiánnyal küzdött. A mérnökök száma ugyanis – részben a disszidálások

következtében – jelentősen csökkent, és az új szakemberek toborozása hosszú időt vett igénybe. A forradalom előtti négy fejlesztőcsoportból 1957 júliusáig csak egyet tudtak teljesen feltölteni. A komolyabb szakértelmet igénylő új konstrukciók gyártása még váratott magára, a meglévő típusok előállításával kellett beérniük.⁴³

Az osztályt – 1956. november 20. környékétől – megbízott vezetőként Némethi Tibor irányította, aki 1948 óta dolgozott a politikai rendőrség különböző operatív technikai szerveinél. Államvédelmi pályáját műszerészként kezdte (1950-ben rádió-szakmérnöki oklevelet szerzett), majd a számlétron egyre feljebb haladva 1955-ben már a BM IX. Főosztály vezetőhelyettese volt. 1956. október 23. után a minisztérium József Attila utcai épületében maradt, ahonnan 31-én átment a Vörös Hadsereg út 118. szám alatti objektumba. A forradalmat követő újjászervezésen és a megyei szervekkel való kapcsolat kiépítésén fáradozó tisztet azonban 1957 februárjában fegyelmissel leváltották, ezt követően több mint egy évig nem töltött be vezető funkciót, a technikai osztály vezérkara mellett szakmai tanácsadóként dolgozott.⁴⁴ Utódja, egy belügyminiszter-helyettesi parancssal kinevezve, március 5-én Novák Sándor lett, aki a főosztály Nyilvántartási alosztályának parancsnoki székéből érkezett.⁴⁵ A polgári foglalkozását tekintve nyomdai rotációs gépkezelő, majd a négy polgárit is elvégző Novák 1945-ben került a Politikai Rendészeti Osztályhoz. Eleinte kerületi szerveknél tevékenykedett, mint nyomozó, majd az ÁVH-központba került, ahol 1950-től az operatív nyilvántartónál dolgozott vezető beosztásokban. Némethihez hasonlóan a forradalom napjaiban a BM-központ védelmében vett részt, október 30. után pedig a szovjet csapatokkal elhagyta Budapestet. Budaörsről november 4-ét követően tért vissza a fővárosba, ott több karhatalmi akció részese volt. December 1-jén nevezték ki régi szakterületének, a fentebb említett nyilvántartásnak az élére, de két hónap után már az operatív technikánál találta magát.⁴⁶

Az operatív technikai osztály belső struktúrájáról az átmeneti időszakban keveset tudunk. Egy 1957. április 26-án kiadott parancs visszamenőlegesen január 1-jei hatállyal rendelete el a kinevezéseket, miközben a törzsállomány mellett az alábbi részlegeket említette:

Technikai elhárító alosztály
Okmánytechnikai alosztály
Rádió- és telefonlaboratórium alosztály
Terv és gazdasági alosztály
Rádióelhárító alosztály⁴⁷

Egy ugyancsak áprilisban keletkezett dokumentum az operatív technikánál az október 23-a előtti rendszeresített 662 fővel szemben 735 fős hivatásos létszámot javasolt. A 113 fős emelést a megnövekedett feladatokkal indokolta, így az igényelt státusok jelentős része, azaz 65 fő a forradalmi napok után ugrásszerűen emelkedő külföldi levél- és csomagforgalom ellenőrzését ellátó apparátust gyarapította volna, a technikai figyelők és elhárítók számát hét, a nyomda- és összeköttetés-technikával foglalkozókat 15, a rádió- és telefontechnikai beosztottakat 28 fővel akarta emelni.⁴⁸

Az operatív technikai osztály 1957 májusát követően

1957 áprilisában a belügyi szervezet megszilárdulásával egyidejűleg a politikai nyomozó szervek a minisztérium II. Főosztályaként nyertek besorolást. Mivel Mátyás Lászlóval nem volt megelégedve a pártvezetés, február 4-e óta már Horváth Gyula állt a szervezet élén. Ő egy év múlva azonban távozott a posztról, így 1958. január 15-ével a főosztályvezető-helyettes, Galambos József váltotta a vezetői székben. Galambos belügyminiszter-helyettesi kinevezése után, 1961. március 15-étől Némethi József vezénylete alatt működött a szervezet.

A május 3-án kiadott belügyminiszteri parancs szerint az operatív technikáért a X. Osztály volt a felelős, amelyből kiszervezték a K-ellenőrzést (XIII. Osztály), felállították az Országos Rejtjel Központot (XII. Osztály), és meghagyták a külső figyelés és

környezettanulmányozás önállóságát is (IX. Osztály).⁴⁹ A belügyi szabályzatban használt római számok helyett később az arab számos megjelölés vált gyakorlattá, így a főosztály operatív technikai osztálya a II/10. lett.

Az osztály 1957 augusztusában az alábbi struktúrában működött:

Osztálytörzs
Osztályvezető,
3 osztályvezető-helyettes
Titkárság
Írás és okmányszakértő csoport
II/10-a (Technikai figyelő, fordító) alosztály
II/10-b (Rádióelhárító) alosztály
II/10-c (Nyomda és összeköttetés technikai) alosztály
II/10-d (Rádió- és telefontechnikai) alosztály
II/10-e (Beépítő) alosztály
II/10-f (Üzemeltető és karbantartó) alosztály
II/10-g (Terv és gazdasági) alosztály
II/10-h (Kiemelő) csoport

Mindegyik alosztály élén egy vezető, valamint egy helyettes állt, kivéve a II/10-b alosztályt, mert ott az utóbbi pozícióból kettő volt, és a II/10-e-t, ahol nem rendszeresítették helyettesi státust. Az alosztályokon belül csoportvezetők irányították az egyes részfeladatokat.⁵⁰

1957-ben felállították a Központi Fotólaboratóriumot, majd a következő év januárjában a II/10-j (Fotó) alosztályt. 1959 márciusában viszont a rádióelhárító b- alosztályt önálló, II/16. Osztályként kiszervezték,⁵¹ és egészen 1962-ig nem működött ilyen számozású részleg. 1962-ben a h-csoportot alosztállyá alakították, és felállítottak egy Ipari csoportot.⁵² Ugyanebben az évben jelentős változás történt az operatív technikai szervezetben. Március 28-án a belügyminiszter elrendelte a Hírosztály (BM XV. Osztály) és II/10. Osztály összevonását. Az átalakítást az év végéig kellett végrehajtani,⁵³ azonban az új kinevezések már április 15-ével megtörténtek (fél év múlva a megyei híradócsoportok és 10-es osztályok összevonásáról is döntöttek).⁵⁴ Mivel valójában a Hírosztály beolvasztásáról volt szó, a II/10. Osztályon így új alosztályokat hoztak létre, illetve egyes funkciókat más szervezeti egységek vittek tovább. A szervezet a következő felosztásban és feladatkörökkel működött (az egyes alosztályok profilja a rendelkezésre álló forrásokból nem azonosítható):

Osztályvezető
Osztályvezető-helyettesek
Osztálytitkárság
Igazolvány részleg
Írásszakértő csoport
Rejtjelező csoport
Koordinációs csoport
Alosztályok:

Alosztályok:	Feladat:
II/10-a alosztály	Technikai figyelés, fordítás
II/10-b alosztály	Technikai eszközök karbantartása
II/10-c alosztály	Technikai eszközök beépítése
II/10-d alosztály	Rádió- és telefontechnika
II/10-e alosztály	Nyomda-, okmány- és összeköttetés-technika
II/10-f alosztály	
II/10-g alosztály	
II/10-h alosztály	Fotótechnika
II/10-i alosztály	
II/10-j alosztály	
II/10-k alosztály	Távbeszélő és géptávíró szakterület
II/10-l alosztály	Szerviz

Terv-gazdasági alosztály⁵⁵

A II/10. Osztályon 1957 júniusában 451-en szolgáltak és az év végéig a fotólabor kilenc munkatársával gyarapodtak, ekkor a politikai rendőrségen összesen 4837 fő dolgozott. 1958-ban 460-ról 456-ra csökkent a létszám, de hat T-állományú státust rendszeresítettek a Postánál. A II/10-b alosztály 1959-es távozásáról nem áll rendelkezésre pontos létszámadat, ám mivel a legtöbb beosztottat foglalkoztató részegységről volt szó, komolyan érintette az osztály összlétszámát. Nagyarányú emelkedés 1962-ben történt, ekkor egyrészt 28 fő érkezett, zömmel a technikai figyelő részleghez, másrészt 130-an a Hírosztály beolvasztásával kerültek az operatív technika állományába.⁵⁶

Az operatív technikai osztály feladatkörei és vezetői⁵⁷

Az osztálytörzs

A tárgyalt korszakban az osztály első számú irányítója Markó Imre volt. A reálgimnáziumot végzett osztályvezető önéletrajza szerint 1940-es besorozásáig ácssegédként, majd árukihordóként dolgozott, 1942-ben a szovjet fronton fogságba esett, antifasiszta iskolában tanult és a kijevei partizániskolára került. Csatlakozott Uszta Gyula kárpátaljai partizánegységéhez, akikkel 1945. január első napjaiban Debrecenbe vonult. Ott egyike lett annak a 22 rendőrnek, akik elsőként tették le az esküt a politikai rendőrség megszervezésével megbízott kommunista Tömpe András előtt. Markó ezt követően – egy rövidebb kitérőtől eltekintve – végig az operatív technikai vonalon dolgozott. 1955-ben a BM IX. Főosztályát irányító Tárnoki János első operatív helyettese lett, ahonnan az év novemberének közepén a XV. Osztályként besorolt Hírosztály vezetői székébe került. Az 1956-os forradalom kitörésekor beosztottainak egy részével a Hámán Kató út 9. szám alatt lévő belügyi objektumban tartózkodott, október 30-án azt elhagyva lakásán és Farkasréten bujkált, november 10-én jelentkezett újra szolgálatra. 1957. február 1-jén újra a Hírosztály élére állították, ám csak három hónapig töltötte be e posztot, mert május 3-án a belügyminiszter kinevezte a II/10. Osztály parancsnokává. Egy 1960-ban készült minősítés Markót lelkiismeretes, elhivatott, ám a munkaszervezést tekintve igen komoly hiányosságokkal bíró vezetőnek mutatja be, aki sokszor elveszik a részletekben, nem fordít kellő figyelmet az alosztályvezetők ellenőrzésére, túl elnéző a párt politikájával ellentétes nézetekkel szemben. Az értékelés a hibák okai közé sorolta azt is, hogy az osztályvezető nem kap megfelelő segítséget helyetteseitől.⁵⁸

1957 közepétől az operatív technikai vonalon három osztályvezető-helyettesi státusz volt rendszeresítve, azonban ebből az évből csak egy olyan személy neve ismert, aki e pozíciót betöltötte. Nádas Endre telefonműszerész tudását 1946 óta kamatoztatta a politikai rendőrségnél. A lehallgatókészülékek gyártásával foglalkozó BM IX/4. Osztály helyettes irányítójaként érte a forradalom, amelynek leverése után ő is hamar visszatért a szervezethez. Kinevezésének pontos dátumát homály fedi, de 1957. augusztus 18-án már Markó helyetteseként szignált egy iratot. Nádas 1960. augusztus 1-jén, 59 évesen köszönt le, majd ezt követően a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) Irodáján dolgozott 1970-ig.⁵⁹

1958. február 6-án kapta megbízatását B. Kiss István, mint a II/10. Osztály vezetőjének első helyettese. B. Kiss hat elemivel, két gimnáziumi évvel és ugyancsak régi államvédelmi múlttal rendelkezett. Már 1945 januárjában jelentkezett a Magyar Államrendőrség politikai rendészetéhez, majd 1948-tól folyamatosan operatív technikai területen foglalkoztatták, ahol 1955-ben a BM IX. Főosztály vezetőjének helyettese lett. 1957-ben a II/10-b alosztály irányítójaként állt munkába, amely alól az 1958-as osztályvezető-helyettesi megbízatásakor mentették fel, azonban ez utóbbi pozícióban sem dolgozott sokáig, 1959. március 17-én az újonnan megalakuló II/16. (Rádióelhárító) Osztály élére nevezték ki.⁶⁰

Nem belügyi területéről került a helyettesi székbe Peták Pál. A Gazdasági és Műszaki Akadémia gépgyártási tagozatának 1951-es elvégzése után ugyanis pártvonalon dolgozott. Utolsó civil beosztásában az MSZMP KB politikai munkatársaként

tevékenykedett, 1960. május 15-én nevezték ki az II/10. Osztály vezetője mellé helyettesnek. 1961. október 19-én hagyta el az operatív technikai területet, amikor is a BM Pénzügyi és Anyagi főcsoportfőnöke lett.⁶¹

Peták kinevezése után két héttel, 1960. június 1-jén Markó újabb helyettest kapott. Racsek Károly a BM Légtalalom Parancsnokságától érkezett, ahol 1956 februárja óta volt beosztásban, s amelyet csak a forradalom utáni pár hónapos karhatalmista múltja szakított meg. Polgári foglalkozását tekintve a villanyszerelő Racsek már korábban foglalkozott műszaki fejlesztésekkel, 1941-től 1945-ig a Gamma Finommechanikai Gyar, majd 1947–1948-ban az AEG Villamossági Gyar tervezője, 1949 és 1956 között a Haditechnikai Intézet Műszer Osztályát vezette, a Légtalalumnál pedig 1957–1958-ban a Tudományos Kutató Osztály élén állt. 1959-ben a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karát is elvégezte.⁶²

Az osztály – eddig ismert – utolsóként kinevezett helyettese Szepesi Imre volt, akit 1962. április 19-én helyeztek ebbe a pozíciójába és mentettek fel egyidejűleg a Hírosztály vezetése alól. Szepesi 1942-ig több gyár műszerész alkalmazottja volt, a szovjet fogság, partizán-tevékenység, valamint két kommunista pártközpontos év után került az államvédelemhez. 1955-ig az operatív technikai részlegeknél dolgozott, 1953 és 1955 között a BM IX. Osztály vezetőjének helyetteseként. Az ezt követő időszak alatt, amelyet a Hírosztálynál töltött, két évet a műszaki egyetem levelező hallgatójaként tanult.⁶³

Az osztályvezető és a helyettesek munkájának első számú segítője a Titkárság volt. Itt 1957 júliusában 8 fő dolgozott, azzal a feladattal, hogy az osztály levelezését intézzék, az iratnyilvántartást vezessék, és közreműködjenek a különböző jelentések, összefoglalók elkészítésében. Az adminisztrációt 1956 novemberétől Tímár Mihályné vezette, aki 1950-től volt az államvédelem munkatársa, azóta folyamatosan a titkos technikákért felelős szerveknél teljesített szolgálatot operatív beosztottként, 1952 után pedig titkársági munkaerőként. 1962 májusában megvált osztálytitkári beosztásától, és a II/10-a alosztályhoz került operatív területre.⁶⁴

Az osztálytörzshöz sorolták az 1957-ben négyfős Írás- és okmányszakértő csoportot, ami 1962 áprilisában már kettébontva Igazolvány részleg, illetve Írásszakértő csoport megosztásban működött a törzsből behelyezett állománnyal. Pontosán nem tudható, hogy az osztálytörzs részeként-e, de augusztusban már létezett a Hírosztály tagjaiból rekrutálódott külön Rejtjelező csoport. Továbbá áprilistól ismert a Manger Ferenc irányította Műszaki Koordinációs csoport, ez elsősorban híradórendszerek fejlesztését, kialakítását hangolta össze. Az 1950 óta a belügyi szolgálatban álló villamosmérnök Mangerhez az év augusztusában egy hírosztályos és egy II/10-c alosztályos mérnök, illetve egy ugyancsak a Hírosztály soraiból kiemelt gazdálkodási szakértő került.⁶⁵

II/10-a alosztály

1957-ben Technikai figyelő és fordító alosztály elnevezéssel, 70 fős állománnyal látta el a telefonvonalak és a helyiségek lehallgatása során megszerzett információk rögzítését, valamint az idegen nyelvű anyagok fordítását. Belső struktúrája is ennek megfelelően alakult, egy magyar leíró és felvevő, valamint fordító csoportot foglalt magában. A nagy számú női munkaerőt foglalkoztató és a nyomozó osztályok tájékoztatásában kiemelkedő szerepet játszó szerv vezetője Rudas Ilona volt, aki még 1947-ben kezdte pályafutását az ÁVO-nál. A forradalom előtt már az operatív technika értékelő és feldolgozó alosztályát irányította.⁶⁶

II/10-b alosztály

A legnagyobb létszámú részlegnek a rádióelhárítás számított. 1957-ben 165 fővel és a következő csoportokkal végezte feladatát: felderítő, távoliránymérő, kiértékelő, közeliiránymérő, összeköttetési, műszaki, illetve operatív. A forradalom után első vezetője a már említett B. Kiss István volt, aki egy szovjet tanácsadóval együttműködve szervezte újjá a szolgálatot. 1958. február 6-ig, osztályvezető-helyettesi kinevezéséig irányította az alosztályt. Utódja valójában az egykori elődje lett, mivel a terület első embere 1953 óta Varga Tamás volt, ám a rádiómérnöki oklevéllel rendelkező tisztet még

1955 decemberében külföldre, a varsói Rádióelhárító Koordinációs Központba vezényelték, ahonnan 1958 márciusában érkezett haza, és vette át újra a vezetést. Az alosztályt egy év múlva kiszervezték az operatív technikai osztályból. Az önálló II/16. (Rádióelhárító) Osztály vezetője B. Kiss István, helyettese Varga Tamás lett.⁶⁷

A II/10-b alosztályról 1962. április 15-én olvashatunk megint, amikor is kinevezték az élére Szabó Károlyt. A telefonműszerész végzettségű tiszt 1949 óta szolgált operatív technikai vonalon. Új megbízatását megelőzően a II/10-f alosztály irányítója volt, amelynek hatásköre a technikai eszközök karbantartására terjedt ki. Az átszervezés után tehát a II/10-b vitte ezt a feladatkört, ezért is lehetett, hogy augusztusban számos műszerészt helyeztek ide Szabó régi egységétől, a II/10-f-ről.⁶⁸

II/10-c alosztály

Nyomda és összeköttetési alosztályként a forradalom utáni első évben 42 főt foglalkoztatott, és okmányvegyészeti, nyomdatechnikai, valamint összeköttetési csoportokra tagolódott. A fedőigazolványokkal és a titkos üzenetküldési módszerekkel kapcsolatos fejlesztések speciális kutatásokat indokoltak, így fotókémiai, fotófizikai és optikai kutatásokat is (fotó-részleg).⁶⁹ Az alosztály – a rövid ideig az osztály vezetését is ellátó – Novák Sándor parancsnoksága alatt működött.⁷⁰ Helyére 1962. április 15-én a II/10-e (Beépítő) alosztály vezetője, Bakos Pál érkezett, Novák pedig az ő posztját foglalta el. Nemcsak egyszerű személycseréről volt szó, hanem az alosztályok profilváltásáról is. Ezt igazolja, hogy pár hónappal később Bakost több főoperatív tiszt követte a II/10-e-ről, miközben oda számos vegyészmérnök, vegyésztechnikus került. Valamint ugyancsak erre utal, hogy az új vezető, Bakos, aki 1948-tól az államvédelem operatív technikai szerveinél munkálkodott, villanszerelői múlttal igen, de komolyabb vegyészeti ismeretekkel nem rendelkezett (a nyolc általánost is csak 1954-ben teljesítette).⁷¹

II/10-d alosztály

1957-ben a második legnagyobb létszámú (76 fős) szervezeti egység a Rádió és telefontechnikai alosztály vagy más néven rádiólaboratórium volt. A szervezethez hat kutatócsoport, valamint egy fotó, beépítő és rejtő csoport tartozott, továbbá a szerkezetek előállításáért egy gyártó és egy elektromos gyártó csoport felelt, a karbantartást és az ultrarövid hullámhosszal kapcsolatos feladatokat pedig a szerviz-UKW csoport végezte. Júliusban a vezetés nélkül álló alosztályt Szamosfalvi János vette át. A műszerész képzettségű Szamosfalvi a front elvonulta után egyből bekapcsolódott a rendőrség munkájába, egy ideig a Belügyminisztériumban Szabenyi Endre, majd Zöld Sándor államtitkárok mellett is dolgozott mint személyi titkár. 1949-ben a BM Híradós Szertár és Rádióállomás parancsnoka lett, ám karrierjét 1953-as letartóztatása jó pár évre megakasztotta. 1956 közepén a BM IX. Főosztály Rádiólaboratóriumába tért vissza technikusnak, novemberben a Hírosztály megbízott vezetője lett, innen került aztán az alosztály élére, amely pozíciójából 1962 közepén nyugdíjazták.⁷² Helyére az 1958. szeptember 4. óta helyettesi feladatot ellátó (egykori osztályvezető) Némethi Tibor került április 15-én.⁷³

II/10-e alosztály

A Beépítő alosztályt Bakos Pál irányította még a II/10-c alosztályra történő kinevezése előtt.⁷⁴ Parancsnoksága alá két csoportvezető tartozott. A titkos lehallgatószerkezetek beszereléséért felelős szervezet létszáma 1957-ben 17 fő volt. A már fentebb említett 1962. áprilisi helycsere folytán az alosztályvezetői székbe a nyomda-, okmány- és összeköttetési technikáért felelős Novák Sándor ült,⁷⁵ az állományba pedig vegyészeti szakemberek kerültek szép számmal, ami az alosztály profilváltását bizonyítja.

II/10-f alosztály

Az 1957-ben 20 fős Üzemeltető és karbantartó alosztály két részből állt, egy szerviz-, illetőleg egy karbantartó csoportból. Élére elsőként Abrusán Jánost helyezték, aki 1949 óta dolgozott operatív technikai vonalon, szakmai képzettségét tekintve 1956-ban elvégezte a Puskás Tivadar Távközlési Technikum esti tagozatát. Abrusán 1960-ban

elkerült innen, és a Hírosztály, majd a II/10-h alosztály csoportvezetője lett.⁷⁶ Feladatát 1961 januárjában megbízott vezetőként helyettese, Szabó Károly vette át, akinek végleges kinevezése május 25-én történt meg, ebből a pozícióból került át 1962. április közepén a II/10-b alosztály vezetői állásába.⁷⁷ Utódja a műszaki egyetemet végzett és 1948-tól folyamatosan az operatív technikai szervezet állományában lévő II/10-d csoportvezető, Vörös Lajos lett.⁷⁸

II/10-g alosztály

1957-től 1962 áprilisáig II/10-g fedőszámon a Terv és gazdasági alosztály működött, amelynek első irányítója nagy valószínűséggel Gremen Géza volt. Ő 1954-ben lett a BM IX/5. alosztály anyagraktár és adminisztratív csoportvezetője, és a forradalom után is e területen maradt. 1957 elején a Terv és gazdasági alosztályon dolgozott, talán már ekkor is irányítója lehetett a szervnek. 1958. február elején a belügyminiszter-helyettes II/10. Osztályon alosztályvezetőnek bízta meg, ami minden bizonnyal a g-alsztályra vonatkozott, mert novemberben már ebben a tisztségben találkozhatunk nevével. Alosztályán – ahol 1957-ben 37 fős állomány dolgozott – három részleg működött: beszerzési, épület-karbantartó és ellátó, valamint műszaki és anyagraktár csoportok. 1962. április 15-én Gremont felmentették beosztásából és a (betűjel nélküli) II/10. Terv-gazdasági alosztály élére állították.⁷⁹

A II/10-g vezetője ekkor Hubert Tivadar rádiómérnök lett, aki 1957 elejétől a Rádió és telefonlaboratóriumban teljesített szolgálatot, majd a II/10-d állományába került. Képzettségét jelzi, hogy 1960-ban a nagyfrekvenciás kábelezés kivitelezésében kifejtett munkájáért Biszku Béla belügyminiszter 1500 forintos pénzjutalomban részesítette.⁸⁰ A fejlesztésekben is jártas új vezető áprilisi, majd több technikus és műszerész augusztusi érkezésével az alosztály gyártási funkciókat kapott, ám a pontos feladatkörre nincs adatunk.

II/10-h (csoport) alosztály

Az 5 fős II/10-h (Kiemelő) csoport munkájának beindítása Csereklei Sándor nevéhez fűződik. A hosszú évekig a Lámpagyárban dolgozó géplakatos 1953-ban csatlakozott az ÁVH-hoz, előbb az V., majd a IX. Osztály operatív munkása volt, azonban 1955-ben pártutasításra a Szigetújfalui Gépállomásra került igazgatónak. Csereklei 1957 júniusában kérte visszavételét a testületbe, ekkor lett az önálló csoport vezetője, formálisan 1957. szeptember 3-tól irányította a rejtett technikák kiszerezését. 1962 közepén a II/10-g alosztály Gyártás II. részlegének vezetésével bízták meg.⁸¹

Csereklei távozásakor a kiemelő állomány is más szervezeti besorolásba került, mert a II/10-h jelzésű alosztályra – a II/10-j alosztályról – fényképészeket, technikusokat és egy új parancsnokot vezényeltek.⁸² A fényképészségéd Barta Gyuláné 1947-ben lépett be ÁVO-hoz, ahol két év gépírói munka után az operatív technika fényképészeti, fotóanyag-ellátási területén alkalmazták. 1958-ban a műszaki egyetem (optika) műszer-mérnök szakát is elvégezte, ekkor már a II/10-j (Fotó) alosztály csoportvezetője volt.⁸³ 1962 áprilisa után tehát a II/10-h alosztály lett felelős a fotográfiai feladatokért.

II/10-i alosztály

Az alosztályt 1962-ben a Hírosztály beolvasztásakor hozták létre, annak mérnökeiből, technikusaiból. Somlai János személyében képzett rádiómérnök került az élére, hiszen hallgatóként 1953 és 1956 között a Leningrádi Híradástechnikai Katonai Akadémián tanult (később a műszaki egyetem villamosmérnök szakát is elvégezte), 1957-től 1961-ig pedig a Posta Rádió és Televízió Műszaki Igazgatósága alkalmazta rádiótechnikusnak. Onnan került 1962-ben belügyi kötelékbe, pontosabban a Hírosztály 1. alosztályára vezetőnek.⁸⁴

II/10-j alosztály

Az iratokban néha Központi Fotóalosztály elnevezéssel is szerepel. Előzményének az 1957-ben a fotóműszerészekből és operatív beosztottakból felállított kilencfős Központi Fotólaboratórium tekinthető.⁸⁵ Igaz, már az 1957. július 18-án készült főosztály-

szervezeti táblán is szerepel a fotólaboratórium, mint az Operatív Technikai Osztály j-
alosztálya, azonban mivel ez utólagos kézírásos feljegyzés, nem lehetünk biztosak abban,
hogy mikor került az iratra, azaz mikori állapotot tükröz. Kinevezési okmányokat csak
1958-tól találunk, és a szervezetet évekig parancsnokló Farkas Gyulának a személyi
aktájában is az áll, hogy őt az alosztály megalakításakor, azaz 1958. január 21-én bízta
meg Markó Imre a vezetéssel. A belügyminiszter-helyettestől származó kinevezése is
erre a napra datálódik.

A vasesztergályos Farkas 1945-ben pártutasításra jelentkezett a politikai
rendőrséghez, és évekig a kémelhárítás technikai személyzetéhez tartozott, ott fotós
szakemberként alkalmazták. Személyi anyaga szerint a forradalom után nagy érdemeket
szerzett ennek a technikai területnek a beindításában, maga köré gyűjtötte az
államvédelmis fotósokat, akikkel megkezdte az októberi–novemberi napokban készült
felvételek begyűjtését, és megkezdte a nyomozások egyéb fényképezési kiszolgálását.
Az 1962-es év közbeni átszervezéskor az új egyesített fotó alosztály vezetésére már nem
tartották alkalmasnak, oda egy mérnököt állították.⁸⁶ Ez a személy Barta Gyuláné
csoportvezető volt, vele együtt pedig a titkos fényképezés körébe tartozó teendők a
II/10-h alosztályhoz kerültek.

A II/10-j alosztály további profilja kérdéses, arra vezetőjének, Tiszai Zoltánnak a
személyi iratai sem adnak információt. A háború előtt pincér-, mészáros-,
hentesanoncként dolgozó Tiszai 1947 óta szolgálta az államvédelem operatív technikai
szerveit, rövid kitérőt csak az MKP Központi Titkársága jelentett. A forradalom (amely
megszakította gimnáziumi tanulmányait) után a II/10-b csoportvezetője, 1959
májusában a II/16. Osztály kötelekének tagja lett. A II/10-j-hez történő kinevezése előtt
pedig a Hírosztály egyik alosztályvezetője volt.⁸⁷

II/10-k alosztály

1962 áprilisában szervezték meg, élére Tóth Sándort nevezték ki. A telefonműszerész
Tóth 1950-től a Határőrség Hírosztályán dolgozott, a forradalmat követően is annak
helyreállításában vett részt, 1957 augusztusában a Hírosztályhoz került
alosztályvezetőnek. Személyi anyagának egy 1967-ben készült bejegyzése szerint ettől
az időponttól kezdve folyamatosan a távbeszélő-géptávíró szakterület irányítása volt a
feladata, tehát új beosztási helyére, a II/10-k alosztályra is ezt a feladatot ruházták.⁸⁸
Megerősíti mindezt, hogy 1962. augusztusban a hírosztályos technikusok, műszerészek
mellett géptávíró-, illetve központkezelők is az újdonsült alosztályhoz lettek irányítva.

II/10-l alosztály

Ugyancsak 1962. áprilisi felállítású a Szerviz alosztály. Parancsnoka, Rajos Sándor 1951-
ben került a szervezethez, később az ÁVH Határőrség Hírvászlóaljánál, 1952-től a Belső
Karhatalom Hírosztályánál szolgált. 1956 leszerelt, és a Posta Központi Hivatal 118.
számú kirendeltségének helyettes vezetőjeként állt alkalmazásban. 1958-ban tért vissza
a politikai nyomozó szervhez, a II/10-d alosztály műszerésze, majd csoportvezetője lett.
Innen vezetett útja az új, javításokkal foglalkozó I-alosztályhoz,⁸⁹ hasonlóan a II/10-d,
illetve a Hírosztály több műszerészéhez és technikusához.

II/10. (Terv-gazdasági) alosztály

1962. áprilisban hozták létre, Gremen Géza vezetésével.⁹⁰ Négy hónap múlva az
alosztályvezető korábbi szervezetéből, a II/10-g-ből, illetve a Hírosztályból és a II/10-j
alosztályból töltötték fel előadókkal, anyagkönyvelőkkel, anyagbeszerzőkkel,
raktárvezetőkkel, raktárosokkal, ellenőrökkel, telepfelügyelőkkel, autószerelővel,
gépkocsivezetőkkel.

Az 1956 és 1962 közötti vezetői réteg nagy többsége a 30–45 éves generációhoz
tartozott, tehát nem számított idős vezetőnek. A legöregebb az 1901-es születésű Nadas
Endre, a legfiatalabb a kinevezésekor 28 éves Somlai János volt. Majd mindannyiuk a
második világháborút követő években csatlakozott a politikai rendőrséghez, és előbb
vagy utóbb annak valamelyik operatív technikai szervéhez került. Kivételt jelentett Peták
Pál, aki 1960-ban az MSZMP KB-től érkezett a Politikai Nyomozó Főosztályra, valamint a

légoltalmi múlttal rendelkező Racsek Károly és a honvédelem kötelékét elhagyó Somlai János. Több mint harmaduk az államvédelmi pályát megelőzően valamilyen műszaki szakmában (villanyszerelő, rádió-, telefonműszerész) dolgozott, majd később mérnöki diplomát szerzett, néhányan megelégedtek a középfokú technikus végzettséggel, és csak kevesen voltak, akik ezek közül egyikkel sem rendelkeztek. Az osztályvezető Markó az utóbbiak közé tartozott, de ő a Szovjetunióban egy évig operatív iskolán tanult. A többség politikai képzésben is részesült, ez öt hónapos pártiskolai, 1961/62 után pedig marxista-leninista esti egyetemi tanulmányokat jelentett.

Az operatív technikai osztály tevékenységéről

1957 közepétől a szervezetileg már rendezettebb körülmények között működő operatív technikai osztálynak elsődleges feladata továbbra is a forradalmárok utáni nyomozások támogatása volt. Azonban a hiányos anyagi ellátottság, ami a területi szerveknél még fokozottabban volt jelen, továbbra is komolyan hátráltatta a működését. Az év decemberében azt várták el a szervezettől, hogy 1958 végére elérje az 1956-os szintet, sőt megteremtse a „perspektivikus tervek alapjait”. A cél egy nyitottabb, a kutatóintézetek, az üzemek szakembereinek bevonására alapozott működés lett. A szériában történő gyártást, az eszközkészleteket a különböző vállalatok között osztották volna meg, elsősorban hazai anyagok felhasználásával. De a civil szféra nemcsak segédcsapatként, hanem mintaként is szerepelt az elképzelésekben. Sokkal konkrétabb munkatervezést vártak el, olyat, amely hasonlít az iparban, a fejlesztő ágazatokban alkalmazott módszerekhez. Küldetésüket így fogalmazták meg: „Nálunk a fogyasztók az operatív osztályok, amelynek gyártó vállalata az operatív technika.” Ilyenformán a politikai rendőrség szolgáltató üzemágának tekintett szervezetnél egy olyan „terv (kutató) alosztály” létrehozását sürgették, amely kapcsolatot tart a baráti országokkal és a hírszerzéssel, és ebben az együttműködésben részt vesz a nyugati titkos technikák és módszerek felderítésében, majd pedig foglalkozik azok hazai alkalmazásának lehetőségeivel. (Az alosztály működéséről nincs adatunk. Kérdéses, hogy a Gremen Géza vezette Terv-gazdasági részlegről van-e szó?) Az 1957. év végi tervek között szerepelt még a megyei osztályok „technikai egységcsomagokkal” való támogatása, valamint négy súlyponti szakterület: a lehallgatások, a rádióelhárítás, a rádiólabor, valamint a vegyi nyomdatechnika fejlesztési koncepciójának kidolgozása.⁹¹

A lehallgatótechnikák 1955-ös szabályozását 1958. január 23-án a belügyminiszter hatályon kívül helyezte, bár valójában a Biszku-féle új norma (a hozzácsatolt végrehajtási utasítások kivételével) szövegszerű másolata volt Piros László két és fél évvel korábbi parancsának, azzal a különbséggel, hogy a telefon-ellenőrzés fedőneve IX/9-ről 3/a módszerre változott, a szobalehallgatások esetében az IX/8. helyébe a 3/e elnevezés lépett. Ezekre továbbra is úgy tekintettek, mint amelyek „éles fegyvert jelentenek az osztályellenesség elleni harcban”, ám amelyekkel kapcsolatban túl sok dekonspiráció történt. A módszereket kizárólag a II/10. Osztály és a hozzá tartozó megyei szervek alkalmazhatták a nyomozó osztályok írásbeli kérésére, és csak olyan személyek ellenőrzésére, akiről már más kompromittáló anyagokat is begyűjtöttek. A távbeszélő vonalra való „rálépéshez”, illetve a lehallgatásra kijelölt helyszínek előzetes feltérképezéséhez (tervrajz megszerzése, az elektromos hálózat feszültségének, a vezetékek fajtájának megállapítása) az ügynöki hálózatot is bevonhatták. Egy adott helyiség „beteknikázása” ún. beszerelési terv alapján történt, az objektum adatai pedig külön dossziéba kerültek. A IX/8. szikra rendszabályként nyilvántartott telepes, hordozható adókészülékre a „3/e labda”, az aktatáskába beépíthető kisméretű lehallgatóberendezésre (minifon) a „3/f tárcsa” fedőnevet rendszeresítették. Sőt a konspiráció a szobalehallgatás további eszközeire is kiterjedt, szóban és írásban helyettük titkos megnevezéseket használtak, így lett a mikrofonból „kampó”, erősítőből „tégely”, a fejhallgatóból „pohár” és a vevőkészülékből „kosár”. A lehallgatók csak a kutatólaboratórium által készített és a belügyminiszter vagy helyettese által engedélyezett műszereket használhatták.

A rögzített hanganyagok a II/10-a alosztály leíróhoz (amennyiben szükséges volt, fordítóihoz) kerültek, akik a hallott szövegen nem változtathattak, viszont az értelmezés szempontjából fontos, hangnemre való megjegyzéseket (pl. izgatott, gúnyos) be kellett szúrniuk. A felvételek készítői és gépelői kötelesek voltak azonnal jelenteni, ha a lehallgatott személy terrorcselekményről, szökésről, öngyilkosságról, iratok megsemmisítéséről, találkozókról vagy egyéb „bizonyítékokról” beszélt. A sürgős jelentési kötelezettség kiterjedt a bepoloskázott helyiség tervezett renoválásával kapcsolatos információkra is, viszont az akciót nyomban meg kellett szakítani, ha tudomásukra jutott, hogy a megfigyelt személy pártvezetővel vagy kormánytaggal beszélget.⁹² (A II/10. Osztály lehallgató szolgáltatását a bűnüldözési osztályok is igényelheték a súlyosabb köztörvényes ügyekben folytatott nyomozásaikhoz, ez leginkább a fogdáknban, a kihallgatószobákban elhangzott beszélgetések rögzítését jelentette.⁹³)

A létszámhelyzetnél már szó volt a hat T-állományú státusról. A lehallgatóeszközök beépítéséért felelős II/10-e alosztály ugyanis szoros együttműködésben állt a Posta egyik részlegével, ahol négy dolgozó vett részt a technika üzemeltetésében. A forradalom előtt titkos állományban lévő alkalmazottak 1956 novembere után hálózati személyként végezték munkájukat. Ezen változtattak 1958-ban, amikor újra a régi formában segítették a politikai rendőrséget. Titkos állományba került továbbá az a két operatív tiszt is, akik a Posta vezérigazgatóságán ügyeltek arra, hogy az ott folytatott operatív tevékenység titkokban maradjon. Mindannyian a Postától kaptak fizetést, a BM pedig illetménykiegészítést nyújtott számukra.⁹⁴

Az osztály nemcsak elhelyezte és működtette a lehallgatóberendezéseket, hanem az ellenséges technika felfedezése is rá várt. 1957-től több külképviseleten végeztek ilyen ellenőrzést. Az egyik alkalommal, 1959-ben, a brüsszeli követségen három hangrögzítő készüléket találtak, de több helyen a járulékos rombolás (a vakolat leverése, fali kárpit leszedése) utáni helyreállítási költségek fedezetének hiánya megakadályozta a kutatást. A komoly anyagi terhek miatt csak ott tartották célszerűnek elvégezni a vizsgálatot, ahol az egyéb biztonsági feltételek is rendelkezésre álltak az újabb technikai behatolás megakadályozására vagy annak megnehezítésére.⁹⁵

A lehallgatásokhoz hasonlóan a fedőokmány-ellátást is számtalan probléma kísérte. Több esetben előfordult, hogy az operatív nyomozók közvetlenül a kiállító állami szervtől szerezték be az igazolványt, megteremtve ezzel a dekonspiráció lehetőségét. Nem beszélve arról, hogy a használt iratokat nem vették nyilvántartásba, azokról sokszor még a vezető tiszteknek sem volt tudomásuk. 1957 novemberében Tömpe István belügyminiszter-helyettes a titkos iratok ügyeinek intézését kizárólag a II/10. Osztályra testálta, a nyomozó osztályokon pedig fedőigazolvány-felelősöket jelöltetett ki. Egyúttal a külső intézményektől történő direkt, több példányos okmánybeszerzést betiltotta; az illetékes operatív beosztott részére egy darab eredeti igazolványt lehetett csak kiállítani vagy kölcsönkérni, mindig célhoz kötötten. Gépkocsivezetői jogosítványt a II/10. Osztály szigorúan csak a titkos akciókhoz adhatott ki, ennek oka, hogy az operatív beosztottak sokszor ezen a csatornán keresztül gépjármű-vezetői vizsga letétele nélkül valódi engedélyekhez jutottak (és a szükséges gyakorlati tudás nélkül sok balesetet okoztak). A belügyi állás leplezésére szolgáló, fedőfoglalkozást és fedőmunkahelyet tartalmazó személyi igazolványok esetében ugyancsak szigorú nyilvántartást vártak el. A titkos állományú beosztott leszerelésekor, az ügynök esetében (aki csak főosztályvezetői engedéllyel kaphatott ilyen okiratot) pedig a feladat elvégzése után az okmányt be kellett vonni, majd megsemmisíteni.⁹⁶

A technikai fejlesztések fontos célterületei az ún. összeköttetési módszerek voltak. Az ügynökökkel és a rezidensekkel történő kommunikációban elengedhetetlen titkosírást és mikrofényképezést az osztály beosztottainak folyamatosan tökéletesítenie, valamint a hírszerző hálózat és a kapcsolattartó tisztek számára oktatnia kellett.⁹⁷ Persze ehhez az operatív nyomozó szervek együttműködésére is szükség volt. A megszerzett nyugati titkosszolgálati eszközöket, vegyszereket, illetve azok használatát ismertető műszaki leírásokat, leveleket, feljegyzéseket minden esetben továbbítaniuk kellett a technikai osztálynak, de a felesleges leterhelés elkerülése érdekében onnan szakértői vizsgálatot csak alapos indoklással kérhettek. Ez utóbbihoz kétféle szolgálati jegyet

rendszeresítették: a T jelzésűvel a titkosírás, a gyanús levelek, papírok szakértését igényelhatték, minden más esetben (például vegyi anyagok, használati tárgyak) az X jelzésű nyomtatványt alkalmazták.⁹⁸ 1958-ban a váci börtönben hoztak létre egy vegyészeti kutatólaboratóriumot, amelynek 25 fős gárdáját az osztály egyik vegyész technikusja irányította.⁹⁹

Az 1956-ot követő megtorlásokban még közvetlenebb szerepet kapott az osztály fotótechnikai részlege. A forradalmi napokban készült, külföldi újságokban megjelent fotókból, a hazai filmfelvételek kikockázott jeleneteiből reprodukciókat készítettek, s ezeket, valamint az amatőrök, műtermi fényképezők, fotóriporterek (MTI) lefoglalt felvételeit a nyomozások folyamán személyazonosításra, a megkezdett vizsgálatokban terhelő bizonyítékként használták fel. Sőt, a Belügyminisztériumban összeállított, az „ellenforradalom” pusztítását bemutató albumok, tablók később az ideológiai propagandában is meghatározó szerepet játszottak.¹⁰⁰ Markó Imre fotósainak helyzetét nehezítette, hogy az Izabella úti laboratóriumot – egy dokumentum szerint – október 23. után kifosztották, csak a nehezen mozgítható, amúgy nagy értékű laborgépek maradtak meg.¹⁰¹ Továbbá igény mutatkozott a vidéki politikai nyomozó osztályok fényképezési fejlesztésére is, hiszen mind a felszereltséget, mind az alkalmazott módszereket tekintve egyaránt lemaradásban voltak a fővárosiakhoz képest.¹⁰² Helyzetüket jól érzékelteti egy 1957-es jelentés megállapítása, miszerint több megyei osztály „általában még egy fényképezőgéppel sem rendelkezik”.¹⁰³

A magyar államvédelem 1955 szeptemberétől vett részt a Szovjetunió és az európai szocialista országok közös rádióelhárító munkájában. A forradalom utáni károk helyreállítása ellenére a belügyi vezetés 1959-ben nagyon alacsony színvonalúnak ítélte meg a II/10-b alosztály működését. A változtatási szándék, az „ügynöki gyorsadók elleni harcból” és az ócsai rádióelhárítási objektum üzembe helyezéséből adódó többletfeladatok, valamint az, hogy e területet ekkor már nem is sorolták a szorosan vett operatív technikai feladatokhoz, együttesen indokolták a II/10. Osztályból való kiszervezést és az önálló II/16. Osztály felállítását.¹⁰⁴

1960. november 25-én egy magyar küldöttség tagjaként Markó Imre, Racsek Károly és a II/10-c alosztály okmányvegyész csoportjának vezetője, Huszár Jenő¹⁰⁵ tanulmányútra utazott a Szovjetunióba. A kéthetes kint tartózkodás alatt megismerkedhettek a KGB Operatív Technikai Főcsoportfőnökségének belső struktúrájával, működésével, és megállapodtak a tervegyeztetések, a rendszeres konzultációk, a gyártási munkamegosztásra kiterjedő együttműködés fontosságában, egy mielőbbi kölcsönös egyezmény kidolgozásában. A programból nem maradhattak ki a szovjet technikai vívmányok sem, így kézzel fogható tapasztalatokat szerezhettek a gépkocsiba épített Pamír és a testre szerelhető Néva rádió adó-vevő készülékről, a nagy fényerejű, különböző eszközökbe beépíthető Ajax-12 speciális fényképezőgépről, az Imbir és az Osa konspirált filmfelvevőgépekről, valamint a személyi igazolvány, az útlevelefotó készítésére alkalmas, zsebben hordozható reprotékészülékről. A szovjet partner pedig – mint a delegáció úti beszámolójában olvasható – nagy érdeklődést mutatott a magyar politikai nyomozó szerveknek a mikropontok felderítése terén elért sikerei iránt. A magyar tiszttek a hazautazás előtt egy nappal számos műszaki és módszertani leírást adtak át szovjet elvtársaiknak, és tételes jegyzékben igényeltek a vendéglátóktól különböző technológiai dokumentációkat.¹⁰⁶ A moszkvai látogatást követően rendszeressé váltak az egyezmények a Szovjetunióval, majd a szocialista tábor más szolgálataival, s ezekben rendszeresen helyet kaptak a lehallgatás, a titkosírás- és okmánytechnika, a speciális kémia, a vezetékes és rádió-összeköttetés területét érintő információcserék, alkatrész- és készülékgyártási, szállítási megállapodások.¹⁰⁷

Az 1962 augusztusában levezényelt nagy átszervezés, a III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség felállítása változást hozott az operatív technikai területek működésében. A II/10. Osztály technikai feladatait, illetőleg a figyelést (II/9.), a levéllenőrzést (II/13.) és a júliusban már összevont rádiófelderítést (II/12.) és rádióelhárítást (II/16.)¹⁰⁸ újra egy közös szervezetben egyesítették, a III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökségben. A strukturális változás azonban nem jelentette a komoly államvédelmi múlttal rendelkező vezetői réteg kontinuitásának megszakadását. Nadas Endrét még 1960-ban, Szamosfalvi Jánost pedig 1962-ben nyugdíjazták, a többi vezető

azonban az új szervezet valamelyik osztályánál, alosztályánál folytatta karrierjét jellemzően továbbra is vezetői beosztásban. Markó Imre a III/V-2. (Hír és Technikai) Osztály vezetőjeként csoportfőnök-helyettes is lett.

- ¹ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 16, 22–26. A téma szabályozástörténetét nyújtja: Bikki, 2010. A postai küldemények ellenőrzéséről bővebben: Borvendég, 2011.
- ² MOL XIX-B-1-r-214-1945. Kimutatás a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának tényleges szolgálatában álló alkalmazottakról a folyó évi június 23-án kelt 114/1945. számú főkapitányi napiparancs 12. pontjában foglalt rendelkezések szerint. 1945. július 3. Közölte: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 353–366.
- ³ ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. 375. Kajli József kihallgatása, 1956. október 8.
- ⁴ MOL M-KS 276. f. 67. cs. 124. ö. e. Az ÁVO munkájának és problémájának ismertetése, 1948. július 6.
- ⁵ ÁBTL 1.2. Az Államvédelmi Osztály vezetőjének 34/1947. számú napiparancsa, 1947. február 13.
- ⁶ Farkas, 1990: 113.
- ⁷ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 25. Az állambiztonsági tanulmány Kunos László 1981-es visszaemlékezésére hivatkozik, azonban sem ez, sem a dolgozatban megjelölt más memoárok ez idáig még nem kerültek elő.
- ⁸ Farkas, 1990: 122, 133. A Belügyminisztériumban már 1945 augusztusában sürgették a rejtjelező munka beindítását. Politikailag megbízható tiszteket jelöltek ki, akik egyhetes tanfolyam után a kiépülő belügyi rádióhálózat részeként Esztergom, Győr, Szombathely, Zalaegerszeg, Pécs, Szekszárd, Székesfehérvár, Balassagyarmat, Eger, Miskolc, Szikszó, Sátoraljaújhely, Mátészalka, Nyíregyháza, Debrecen, Gyula, Makó, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Kecskemét, Baja legmagasabb rendőri szerveinél felállított rádióállomásokon látták el a feladatot. Lásd MOL XIX-B-1-r. 5. t.-141660-1945. 1. d. Utasítás rejtjelező csoport felállítására, 1945. augusztus 2. Az 1922-es születésű, foglalkozását tekintve műszerész Kunos László 1946 tavaszán került a budapesti Politikai Rendészeti Osztály ifjúsági elhárítással foglalkozó részlegéhez. 1947 májusától valóban az ÁVO rejtjelfejtő alosztályán dolgozott, de csak 1950 januárjában bízták meg a terület vezetésével. 1955-ben pedig az Országos Rejtjelközpont megalakulásakor osztályvezető-helyettesi beosztást kapott. A forradalom után is a rejtjelfejtés irányításában vette ki a részét a II/12. Osztály vezetőjeként. 1962 augusztusában szerelt le a testületől polgári munkakörbe való áthelyezéssel. Lásd ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3241.
- ⁹ Farkas, 1990: 115.
- ¹⁰ ÁBTL 2.1. XI/1. 90. Az első operatív-csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12.
- ¹¹ ÁBTL 1.2. Az Államvédelmi Osztály vezetőjének 28. számú központi utasítása vezetők részére, 1947. augusztus 2. Korábban, 1947. április 12-én már Száberszki is felhívta az operatív csoportvezetők figyelmét a IX. alosztály helyszínelőinek igénybevételére. Uo. 2.1. XI/1. 87. Az első operatív-csoportvezetői értekezlet, 1947. április 11–12. Majd 1948 elején Péter helyettese, Timár István újra utasította az alosztályvezetőket a helyszínelő részleg nyomozásokba való bevonására: Uo. 1.2. Az Államvédelmi Osztály 2. körözvénye, 1948. február 18.
- ¹² ÁBTL 4.1. A-3163/4. 16–22.
- ¹³ Lásd Farkas 1947. december 8-án készített úti beszámolóját: PIL 274. f. 11. cs. 10. ö. e.; valamint Farkas, 1990: 121–126, 132–133.
- ¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. 375. Kajli József kihallgatása, 1956. október 8.; Farkas, 1990: 149.
- ¹⁵ Farkas, 1990: 164.
- ¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150342. 52–55. Javaslat a Hatóság szervezeti formájának lerögzítésére, 1948. október 20.
- ¹⁷ Farkas, 1990: 162–163.
- ¹⁸ ÁBTL 1.6. 1. d. sz. n. Szolgálati jegy, 1956. január 31.
- ¹⁹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. sz. n. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bajtárs részére, 1950. december 9.
- ²⁰ Farkas, 1990: 174–176, 182–183, 187, 196, 203–204.
- ²¹ Uo. 217.
- ²² Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ²³ A szovjet tanácsadókról lásd Farkas, 1990: 253–255.
- ²⁴ ÁBTL 4.2. 036/1951. ÁVH. T. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 37. sz. parancsa, 1951. május 22.
- ²⁵ ÁBTL 4.2. 0064/1951. ÁVH. T. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 65. sz. parancsa, 1951. augusztus 29.
- ²⁶ ÁBTL 1.4. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 76. sz. parancsa a VIII. Főosztály szervezése, a III. Főosztály és X/3. Osztály átszervezése tárgyában, 1951. szeptember 28. Lásd még Cserényi-Zsitnyányi, 2009. A Titkárság F-csoportjával kapcsolatban: ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-az. TC-1074/1951. ÁVH Titkárság körlevele, 1951. október 8.
- ²⁷ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi és megyei szervei jelenlegi állományáról kategóriák szerint csoportosítva, 1951. október.
- ²⁸ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság létszámáról (a Határőrség és a Karhatalom nélkül), 1953. július 2.
- ²⁹ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 399. ö. e. Feljegyzés, 1952. május 30.
- ³⁰ ÁBTL 4.2. 10-566/1953. ÁVH. T. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 015. sz. parancsa, 1953. március 24.
- ³¹ ÁBTL 4.2. 10-921/1953. ÁVH. T. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 033. sz. parancsa, 1953. június 15.
- ³² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 65. d. A Belügyminisztérium IX. Osztályának rendszeresített létszáma, 1954. október 12.
- ³³ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 65. d. A Belügyminisztérium IX. Osztályának állománytáblázata, 1955. június 25.
- ³⁴ ÁBTL 1.5. 2-3/23/1955. A belügyminiszter 23. számú parancsa, 1955. július 30.

- ³⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 65. d. A Belügyminisztérium IX. Főosztályának állománytáblázata, 1956. augusztus 6.
- ³⁶ Jelentés az operatív eszközök felhasználásáról, fejlesztéséről az államvédelmi operatív munkában. 1956. január 31. In Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2006: 195–202. Lásd még ÁBTL 4.1. A-3245/1. 32–33.
- ³⁷ MOL M-KS 276. f. 69. cs. 28. ö. e. Jelentés az ellenséges műsorszórádásokról, 1956. július 16.
- ³⁸ Cserényi-Zsitnyáni, 2011.
- ³⁹ ÁBTL 4.1. A-3245/1. 33–34. A politikai rendőrség forradalom alatti feloszlatásával kapcsolatban lásd Pintér, 2000.
- ⁴⁰ Lásd erről ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1850. Köszönet Takács Tibornak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.
- ⁴¹ Lásd bővebben Baráth, 2008.
- ⁴² ÁBTL 4.1. A-3245/1. 35–36. Uo. 1.11.1. 115. d. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17.
- ⁴³ ÁBTL 4.1. A-3245/1. 36. Uo. 1.11.1. 115. d. Javaslat az Országos Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály alapvető feladataira, munkája végzésének eszközeire, módszereire és szervezeti felépítésére, 1957. január 24.
- ⁴⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4128. Némethi adatai elérhetők a levéltár honlapján is: www.abtl.hu/archontologia. Lásd még felszólalását a megyei politikai osztályvezetők 1957 elején tartott értekezletén: Uo. 1.11.1. 116. d.
- ⁴⁵ ÁBTL 2.8.1. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 00226. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. március 5.
- ⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4146. Uo. 579. d. A belügyminiszter-helyettes 0047. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1956. december 1. Novák Sándor személyi anyagában 1958. március 5-i dátummal alosztályvezetői kinevezés szerepel.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.8.1. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 00651. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. április 26. Mivel a hivatalos iratokon kerülni kellett a szervezeti egységek megnevezését, a parancson az alosztályok elnevezését is átsátozták, ám az elnevezések ennek ellenére olvashatók maradtak.
- ⁴⁸ ÁBTL 1.11.1. 115. d. Javaslat a BM politikai nyomozó apparátusának szervezeti felépítésére és létszámára, 1957. április 2.
- ⁴⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/11/1957. A belügyminiszter 12. sz. parancsa, 1957. május 3.
- ⁵⁰ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 3. d. A II/10. Osztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18.
- ⁵¹ ÁBTL 4.2. 10-21/6/1959. A belügyminiszter 6. számú parancsa, 1959. március 17.
- ⁵² Az Ipari csoportról egy létszámkimutatás informál (ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásáról 1945-től és 1969. december 31-ig, 1970. március 25.), azonban róla több adattal nem rendelkezünk.
- ⁵³ ÁBTL 4.2. 10-21/10/1962. A belügyminiszter 0010. számú parancsa, 1962. március 28.
- ⁵⁴ ÁBTL 4.2. 10-22/8/1962. A belügyminiszter 008. számú utasítása, 1962. október 3.
- ⁵⁵ ÁBTL 2.8.1. 588. d. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének parancsa (szám nélkül) a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 16. Uo. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 491. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 16.
- ⁵⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásáról 1945-től és 1969. december 31-ig, 1970. március 25. Uo. Feljegyzés a BM II. Főosztály szerveitől az árszervezés során felszabadult létszám felhasználásáról, 1962. február 22. MOL XIX-B-1-au. XVIII. d. Javaslat a II/10. Osztálynál titkos állomány rendszeresítésére, 1958. augusztus 6.
- ⁵⁷ A szervezet rekonstrukciójakor négy fő forrásra támaszkodtam, amelyeket a későbbiekben külön lábjegyzetben nem szerepeltetek. Lásd ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26 d. 1. cs. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. július 18. Uo. MOL XIX-B-1- au. 3. d. A II/10. Osztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18. Uo. 2.8.1. 582. d. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 121. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. június 23. Uo. 2.8.1. 588. d. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének parancsa (szám nélkül) a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 16.
- ⁵⁸ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3560. Markó Imre 1945. januári eskütételi jegyzőkönyvét lásd MOL XIX-B-1-r. 790. sorsz.-1945. Lásd még www.abtl.hu/archontologia
- ⁵⁹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4037. Lásd még az 1957. augusztus 18-án aláírt dokumentumot: ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 3. d. A II/10. Osztály szervezeti felépítése.
- ⁶⁰ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 2762. Uo. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 00651. sz. parancsa, 1957. április 26. Uo. 579. d. A belügyminiszter-helyettes 347. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. február 6. Uo. 581. d. A belügyminiszter-helyettes 66. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. március 17. Lásd még www.abtl.hu/archontologia
- ⁶¹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 10657. Uo. 583. d. A belügyminiszter 246. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. május 20. Uo. 585. d. A belügyminiszter 862. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1961. október 20. Uo. 4.2. 10-21/23/1961. A belügyminiszter 0023. sz. parancsa, 1961. október 20. Lásd még www.abtl.hu/archontologia
- ⁶² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4589. Lásd még www.abtl.hu/archontologia
- ⁶³ ÁBTL 2.8.1. BM 5387. Uo. 587. d. A belügyminiszter 394. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 19. Lásd még www.abtl.hu/archontologia
- ⁶⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 7666.

- ⁶⁵ ÁBTL. 2.8.1. BM (Központ) 13311. Uo. 588. d. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 491. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. augusztus 16.
- ⁶⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4765. Lásd még www.abtl.hu/archontologia
- ⁶⁷ B. Kiss Istvánra vonatkozólag lásd ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 2762. Uo. 577. d. Uo. 579. d. A belügyminiszter-helyettes 347. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. február 6. Uo. 581. d. A belügyminiszter 66. sz. parancsa az állományra vonatkozólag, 1959. március 17. Varga Tamásra: Uo. 2.8.1. BM (Központ) 8326. Lásd még mindkettőjükre www.abtl.hu/archontologia
- ⁶⁸ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 5192. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 108. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁶⁹ Lásd a fotórészlegben dolgozó Balogh Árpád személyi anyagát: ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 12257.
- ⁷⁰ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4146.
- ⁷¹ ÁBTL 2.8.1. 0179. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 106. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁷² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 5285. Uo. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 01868. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. július 17. Uo. 587. d. A belügyminiszter 674. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. június 20.
- ⁷³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4128. Uo. 580. d. A belügyminiszter-helyettes 2516. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. szeptember 4. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 105. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁷⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 0179.
- ⁷⁵ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4146. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 104. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁷⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 0031.
- ⁷⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 5192. Uo. 585. d. A belügyminiszter-helyettes 187. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozóan, 1961. május 25.
- ⁷⁸ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 11703. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 109. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozóan, 1962. április 13.
- ⁷⁹ Gremen Géza személyi gyűjtője nem található az ÁBTL őrzésében, vele kapcsolatban ezért csak állományparancsokra támaszkodhatunk. ÁBTL 2.8.1. 92-8076/1954. A Belügyminisztérium Személyzeti Főosztály vezetőjének 3406. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1954. november 18. Uo. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 00651. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. április 26. Uo. 579. d. A belügyminiszter-helyettes 348. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. február 6. Uo. 580. d. A belügyminiszter-helyettes 3322. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. november 8. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 115. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁸⁰ Hubert Tivadar személyi gyűjtője nem található az ÁBTL őrzésében, vele kapcsolatban ezért csak állományparancsokra támaszkodhatunk. ÁBTL 2.8.1. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 00651. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. április 26. Uo. 581. d. A belügyminiszter-helyettes 316. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. február 4. Uo. 583. d. A belügyminiszter 386. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1960. július 14. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 107. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁸¹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 10585. Uo. 84-73/3/55. A Belügyminisztérium személyzeti főosztály vezetőjének 53. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1955. január 11. Uo. 577. d. A belügyminiszter-helyettes 01611. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. június 25. Uo. 578. d. A belügyminiszter-helyettes 02715. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1957. szeptember 3.
- ⁸² Ekkor a II/10-c fényképészeti kutatásokkal foglalkozó részlegéről is történik ide áthelyezés. Lásd ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 12257.
- ⁸³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 10032. Uo. 579. d. A belügyminiszter-helyettes 150. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. január 16. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 113. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁸⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 14410. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 112. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁸⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 16-1515/1970. 26. d. 1. cs. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig, 1970. március 25.
- ⁸⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1274. Uo. 579. d. A belügyminiszter-helyettes 197. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1958. január 21. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 213. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. június 14.
- ⁸⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 5698. Uo. 582. d. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 59. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. május 28. Uo. 581. d. A belügyminiszter-helyettes 1411. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1959. október 1. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 111. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁸⁸ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 8257. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 110. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.

- ⁸⁹ ÁBTL 2.8.1 BM 7695. Uo. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 114. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁹⁰ ÁBTL 2.8.1. 587. d. A belügyminiszter-helyettes 115. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1962. április 13.
- ⁹¹ ÁBTL 1.11.1. 116. d. A Politikai Nyomozó Főosztály 1958. évi munkaterve, 1957. december 14.
- ⁹² ÁBTL 4.2. 10-21/2/1958. A belügyminiszter 3. számú parancsa, 1958. január 23.
- ⁹³ ÁBTL 4.2. 50-6/7/1958. Az Országos Rendőr-főkapitányság vezetőjének 7. sz. utasítása, 1958. június 6. Uo. 10-23/9/1959. A belügyminiszter-helyettes 9. számú parancsa, 1959. július 3.
- ⁹⁴ MOL XIX-B-1-au. XVIII. d. Javaslat a II/10. Osztálynál titkos állomány rendszeresítésére, 1958. augusztus 6.
- ⁹⁵ ÁBTL 1.11.16. Jelentés a kapitalista államok területén működő magyar külképviseletek biztonsági helyzetéről, 1962. március 26.
- ⁹⁶ ÁBTL 4.2. 6-20/1957. A belügyminiszter-helyettes 49. számú parancsa, 1957. november 12.
- ⁹⁷ ÁBTL 4.2. 6-200/1957. A belügyminiszter 44. számú parancsa, 1957. október 30.
- ⁹⁸ ÁBTL 4.2. 6-20/1957. A belügyminiszter-helyettes 48. számú parancsa, 1957. október 29.
- ⁹⁹ MOL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásáról 1945-től és 1969. december 31-ig, 1970. március 25.
- ¹⁰⁰ Lásd erről részletesebben Sümegi, 2003; Müller, 2007.
- ¹⁰¹ ÁBTL 1.6. 1. d. sz. n. Szolgálati jegy, 1957. január 31.
- ¹⁰² ÁBTL 1.11.1. 115. d. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés, 1957. április 2. Uo. Javaslat központi fotólaboratórium felállítására. 1957. ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig, 1970. március 25.
- ¹⁰³ ÁBTL 1.11.1. 116. d. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. 60-1310/57. Jelentés, 1957. augusztus 22.
- ¹⁰⁴ ÁBTL 4.2. 10-21/6/1959. A belügyminiszter 6. számú parancsa, 1959. március 17.
- ¹⁰⁵ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 9428.
- ¹⁰⁶ ÁBTL 1.11.8. IV. sorozat 1. d. 3. t. A Szovjetunióban járt operatív delegáció összesített jelentése, 1960. december 13.
- ¹⁰⁷ A tárgyalat korszakra vonatkozóan lásd az 1962. május 8. és 14. közötti tanácskozás dokumentációját: ÁBTL 1.11.8. IV. sorozat 1. d. 4. t. Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság operatív technikai szolgálatai vezetőinek értekezletéről, 1962. május 14.
- ¹⁰⁸ ÁBTL 4.2. 10-21/20/1962. A belügyminiszter 0020. számú parancsa, 1962. július 9.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai
- 1.4. Államvédelmi Hatóság iratai
- 1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
- 1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai
- 1.11.8. III/V. Csoportfőnökség és jogelődeinek iratai
- 1.11.16. Országos Rejtjel Központ és alárendelt szerveinek iratai
- 2.1. A volt Zárt Irattár levéltári anyaga

XI/1. Az 1947. évi operatív csoportvezetői értekezletek jegyzőkönyvei

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

BM 0031	Abrusán János
BM 0179	Bakos Pál
BM 1274	Farkas Gyula
BM 1850	Hajas János
BM 2762	B. Kiss István
BM 3241	Kunos László
BM 3560	Markó Imre
BM 4037	Nádas Endre
BM 4128	Némethi Tibor
BM 4146	Novák Sándor
BM 4589	Racsek Károly
BM 4765	Rudas Ilona
BM 5192	Szabó Károly
BM 5285	Szamosfalvi (Singer) János
BM 5387	Szepesi Imre
BM 5698	Tiszai Zoltán
BM 7666	Gerei Lászlóné (Tímár Mihályné)
BM 7695	Rajos Sándor
BM 8257	Tóth Sándor
BM 8326	Varga (Warscher) Tamás
BM 9428	Huszár Jenő
BM 10032	Barta Gyuláné
BM 10585	Csereklei Sándor
BM 10657	Peták Pál
BM 11703	Vörös Lajos

BM 12257 Balogh Árpád

BM 13311 Manger Ferenc

BM 14410 Somlai János

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150019/2. Farkas Mihály és társai

V-150342 Javaslatoak a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-1363/4. *Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc. IV. kötet. (Az államvédelmi szervek operatív eszközeinek és módszereinek alkalmazása az ellenséges tevékenység megelőzése, megakadályozása és leleplezése érdekében) [1981]*

A-3245/1. Turtegin Szergej: Az operatív-technikai szolgálat szerepe az ellenforradalom elleni harc időszakában. In *Történeti hűséggel, politikai felelősséggel. A Belügyminisztérium és szervei újjászervezése, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége. Az MSZMP Belügyminisztériumi Bizottsága elméleti tanácskozása (1982. június 16.) I. Állambiztonsági szekció. Szerkesztette: Czink János. BM Könyvkiadó, 1985. 32–36.*

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentációs Gyűjtemény

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-B-1-au. Belügyminisztérium M Szervezési Csoportfőnökség Szervezési Osztály
Iratái

XIX-B-1-az. Belügyminiszteri Belső normák gyűjteménye

XIX-B-1-r. Belügyminisztérium Elnöki Főosztály iratai

276. f. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Szerveinek iratai

65. cs. Rákosi Mátyás titkári iratai

67. cs. Farkas Mihály titkári iratai

69. cs. Egri Gyula titkári iratai

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. Magyar Kommunista Párt iratai

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2006

A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. *Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Összeállította: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. Budapest, ÁBTL – L'Harmattan Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2008

Baráth Magdolna: A politikai rendőrség megszervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 4. sz.

Bikki, 2010

Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között (rövid áttekintés). *Betekintő*, 1. sz. www.betekinto.hu/2010_1_bikki (utolsó letöltés: 2011. szeptember 26.)

Borvendég, 2011

Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés”. A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_borvendeg (utolsó letöltés: 2011. szeptember 13.)

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2011. szeptember 21.)

Cserényi-Zsitnyányi, 2011

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az egységesített Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. (Kézirat.)

Farkas, 1990

Farkas Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, Interart Stúdió.

Müller, 2007

Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Pintér, 2000

Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal.

Sümegei, 2003

Sümegei György: Az 1956-os fotók használatáról. *Fotóművészet*, 1–2. sz.

Takács Tibor

Nyomozás a nyomozás után A Biksza-gyilkosság utáni megtorlás iratai

1956. december 10-én a Pest megyei Gyón községben megölték Biksza Miklóst, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Dabasi Járási Ideiglenes Intéző Bizottságának titkárát. A gyilkosságot követően még aznap megkezdődött a nyomozás, amely aztán – kisebb-nagyobb intenzitással – bő két évig folytatódott. A megtorló gépezet rengeteg iratot termelt az ügygel kapcsolatban, amely egyrészt megkönnyíti, másrészt megnehezíti az esemény rekonstrukcióját megkísérlő történész dolgát. Írásomban azonban nem erről szeretnék szólni, hanem arról, hogy milyen nehézségekkel jár már önmagának a hatalmas iratfolyamnak a strukturálása, az eset utáni megtorlás folyamatának szakaszokra bontása. A fő problémát az jelenti, hogy az eredeti vizsgálati dossziék nem maradtak fenn, a Történeti Levéltárban már csak egy meglehetősen hiányos, két kötetből álló irategyüttes található.¹ A Pest Megyei Levéltárban viszont a bírósági iratok között sikerült megtalálnom a vizsgálati anyagot (feltehetően csak egy részét, habár nem tudhatom, hogy eredetileg mennyi irat keletkezett). Az iratoknak azonban olyan, feltehetően a bíróság által kialakított rendjével találkoztam, amely újabb problémákat vet fel: az egymást követő különböző perek anyagát (a hozzájuk csatolt rendőrségi és ügyészségi anyagokkal együtt) összevonták, így az iratok nagy része – a vizsgálati anyagok kivétel nélkül – egyetlen per iratai között található meg.² Az alábbiakban a Biksza-gyilkosság utáni nyomozás történetének megrajzolása révén az iratok eredeti rendjének rekonstruálására, a dossziék virtuális újraalkotására teszek kísérletet.³

„Balla Pál és társai”

1.

Az eset kivizsgálása a gyilkosság után szinte azonnal megkezdődött. A Dabasi Járási Rendőrkapitányság vezetője még 1956. december 10-én tájékoztatta a történekről a Pest Megyei Rendőrkapitányság vezetőjét, segítséget kérve az ügy kivizsgálásához.⁴ A megyei kapitányság másnapi jelentésében viszont – többek között – arról számolt be, hogy az ügyben a nyomozást a megyei bűnügyi osztály folytatja.⁵ Az első, december 10–12. között felvett kihallgatási jegyzőkönyvekből azonban az derül ki, hogy a nyomozást alapvetően a megyei kapitányság vizsgálati osztálya végezte, amelybe a bűnügyi osztály, valamint a dabasi járási kapitányság is bekapcsolódott.⁶ A hatóságok 20 embert hallgattak ki (Olajkár Antal községi tanácselnököt kétszer), legalábbis ennyinek a jegyzőkönyve maradt meg. A megszorítás azért indokolt, mert Juhász Kálmán december 11-én említést tett az előző napi kihallgatásáról,⁷ ez azonban nem maradt fenn. A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy az embereket milyen minőségben hallgatták ki, erre csak a helyszín alapján lehet következtetni. A kihallgatások többségére Gyónon és Dabason (a Biksza Miklós által meglőtt Harmincz Istvánéra a kecskeméti katonai kórházban) került sor, négy, feltehetően gyanúsítottként elhurcolt személyt (Balla Pált, Miloszerni Pált, Sziráki Mihályt és Buzás Bélát) viszont a vizsgálati osztály tisztjei Táborfalván, a 66. aknavető tüzérezed laktanyájában vallatták. Buzásnak azonban a jelek szerint sikerült tisztázni magát, ugyanakkor december 12-én még a bűnügyi osztály által kikérdezett Lakos Pál is bekerült az elkövetéssel vádolt személyek körébe.

A nyomozásba kezdettől fogva bekapcsolódtak a szovjet katonai hatóságok is, amit – az arra vonatkozó tanúvallomások mellett, miszerint az eset után szovjet katonák is megjelentek Gyónon – az ügy iratai között fennmaradt, oroszból fordított különjelentés is bizonyít. (Nem zárható ki teljesen, hogy a magyar hadsereg vagy a karhatalom készített jelentést a szovjetek részére, és azt fordították vissza, ennek azonban kicsi a valószínűsége.) A december 12–13. környékén készülhetett összefoglaló szerint a

gyilkosság után a szovjetek három tankot és gépfegyveres katonákat küldtek a faluba. A jelentés múlt időben beszél a vizsgálatról, amelyet „a dabasi járási népi rendőrség szervei” folytatták le a „vezetésünk alatt”, és amelynek eredményeként sikerült őrizetbe venni a gyilkosságban legaktívabb szerepet vállaló, abban közvetlenül részt vett személyeket, akiket 1956. december 12-én Budapestre kísértek „a Hadbíróshoz való átadás céljából”.⁸ (Lehetséges, hogy a statáriális ítélkezéssel frissen megbízott katonai bíróságok valamelyikéről van szó,⁹ ám nincs nyoma annak, hogy a gyóniakat rögtönítelő bíróság elé állították volna.)

A vizsgálat ugyanakkor távolról sem fejeződött be: a négy gyanúsítottat december 14–16. között újra kihallgatták (erre a fenti különjelentésben már nem történik utalás). Az itt felvett jegyzőkönyveknek – egy kivételével – kézzel és géppel írt tisztázatai is fennmaradtak, amelyek több lényegi különbséget mutatnak. A gépelt változatok fejlécén a Belügyminisztériumot tüntették fel, míg a kézzel írtakat dr. Barna Péter őrnagy, az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztályának beosztottja is aláírta. Ez alapján az ügy a központi politikai vizsgálókhoz került, ám a jegyzőkönyvek fogalmazásbeli eltéréseiből, különösen a gépelt változatokból arra lehet következtetni, hogy a szovjetek továbbra is jelen voltak a vallatásoknál. A gyanút az egyetlen megmaradt eredeti, kézzel felvett jegyzőkönyv igazolja, azon ugyanis feltüntették, hogy „a kihallgatás magyar nyelvű fordítón [...] keresztül történt”.¹⁰ Ez – tekintettel arra, hogy az illető magyar anyanyelvű volt – azt bizonyítja, hogy a kihallgatásokat vagy a magyar és a szovjet hatóságok közösen, vagy a szovjetek egyedül végezték, utóbbi esetben Barna őrnagy utólag láthatta el aláírásával a magyarra fordított és tisztázott jegyzőkönyveket.

A politikai rendőrség vonatkozó iktatókönyveiben az 1950-től vezetett vizsgálati (V-) naplók utólagos, 1957. március 18-án kelt bejegyzése szerint a négy gyanúsítottat 1956. december 18-án tartóztatták le: lehetséges, hogy ez az időpont a vizsgálati osztályra kerülésük dátuma.¹¹ Bárhogyan is volt, az osztályon csak december 27-én hoztak határozatot a nyomozás elrendeléséről, valamint a négy fogva tartott személy előzetes letartóztatásba helyezéséről.¹² Az eset feltehetően a súlyosságára való tekintettel került a „központba” és nem a területileg illetékes megyei szervekhez, ám, talán az osztály leterheltsége következtében, majdnem két hétig semmilyen intézkedést nem történt, az érdemi munkát igazából csak januárban kezdték meg. A késlekedést a megyei pártvezetés is szóvá tette. Az MSZMP Pest Megyei Intéző Bizottságának 1957. február 17-i nagyaktíváján Horváth András megyei elnök elmondta: „...én nem tudom, hogyan történt ez meg, de valahogy a felsőbb berkekbe elvitték tőlünk ezt, elvitték az országos rendőrkapitányságra ezt a dolgot, s amikor ott hivatkoztunk, hogy mi az istent ülnek ezen a dolgon, akkor ott Tömpe elvtárs ezt csinált, azt csinált”. Ám kénytelen volt bevallani, hogy ők is belenyugodtak a dologba, és nem léptek fel határozottabban a nyomozás meggyorsítása érdekében.¹³ A vizsgálatot sikerült szűk három hét alatt, 1957. január közepére befejezni (a fennmaradt iratok szerint a gyanúsítottak többszöri kihallgatása mellett mindössze hat tanút idéztek be), majd a vizsgálati osztály néhány nap múlva hosszabb jelentést is készített az esetről, amely egyébként a december 10-étől folytatott nyomozás egészét a Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának tulajdonította.¹⁴

A vizsgálati napló bejegyzése szerint Balla, Lakos és Miloszerni anyaga a 10-51714, Szirákié pedig a 10-51716 számú dossziéba került, több más személy anyagával egyetemben. Ezek az irattárba kerülést követően a V-141322 és a V-141325 számot kapták, amelyek jelenleg az ÁBTL-ben találhatóak.¹⁵ Az előbbi az ügyre vonatkozóan kizárólag Balla Pál egy kihallgatási jegyzőkönyvét, az 1957. január 22-i zárójelentést, egy átiratot, a bűnjeljegyzéket, valamint az első- és a másodfokú ítéletet tartalmazza, utóbbiban azonban semmilyen, Sziráki Mihályra vonatkozó irat nincs.

A vizsgálati iratok java része, a naplóba történt bejegyzésekkel szemben, a 20-184. számú dossziéba került. (Megjegyzem, a fent jelzett bűnjeljegyzéken is ez az iktatószám található.¹⁶) Ez a jelölés annyiban szabálytalannak tekinthető, hogy a vizsgálati ügyek számozása 1950-ben 1000-rel kezdődött, ráadásul a 20-as csoportszámmal a Pest megyei államvédelmi (majd állambiztonsági) vizsgálati szerv által nyitott dossziékat jelölték, ám, mint láttuk, ezt az ügyet hivatalosan a központi vizsgálati

osztály indította meg. Az iktatás mellett az irattározásnak sem maradt nyoma, és igazából az is kérdéses, hogy szabályszerűen, két példányban készítették-e a dossziét. A politikai rendőrség irattárába mindenesetre nem került be, az ügy iratait tartalmazó, már említett kétkötetes irattározott dossziében is mindössze fotómásolatban találhatóak iratok a vizsgálat első szakaszából.

A 20-184. számú dosszié a Pest Megyei Bíróság, azon belül a Kalmár László-per anyagában található.¹⁷ A tartalomjegyzék alapján az irategyüttes szinte teljesnek tekinthető, a 256 oldalas, 89 iratot tartalmazó dossziéból mindössze 7 irat (9 oldal) hiányzik. Ezek egy része (a Biksza Miklós holttestéről készített fénykép és egy ügyvédi meghatalmazás¹⁸) az eljárások során a Biksza-gyilkossággal kapcsolatos iratanyag egy másik részébe került át, tehát nem vészett el a kutatás számára. A többi is részben duplum és kérdőjegy (az illetők szerepeltek-e valamilyen államvédelmi nyilvántartásban), így érdemnek mindössze egy felismerési jegyzőkönyv (41–43. oldal), valamint az ügyben szereplő személyekről készített jelentés (256. oldal) hiánya tekinthető; az előbbit a tartalomjegyzékben található utólagos bejegyzés szerint egy ismeretlen hatóság, feltehetően már a vizsgálati osztály visszatartotta. Az eredeti állapothoz képest ugyanakkor bővült is a dosszié tartalma. Egyrészt az igazságügyi orvos szakértő véleménye után, a 205. és 206. oldal között helyezték el az utólagos véleménykiegészítést, továbbá a kapcsolódó költségjegyzékeket. Másrészt a dosszié után sorolták be az ügyben gyanúsított Balla, Lakos Pál és Miloszerni, valamint a később elítélt Harmincz István, Kövecses Ferenc és Lakos János 1957. január 21-én kelt környezettanulmányait.

Meg kell jegyezni, hogy a december 10–12. között felvett, a 20-184. számú dossziében található kihallgatási jegyzőkönyvek többsége (négy kivételével igazából az összes többi) megtalálható az 1957. Bül 60. számú, ugyancsak a Kalmár-per anyagában lévő ügyészégi dossziében is. Sőt, vannak olyan jegyzőkönyvek (és egyéb iratok), amelyek csak ott lelhetők fel. Ezek főleg olyan személyekkel kapcsolatos információkat tartalmaznak, akik a megtorlás későbbi szakaszában kerültek kézre, feltehetően ez indokolta a dokumentumok áthelyezését. (A Bül 60. számú dossziéről később bővebben ejtek szót.)

2.

Az ügy a letartóztatott személyekkel és az iratokkal együtt 1957. január 25-én került át a Pest Megyei Ügyészségre,¹⁹ ahol másfél hét múlva a Bozóki István megyei ügyész által jegyzett vádirat is elkészült. Az ügyész bűnsegédi minőségben elkövetett szándékos emberölés bűntettével vádolta meg az 1956. december 10-e óta fogságban lévő négy embert.²⁰ A vádirat immáron „Balla Pál és társai” ügyeként nevesítette a rendőrségi szakaszban még a „Biksza Miklós meggyilkolása”-ként kezelt esetet.

A Pest Megyei Bíróság Isztray József vezette tanácsa három napon át (1957. február 26., 28., március 2.) tárgyalta Balla Pál és társai ügyét, melynek végén 1957. március 8-án hozta meg az elsőfokú ítéletet. A bíróság szándékos emberölés bűntettében találta bűnösnek a négy embert, amiért Balla Pált 7 évi, Lakos Pált (akit hatóság tagja elleni, csoportosulásban elkövetett erőszak miatt is elmarasztalt) 5 évi, Sziráki Mihályt 4 és fél évi, Miloszerni Pált pedig 2 és fél évi börtönre ítélte.²¹ Az ítélet ellen a vádlottak és az ügyész is fellebbezett, így az ügy a Legfelsőbb Bírósághoz került, ám ez csak szeptember közepén tett érdemi lépéseket. Pontosan nem lehet tudni, mi lehetett a késlekedés oka, könnyen lehetséges, hogy az ügyben már folyamatban lévő újabb eljárások kimenetelét kívánták megvárni. Erre utalhat, hogy Balla Pál és társainak a fellebbezési tárgyalására a Biksza-gyilkossággal kapcsolatos újabb perrel együtt került sor. Mindkettőben szeptember 19-én tűzte ki a nyilvános fellebbezési tárgyalás időpontját, amelyet a Borbély János vezette Népbírói Tanács október 7-én folytatott le, és október 22-én hozta meg a másodfokú ítéleteket, jelentősen súlyosbítva a büntetések mértékét. Így Balla Pált halálra ítélte, míg Sziráki Mihály börtönbüntetését nyolc évre emelte, Miloszerni Pált viszont egy évre csökkentette.²² A még aznap lefolytatott kegyelmi tanácskozáson senkit sem ajánlottak kegyelemre, így Balla Pált 1957. október 25-én reggel a Budapesti Országos Börtön udvarán, bitófán, kivégezték.²³

Az ügyészi és a bírósági dokumentumok a Pest Megyei Bíróság anyagában találhatóak.²⁴ A Biksza Miklós halálával kapcsolatos, a bírósági procedúrába került iratok közül ez az egyetlen olyan irategyüttes, amelyet nem csatoltak a Kalmár-perhez.

„Harmincz István és társai”

1.

Már a bíróságon, előkészítő szakaszban járt Balla Pál és társai ügye, amikor újabb, a forradalomban szerepet vállaló gyóni személyek ellen indult eljárás. A Vizsgálói Osztály fent említett, 1957. január 22-i jelentésében olvasható, hogy három, szökésben lévő „tettestárs”, Kövecses Ferenc, Harmincz István és Lakos János ellen országos körözést adtak ki, ám nem ők kerültek a megtorlás kezére. A Dabasi Járási Ügyészség 1957. február 13-án rendelt el nyomozást Sasadi Viktor ellen, még hozzá társadalmi tulajdonban való károkozás miatt.²⁵ (Sasadi október végén a kecskeméti autóközlekedési vállalat teherautójával nekiment a dabasi járásbíróság épületének, és az okozott kárt nem térítette meg.) Február 23-án a Dabasi Járási Rendőrkapitányság már „megrögzött ellenforradalmárként” tett javaslatot őrizetbe vételére (az 1956. december 10-i eseményekhez nem volt köze). Ezzel egyidejűleg, hasonló indokkal, a dabasi rendőrök javasolták Kalmár László, Andrejka Árpád és Sziráki István elfogását is, utóbbiak ellen felhozva azt is, hogy sokat tudhatnak Biksza Miklós meggyilkolásának körülményeiről, illetve Andrejka maga is részt vett a párttitkár bántalmazásában.²⁶ Három nap múlva elrendelték a nevezett személyek őrizetbe vételét.²⁷ A Szirákira vonatkozó utasítás nem maradt meg, ám a Pest megyei vizsgálói naplóba bevezették az ő és Sasadi letartóztatását, még hozzá február 28-i dátummal (Andrejkáét és Kalmárét nem).²⁸ A meginduló kihallgatásokat már a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság (PMRFK) Politikai Nyomozó Osztálya végezte, és innentől kezdve az ügy végérvényesen hozzájuk került. (A dabasi kapitányság bűnügyi alosztálya április 2-án küldte meg az iratokat a megyei politikai osztálynak.²⁹)

A gyanúsítottak kihallgatása majdnem két hónapot vett igénybe. Leghamarabb Kalmár Lászlóval végeztek: március 7–8-i kikérdezése után egyetlen dokumentum sem említi, személyével nem foglalkoztak tovább. Sziráki Istvánt a vizsgálói napló adatai szerint március 9-én átadták az ügyészségnek, ám rendőrségi kihallgatásaira csak ezt követően került sor, majd március 23-án szabadon engedték, csakúgy, mint egy hét múlva Andrejka Árpádot.³⁰ Sasadi Viktort azonban négyszer is vallatták (egyik alkalommal két napon keresztül), és négyük közül egyedülként előzetes letartóztatásba helyezték.³¹ Az elrendelt nyomozást április 19-én fejezték be,³² majd – a vizsgálói naplóba történt bejegyzés szerint – négy nap múlva átadták őt a Pest Megyei Ügyészségnek. Itt azonban hónapokig semmilyen konkrét intézkedés nem történt az ügyében, azt leszámítva, hogy a Legfőbb Ügyészség kétszer is meghosszabbította az előzetes letartóztatását. Míg nem június közepén gyanúsítottként hallgatták ki a Harmincz István és társai elleni ügyben.

Sasadi Viktor vizsgálói dossziéjának a száma a V-napló szerint 20-5579 volt. Ezen a számon meg is található a Kalmár-per anyagában.³³ A dosszié a tartalomjegyzék szerint teljesnek tekinthető, egyedül a 25. oldalon lévő boríték üres, ám tartalmának egy része a Kalmár-per anyagában, „limbus” feliratú, vegyes dokumentumokat tartalmazó iratgyűjtőben megtalálható, így – virtuálisan – visszahelyezhető. Ezek egyrészt bűnjelként lefoglalt, Sasadinak tulajdonított feljegyzések BM-dolgozók neveivel, illetve egy üres, „kádernapló” feliratú füzet, másrészt a dabasi járási kapitányság által lefolytatott eljárás dokumentációja. Emellett feltételezhetően a borítékban volt a helye annak az 1947. február 24-i szemléltető parancsnak is, amely jelenleg a dosszié végén, a befűzött lapok után található. Ezt a dossziét már szabályszerűen, két példányban készítették el, ugyanis a vizsgálói naplóban található bejegyzés szerint Sasadi Viktor anyaga átkerült D. Szabó Károly 20-5641 számú, irattározás után V-144083 számot kapott dossziéjába. Ebben valóban fellelhetők Sasadi vizsgálói iratai.

Ugyanide kerültek Kalmár Ferenc, Andrejka Árpád és Sziráki István vizsgálati dokumentumai is (utóbbi esetében ezt a V-napló is jelezte), és miután az ügyük – ekkor – nem került ügyészségi és bírósági szakaszba, az iratok csak itt maradtak fenn. (Ez azt jelenti, hogy Sziráki 20-5581/1957. számú dossziéja sem maradt meg eredeti formájában.)

2.

A Biksa Miklós párttitkár által 1956. december 10-én meglőtt Harmincz István a Honvéd Kórház Kecskeméti Sebészeti Osztályára került. Itt december 11-én kihallgatták, ezt követően viszont a hatóságok hosszú ideig nem törődtek vele. A kórházból december 30-án szabályosan elbocsátották,³⁴ ezután kikerült a nyomozók figyelméből. A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályán 1957. január 5-én rendelték el az előállítását, majd miután ez nem járt sikerrel, elfogatóparancsot adtak ki ellene, és elrendelték az országos körözését.³⁵ Pár nap múlva értesítették a hazatelepítési központokat is,³⁶ ám a hatóságoknak nem sikerült a nyomára akadniuk. Harmincz István végül 1957. április 4-én önként jelentkezett a Pest Megyei Ügyészségen. (Saját bevallása szerint otthonában tartózkodott.) Az ügyész másnap kihallgatta és elrendelte az előzetes letartóztatását.³⁷ A PMRFK Politikai Nyomozó Osztályának vizsgálati csoportja azonnal megkezdte a gyanúsított kihallgatását. A nyomozáshoz rendelkezésükre álltak Balla Pál és társai ügyének iratai, amelyet az ügyészség küldött meg, egy 13 pontból álló nyomozati utasítás kíséretében.³⁸

A nyomozati utasítás alig másfél hetet adott a vizsgálatra, amit a politikai rendőrség érthetően szűknek tartott, így annak meghosszabbítását kérte.³⁹ Az ügyészség erre nem volt hajlandó, mondván, a kérelmezők mulasztottak, mert érdemi nyomozati cselekmény nem történt, pedig az eset fontosságára és sürgősségére már korábban rámutatott. Az ügyész felhívta a csoportvezető figyelmét, hogy „az idő rövidegére tekintettel” (már csak két nap állt a vizsgálók rendelkezésére!) még több nyomozót állítson az ügyre.⁴⁰ A vizsgálati csoport végül a kitűzött határidő után látott hozzá az érdemi munkának: előbb Harmincz Istvánt hallgatták ki, majd 23 tanút idéztek be (csak április 24-én 16-ot, május 3-án pedig 6-ot). Május 6-án befejezték a nyomozást, és a vizsgálatot végző Balogh Zoltán alhadnagy részletes összefoglalót készített az ügyben, melynek a végén az ügyészséget okolta a hiányos végeredményért, mondván, az hiába adott szóban 5 nap haladékot a vizsgálat befejezésére, „a törvényben előírt nyomozati időre lett volna szükség ahhoz, hogy elfogadható módon megnyugtató eredményre juthassak a vizsgálattal”.⁴¹ A megyei politikai rendőrség mindenestre három nap múlva újabb kísérletet tett arra, hogy az ügyészség biztosítsa számukra a törvényben előírt két hónapot a nyomozás befejezéséhez. Mint írták, az ügy „rendkívül bonyolult és fontos, alapos munkát igényel”, amire a korábban adott idő nem volt elég, így nem tudják befejezettnek nyilvánítani a nyomozást (mintha a három nappal korábbi határozat meg sem született volna). Kérésük elutasítása esetén csak hiányosan tudják az ügyet átadni, „ami rossz fényt vet úgy a rendőrségi, mint az ügyészi munkára”. A kérelmet pár napig jegelték, majd (a rajta szereplő pecsét szerint) május 13-án Bozóki István ügyész meghosszabbította a nyomozás határidejét, igaz, nem a kért június 4-ig, hanem május 14-ig!⁴² A rendőrségnek nem maradt több lehetősége: még aznap ismertették az ügy iratait Harmincz Istvánnal, e napi dátummal látták el a változatlan szövegű összefoglaló jelentést, majd másnap a terheltet és az iratokat átadták az ügyészségnek.⁴³

A vizsgálati napló alapján Harmincz István anyagát D. Szabó Károly dossziéjához csatolták,⁴⁴ de az eredetileg 20-5586/1957. számú – a tartalomjegyzék alapján teljes – változat is fellelhető a bírósági iratok között, a többihez hasonlóan a Kalmár László-per anyagában.⁴⁵ Azt lehet mondani, hogy Harmincz vizsgálati iratai gyakorlatilag hiánytalanul fennmaradtak két példányban (csak egy-két átirat, engedély nem került a bírósági változatba), az egyetlen lényeges különbséget az jelenti, hogy a rendőrségi nyomozást lezáró, azonos szövegű összefoglaló közül a május 6-i dátummal ellátott az állambiztonságnál maradó példányban, míg a május 13-ára keltezett a bírósági példányban található. (A jelenlegi állapot szerint a bírósághoz került dosszié végéhez sorolódott több, ide nem tartozó dokumentum is, így az elsőfokú ítélet elleni ügyészi

óvás, a másodfokú eljárás során a vádlottakról készített elmeszakértői vélemény, tovább D. Szabó Károly [!] előzetes letartóztatásának meghosszabbításáról hozott legfőbb ügyészi határozatok. Ez utóbbi azt jelzi, hogy az egymást követő hosszú eljárások jó esélyt teremtettek az iratok összekeveredésére.)

3.

Ahhoz képest, hogy az ügyet a két szervezet közötti súrlódások kísérték, meglepő, hogy majdnem ebben az időben, az 1957. júliusi országos akcióban elfogott személyek esetében végzett vizsgálatokról készített jelentés Pest megyét is megemlíti azoknak a megyéknek a sorában, ahol a vizsgálati részlegek kapcsolata az ügyésséggel kifejezetten jó volt. Ezeken a helyeken „a felügyeletet gyakorló ügyész elvtársak nemcsak a bűncselekmény jogi minősítésénél adtak segítséget a vizsgálóknak, hanem esetenként részt vettek a gyanúsítottak és a fontosabb tanúk kihallgatásain” is.⁴⁶ Ez talán arra utal, hogy a feszült viszony mögött nem az ügytől független tényezők állhattak. Talán arról lehetett szó, hogy az ügyésség azzal, hogy Harmincz István náluk jelentkezett, sajátjaként kezelte az esetet, ám a szabályos hivatali procedúrát végig kellett játszani, vagyis a rendőrséget nem kerülhette meg, de a vizsgálati szakaszt a minimálisra kívánta korlátozni. Ezt látszik megerősíteni, hogy – a Bicsza-gyilkossággal kapcsolatos eljárásokban példátlan módon – több mint egy hónapig maga is végzett nyomozást.

A megyei ügyésség – Harmincz István mellett – május 18-tól június 13-ig több tucat tanút hallgatott meg. Mindeközben az ügy többszereplőssé vált: június 3-án (a pár hónappal korábban már elfogott, majd szabadon engedett) Sziráki Istvánt, június 4-én ifjabb Harmincz Istvánt, június 13-án Székely Jánost helyezték előzetes letartóztatásba, ám egyiküket sem a december 10-i eseményekkel kapcsolatban, hanem a nemzetőrségben folytatott ténykedésük miatt.⁴⁷ (Ezzel egy időben gyakorlatilag be is fejezték ellenük a nyomozást.⁴⁸) Június 13-án gyanúsítottként hallgatták ki Sasadi Viktort is, ami azt jelzi, hogy az ő ügyét is idecsatolták. A teljes nyomozás június 14-én ért véget, egy hét elteltével pedig elkészült a vádirat is „Harmincz István gyóni lakos és társai ellen a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette miatt indított bűnügyben”. Ebben a már említett személyek mellett hatodrendű terheltként szerepel a Bicsza Miklóst annak saját fegyverével tarkón lövő, az eset után külföldre szökött Kövecses Ferenc, részben ezért, részben a nemzetőrségben végzett tevékenysége okán. A tényállás ismertetése hetedrendű terheltként nevesítette az akkor még szintén szökésben lévő Szabó Károlyt is, ám a vádlottak között őt már nem említi a szöveg.⁴⁹ A vádiratot az ügyésség csak másfél hét elteltével küldte meg a Pest Megyei Bíróságnak, egyben indítványozta, hogy az ügyet az éppen akkor felállított népbírósi tanács tárgyalja. Ezzel összefüggésben, mivel a népbírósi tanácsokról szóló 1957. évi 34. sz. törvényerejű rendelet alapján a megyei bíróságok népbírósi tanácsai csak előzetes letartóztatásban lévő vádlottak ellen járhattak el, a szökésben lévő Kövecses Ferencsel szemben nem tartotta fenn a vádiratot.⁵⁰ (Lehetséges, hogy a már elkészült vádirat késedelmes megküldése azzal állt összefüggésben, hogy az ügyésség értelmezte a rendeletet.)

Az ügyésség által lefolytatott nyomozás iratai külön iratgyűjtőben kerültek a bírósághoz.⁵¹ A tartalomjegyzéke szerint az 1957. Bül 220., valójában azonban az 1957. Bül 60. számú ügy dokumentumai ezek: nemcsak a Harmincz István és társai, hanem már a Balla Pál és társai elleni eljárás is ezen a számon futott a Pest Megyei Ügyésségen. (A 220-as számon Sasadi Viktor ügyének iratait iktatták.) Az eredetileg 161 oldalas dosszié végére, tulajdonképpen az után helyezték el az 1956. december 10–12-e közötti kihallgatások jegyzőkönyveit (és néhány más iratot, ezekről fentebb már esett szó), de a későbbi procedúrák során több más, szorosan nem idetartozó irat is idekerült, mint Bicsza Miklós holttestének temetési engedélye, egy TT pisztolyról adott átvételi elismervény, továbbá a megyei bíróság Harmincz István és társai ügyében folytatott, 1957. augusztus 8-i ítélethozatali tanácskozásának a jegyzőkönyve.

4.

A megyei bíróság néhány nap elteltével július 22–25-re tűzte ki a tárgyalás időpontját.⁵² Azt nem lehet tudni, hogy mi indokolta az újabb több hetes késedelmet, lehetséges, hogy a népbírói tanács felállításával kapcsolatos lépéseket kellett megvárni. Bárhogya is volt, ez a viszonylag hosszú időszak lehetővé tette, hogy a per mégiscsak hat vádlottal szemben induljon meg. 1957. július 11-én ugyanis a dabasi járási rendőrségnek sikerült kézre kerítenie a fél éve keresett Lakos Jánost. Ellene még januárban, Harmincz Istvánnal és Kövecses Ferencsel együtt adtak ki elfogatóparancsot, ám hónapokig sikerült eltűnnie a hatóságok elől. Még aznap átkísérték a megyei vizsgálati csoporthoz, ahol a következő két nap kihallgatták, csakúgy, mint az őt bűjtató Dormány Pált, majd július 13-án mindkettejüket előzetes letartóztatásba helyezték.⁵³ A vizsgálati alosztály ezzel befejezettnek is nyilvánította a nyomozást, tekintettel arra, hogy a korábbi vizsgálatok, az ügyészségi kihallgatások, valamint a Balla Pál és társai ellen már lefolytatott elsőfokú tárgyalás anyaga elégséges terhelő adatot tartalmaz Lakos Jánosra vonatkozóan (és Dormány Pál bűnösségét is kellően bizonyítottnak látták).⁵⁴ A Pest Megyei Ügyészség már július 19-én kihallgatta Lakos Jánost, és még aznap elkészült ellene a vádirat is.⁵⁵ (Megjegyzem, a vizsgálati napló bejegyzése szerint Lakost és Dormányt csak július 22-én adták át az ügyészségnek.⁵⁶ Dormány azonban az ügyészségi iratokban már nem tűnt fel, a jelek szerint megszüntették ellene az eljárást.)

Lakos és Dormány ügyét kezdettől fogva Harmincz István és társai ügyének a részeként kezelték. Így már a V-naplóban is Harmincz 20-5586. számú vizsgálati dossziéja szerepel a nevük mellett, ám annak a fennmaradt változatába, érthetően, már nem kerülhettek bele az ellenük folytatott eljárás dokumentumai. Ám nem csatolták a politikai rendőrség saját példányába sem, legalábbis a V-141083 számú dossziében mindössze a Lakos letartóztatását elrendelő július 13-i határozat, továbbá mindkettejük letartóztatási utasítása szerepel.⁵⁷ A hamarjában lefolytatott rendőrségi vizsgálat iratai azonban nem veszték el, hanem a vádirat társaságában egy külön iratgyűjtőben kerültek be Harmincz István és társai peranyagába.⁵⁸ Mindazonáltal ez nem tekinthető szabályos dossziének, hiszen a lapokat nem számozták és tartalomjegyzék sem szerepel benne. A gyűjtő felirata szerint beérkezéskor a Pest Megyei Bíróságon még külön számon (Nb. 996/1957.) iktatták az iratokat, ám az ügyész indítványa az volt, hogy az ügyet egyesítsék Harmincz István és társai már folyamatban lévő ügyével. (A per július 22-én kezdődő tárgyalásán Lakos már hatodrendű vádlottként szerepelt.)

A tervezettnél jóval tovább, hét napon (július 22–26., július 30., augusztus 1.) át tartó tárgyalást követően a Major Miklósné vezette népbírói tanács augusztus 8-án hozta meg az elsőfokú ítéletet. A bíróság a vádlottakat a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben (azaz a nemzetőrségben) való tevékeny részvételben, Sasadi Viktort emellett államtitok jogtalan megszerzésében, Harmincz Istvánt és Lakos Jánost pedig gyilkosság elkövetésében is bűnösnek találta, ezért Harmincz Istvánt életfogytig tartó, Sasadit nyolcévi, ifjabb Harmincz Istvánt másfél évi, Sziráki Istvánt három és fél évi, Székely Jánost hatévi, Lakos Jánost pedig 14 évi börtönbüntetésre ítélte.⁵⁹ Az ítélet ellen valamennyi vádlott fellebbezett, ám Sasadi, Sziráki és Székely később visszavonta a sajátját. Ez nyilván összefüggött azzal, hogy Hadanich Gyula megyei ügyész-helyettes az ítélet rájuk vonatkozó részét tudomásul vette, és csak a két Harmincz és Lakos esetében nyújtott be óvást súlyosbításért.⁶⁰

A Legfelsőbb Bíróság, mint azt már korábban jeleztem, innentől kezdve Harmincz István és társainak ügyét együtt kezelte Balla Pál és társai ügyével. Itt is szeptember 19-én tűzte ki a nyilvános fellebbezési tárgyalás időpontját, amelyet a Borbély János vezette Népbírói Tanács október 7-én folytatott le, és október 22-én hozta meg a másodfokú ítéleteket, ebben az esetben is jelentősen súlyosbítva a büntetések mértékét. Harmincz Istvánt és Lakos Jánost halálra ítélte, míg ifjabb Harmincz István börtönbüntetését három és fél évre emelte.⁶¹ A kegyelmi tanácskozáson senkit sem ajánlottak kegyelemre, így Harmincz Istvánt és Lakos Jánost – Balla Pállal együtt – 1957. október 25-én reggel a Budapesti Országos Börtön udvarán kivégezték.⁶²

A per iratai a Pest Megyei Bíróság anyagában találhatóak, azon belül a későbbi eljárások során Kalmár László ügyéhez csatolták és végül itt is irattározták.⁶³

„D. Szabó Károly és társai”

1.

A gyóni „ellenforradalmárok” vezetőjének tekintett Szabó Károly, több más érintettel egyetemben, 1956. december 10-e után bujkált, és az itthon maradtak közül neki sikerült legtovább elkerülni a letartóztatást. Kövecses Ferencsel, Harmincz Istvánnal és Lakos Jánossal ellentétben a Bicsza-gyilkossággal kapcsolatos nyomozás első fázisában ellene nem adtak ki körözést, ám 1957 tavaszán már egészen biztosan keresték: április 15-re datálhatók az első ismert ügynöki beszervezések, amelyeket Szabó Károly felkutatása érdekében hajtottak végre.⁶⁴ Hivatalosan a körözést 1957. június 1-jén indította meg a PMRFK Politikai Nyomozó Osztálya,⁶⁵ bár az iratok tanúsága szerint az intenzívebb és szisztematikusabb felderítő munka már május végén megindult. Egyre több gyóni és környékbeli személyt szerveztek be Szabó felkutatására, aminek köszönhetően június második felétől megszorították a rendőrség rendelkezésére álló információk. (Mint említettem, az ebben az időben Harmincz István és társai ellen készült vádirat szövegében Szabó hetedrendű terheltként szerepelt.) Elfogni azonban csak hónapokkal később, augusztus közepén sikerült, egy alaposan előkészített ügynöki operatív játszmának köszönhetően.⁶⁶

Elfogása napján, augusztus 17-én Szabót előzetes letartóztatásba helyezték, és elrendelték a nyomozást.⁶⁷ (A V-napló szerint 20-5641 számon nyitották meg Szabó dossziéját.⁶⁸) A megyei politikai vizsgálati alosztály alig két hét alatt befejezte a vizsgálatot: Szabó többszöri kikérdezése mellett csak egyetlen tanút hallgattak meg. Ezt követően azonban majdnem egy hónapig állt az ügy, mígnem szeptember végén Szabót terheltté nyilvánították és átadták az ügyészségnek. (Feltehetően ekkor keletkezett a nyomozás befejezéséről szóló, dátum nélküli határozat is.⁶⁹) Az eredeti számot (20-5641) viselő vizsgálati dosszié egy példánya a bírósági iratok között lelhető fel.⁷⁰ Ebben több olyan dokumentum is megtalálható (például a vizsgálat megkezdéséről szóló határozat, D. Szabó augusztus 22-i és 30-i kihallgatási jegyzőkönyve), amely a politikai rendőrségen maradt, és ott irattárba helyezett példányban nincs meg. Az utóbbiban viszont mindössze egyetlen olyan érdemi irat, a vizsgálati terv található, amelyet a bíróságnak nem küldtek meg.⁷¹ Más szempontból ugyanakkor az állambiztonság saját példánya jóval terjedelmesebb, mint a bírósági anyagban fennmaradt változat, hiszen a Bicsza-gyilkossággal kapcsolatban lefolytatott vizsgálatok iratait később ebben a dossziében vonták össze. (Erről később részletesen is szólok.)

Hosszú hónapokig a vádhatóság sem tett semmilyen intézkedést, azt leszámítva, hogy a Legfőbb Ügyészség rendre meghosszabbította az előzetes letartóztatás idejét. (Nem tudni, hogy ebben közrejátszott-e az, hogy a Pest Megyei Ügyészség ezekben a hetekben folytatta le a dabasi járási nemzeti bizottság és nemzetőrség vezetői elleni eljárást, ami leköthette az erőiket.⁷²) A vizsgálat eredményével sem lehettek megelégedve, így 1958 januárjában pótnyomozást indítottak, amelyet a politikai vizsgálati alosztály és a megyei ügyészség közösen folytatott le.⁷³ Ennek során február elejéig – Szabó Károly ismételt vallatása mellett – 21 tanút hallgattak ki, majd Hadanich Gyula megyei ügyész-helyettes február 10-én elkészítette a vádiratot is. Ebben Szabó mellett másodrendű vádlottként Kövecses Ferenc is szerepel.⁷⁴ Kövecses ellen, mint láthattuk, már a Harmincz és társai-ügyben vádat emeltek, amit akkor visszavontak. A megyei ügyészség 1957 decemberében adott utasítást a megyei politikai rendőrségnek, hogy folytassa le a Kövecses elleni nyomozást, azzal a megjegyzéssel, hogy a már lefolytatott eljárások irataiban „a bizonyítékok lényegében rendelkezésre állnak”.⁷⁵ Érdemi nyomozati esemény valóban nem történt, a vádhatóság a már meglévő iratok alapján állította össze Kövecses bűnlajstromát.

A D. Szabó Károly elleni pótnyomozás kihallgatási jegyzőkönyvei szinte hiánytalanul két példányban maradtak fenn, egyrészt a bírósági anyagban, másrészt a V-144083-as dossziében. Mindössze három jegyzőkönyv nem található az utóbbiban, ugyanakkor négy esetében csak a politikai rendőrség saját példánya maradt fenn, ezekről azonban nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy ebben vagy már a

következő, alább ismertetett eljárásban keletkeztek. (A kísérőiratok kizárólag a V-144083-as számú dossziében található.) A bírósági példányok természetesen D. Szabó perének iratai közé kerültek, kettőt azonban a Kalmár László ellen folytatott vizsgálat során kiemelték, és az ő nyomozati anyagában helyezték el (erről később lesz szó).

A D. Szabó Károly és Kövecses Ferenc elleni vádirat a rajta szereplő iktatóbélyegző szerint még az elkészülte napján, február 10-én megérkezett a bíróságra, ám a procedúra ismét hónapokra elakadt, a tárgyalást is csak május végén tűzték ki. Ez a késlekedés összefüggött azzal, hogy időközben újabb nyomozás indult meg Biksza Miklós meggyilkolásával kapcsolatban.

2.

1957. december elején a Legfelsőbb Bíróság Népbírószáki Tanácsa hívta fel a Pest Megyei Ügyészség figyelmét, hogy az addig lefolytatott perek iratai alapján „gyanúokok forognak fenn, hogy az ügyben eddig terheltként nem szereplő alábbi személyek is tevékenyen részt vettek Biksza Miklós sértett bántalmazásában”, név szerint említve Cseh Ferencet, Balázs Lászlót, Sinkó Pált, továbbá egy ezüsthajú nőt. Pár nappal később az ügyészség nyomozást rendelt el a négy személy ellen (és Kövecses Ferenc ellen, lásd fent), amellyel a PMRFK politikai vizsgálati alosztályát bízta meg.⁷⁶ A nyomozás azonban lassan haladt, majdnem két hónap alatt – az iratfotózáson kívül – mindössze hét tanút hallgattak ki, a gyanúsítottakat viszont egyáltalán nem, arra hivatkozva, hogy a rendelkezésre álló bizonyítékok nem látszottak elégségesnek a bűnösségük igazolására. Nem sikerült azonosítaniuk a Bikszát állítólag bántalmazó fémfogú asszonyt sem.⁷⁷

1958. február 18-án végül letartóztatták Cseh Ferencet, akiről viszont kiderült, hogy valójában nem is ez a neve, hanem Duhaj Ferenc.⁷⁸ Őt a faluban azonban sokan Cseh Bulóként ismerték, ez okozhatta a megtorlás beazonosítási problémáját. Pár nap múlva, újabb tanúk kihallgatását követően a rendőrségnek sikerült megtalálnia és letartóztatnia a rejtélyes „fémfogú nőt”, méghozzá K. Kovács Istvánné személyében.⁷⁹ Őt először még tanúként kérdezték, majd őrizetbe vételét követően immár gyanúsítottként is kihallgatták (és szembesítették is az őt azonosító tanúval). Másnap mindkét gyanúsítottat előzetes letartóztatásba helyezték.⁸⁰ A nagy erővel folytatott nyomozás eredményeképpen március 5-én újabb három, Biksza Miklós bántalmazásával gyanúsított személyt, Takács Ferencnét, Virbling Jánosnét és Kalicza Pétert, március 7-én pedig – az 1957. július 25. óta közbiztonsági őrizetben lévő – Dóri Sándornét is letartóztatták.⁸¹ Takácsnéról hamar kiderült, hogy semmi köze nem volt a gyilkossághoz, így március 11-én szabadlábra helyezéséről döntöttek, erre ténylegesen három nap múlva került sor.⁸²

A vizsgálati alosztály 1958. március 15-én keletkezett összefoglaló jelentése azt mutatja, hogy a „Cseh Ferenc és társai” ellen indított eljárásból „Kalicza Péter és társai” ügye lett. A jelentés a bizonyíthatóság hiányában javasolta Döriné, Virblingné és Duhaj Ferenc szabadon bocsátását is.⁸³ Az erre vonatkozó határozat március 17-én született meg, ténylegesen három nap múlva szabadultak.⁸⁴ (A vizsgálati napló bejegyzése szerint mind a négy említett személy szabadlábra helyezésének dátumaként március 15-e szerepel.) Az összefoglaló említést tesz arról is, hogy az eredeti nyomozási felhívásban szereplő Zs. Balázs László és Sinkó Pál ártatlanságát a nyomozás hamar megállapította, és őket már február 18-án, illetve 25-én szabadlábra helyezték. Ez azért lényeges közlés, mert az ő elfogásukra, kihallgatásukra és elengedésükre vonatkozó iratok nem maradtak fenn. A jelentés egyébként is megjegyezte, hogy a vizsgálat során 70 tanút hallgattak meg, ám csupán 44-et jegyzőkönyveztek, azokét, „akiknek vallomása az ügy szempontjából érdekesnek látszott”.⁸⁵ A vizsgálati alosztály 1958. március 24-én nyilvánította befejezettnek a nyomozást, és újabb összefoglaló jelentést készített, amely lényegében megegyezett a kilenc nappal korábbi jelentéssel.⁸⁶ A másnap elkészült zárójelentésből kiderült, hogy Dóri Sándornét és Virbling Jánosnét, annak ellenére, hogy szabadon engedték őket, a politikai rendőrség kompromittáló adatokkal nyilvántartásba vette.⁸⁷

Az eredetileg 20-5691. számú vizsgálati dosszié bírósághoz került (jelenleg a Kalmár-per anyagában található) példánya értelemszerűen csak közvetlenül a két megvádolt személyre, K. Kovács Istvánnéra és Kalicza Péterre vonatkozó

dokumentumokat tartalmazza.⁸⁸ A tartalomjegyzék alapján a dossziéból hiányzik az 1958. március 24-i összefoglaló jelentés (113–115.), valamint a nyomozást megszüntető határozat(ok) is (116–121.). Helyettük egy D. Szabó Károllyal kapcsolatos (a vizsgálat lezárulta után készített) tanúkihallgatási jegyzőkönyvet, valamint Kalicza és K. Kovácsné ügyészségi kihallgatásának jegyzőkönyveit fűzték be, az oldalszámot is rávezetve a lapokra (113–116.). Korábban már volt szó arról, hogy Balla Pál és társai vizsgálati dossziéjából ide került át a Biksza Miklós holttestéről készített fénykép is (3.). A bírósági példányban lévő iratok kivétel nélkül megmaradtak a politikai rendőrségen is, a menet közben szabadon engedett személyek anyagával egyetemben a V-144083-as dossziében helyezték el azokat. (A V-naplóban a személyek neve mellett már ez az – irattárba helyezés utáni – dossziészám szerepel.)

3.

Az 1958. március 15-i összefoglaló jelentésre Fehér Istvánnak, a vizsgálati alosztály vezetőjének március 18-án kézzel írt megjegyzése szerint az ügyészség Kalicza Péter és K. Kovács Istvánné ügyét már akkor egyesíteni kívánta D. Szabó Károly ügyével, amely akkor már több mint egy hónapja a bírósági szakaszban járt. Ennek ellenére a Pest Megyei Ügyészség nem siettette az eljárást: 1958. április 2-án kihallgatták a két terheltnek nyilvánított személyt, ám a vádirat csak több mint két hét múlva, április 18-án készült el.⁸⁹ Ez másnap megérkezett a Pest Megyei Bíróságra, érdemi lépés azonban ismét csak egy újabb hónap elteltével történt, amikor a népbírósági tanács kitűzte az előzetes terveknek megfelelően egyesített ügy tárgyalásának az időpontját.⁹⁰ Az elsőfokú ítélet négy tárgyalási napot (június 9., 10., 11., 27.) követően, június 28-án született meg: D. Szabó Károlyt a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezet vezetéséért életfogytig tartó börtönbüntetésre, K. Kovács Istvánnét és Kalicza Pétert a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételért és szándékos emberölésért 4–4 évi börtönre, Kövecses Ferencet pedig a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekmény elkövetéséért és gyilkosságért halálra ítélte.⁹¹ Utóbbit a bíróság nem ajánlotta kegyelemre.⁹²

Valamennyi vádlott, illetve védő fellebbezést nyújtott be, ám az ügyük hónapokra ismét megfeneklett: az iratok csak november végén kerültek a Legfőbb Ügyészségről a Legfelsőbb Bíróságra, ahol újabb 20 napra volt szükség a tárgyalás kitűzéséhez.⁹³ Ekkor Szabó Károly és társai ügyét már együtt kezelték Kalmár László perével. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa Borbély János vezetésével 1959. január 12-i tárgyalásán hozta meg a másodfokú ítéletet. Kalicza Péter, K. Kovács Istvánné (valamint Kalmár) a tárgyaláson visszavonták a fellebbezésüket, így esetükben az elsőfokú ítélet emelkedett jogerőre, Kövecses büntetését helyben hagyta, míg Szabó Károly esetében az életfogytig tartó börtönt halálbüntetésre változtatta.⁹⁴ A bíróság nem ajánlotta kegyelemre egyik halálraítéltet sem; Szabó Károlyt január 14-én délután, a Markó utcai börtön udvarán kivégezték.⁹⁵

D. Szabó Károly ügyészségi és bírósági iratai a Pest Megyei Bíróság anyagában, azon belül, a többihez hasonlóan, a Kalmár-per dokumentumai között találhatóak.⁹⁶ Kaliczák ügyészségi iratai közül, mint említettem, a terheltként történt kihallgatásaik jegyzőkönyveit a vizsgálati dossziéjukba fűzték, míg a vádirat különös módon Harmincz István dossziéjába került.

„Kalmár László”

A D. Szabó Károly és társai elleni per során a Pest Megyei Bíróság népbírósági tanácsa szerint államellenes bűncselekmény alapos gyanúja merült fel Kalmár László, Mikó Miklós és Fábrián József ellen, ezért az ügy iratait az ügyészséghez tétette át.⁹⁷ A Pest Megyei Ügyészség egy hónap múlva, 1958. július 25-én, a periratokban szereplő „bizonyítékok” alapján, elrendelte a nyomozást. Hadanich Gyula megyei ügyész-helyettes a megyei pártbizottságon lefolytatott megbeszélésre hivatkozva küldte át az iratokat Bradács Györgynek, a PMRFK Politikai Nyomozó Osztály vezetőjének, akitől a vizsgálat sürgős

lefolytatását kérte, mivel az ügyet a népbírósi tanácson akarják tárgyalni, ám rövid időn belül ennek megszüntetésére tesz majd javaslatot a megyei bíróság.⁹⁸

Az eljárás nem nélkülözte az előzményeket. Mint láthattuk, Kalmár László őrizetbe vételére már 1957 februárjában, a Sasadi Viktor és társai elleni eljárás során javaslatot tett a dabasi járási kapitányság, házkutatást is tartottak nála, majd február 26-án letartóztatták és gyanúsítottként kihallgatták. Újabb, március 7-i kihallgatását követően azonban elengedték, és, azt leszámítva, hogy tanúként többször is meghallgatták, nem került a megtorlás látómezejébe. Fábián Józseffel kapcsolatban szintén vizsgálódott a dabasi rendőrség 1957 tavaszán,⁹⁹ ám nincs nyoma annak, hogy eljárást indítottak volna ellene. 1958. június 23-án a megyei ügyészség hallgatta meg, a jegyzőkönyv szerint D. Szabó Károly és társai ügyében tanúként, ám ebben az időpontban már folyt a bírósági tárgyalás, és az egész arról szólt, hogy Fábián kisebbiteni kívánja a nemzeti bizottságban betöltött szerepét.¹⁰⁰ Következésképpen a kihallgatás már az ellene (is) indított eljárás előhangjának tekinthető. A harmadik személy, Mikó Miklós körzeti orvos addig csupán tanúként szerepelt az iratokban, most azonban a forradalom alatti és utáni ténykedése, továbbá a Bicsza Miklós lelövése után közvetlenül adott szakvéleménye miatt vették elő a hatóságok.

A megyei vizsgálati alosztály több hetes késéssel, csak augusztus elején kezdte meg a nyomozást.¹⁰¹ Augusztus 7-én és 8-án kihallgatták a három gyanúsítottat, majd Kalmárt még egyszer 12-én (a nyomozati utasítás értelmében csak ő került előzetes letartóztatásba, augusztus 8-án¹⁰²), ezzel a vizsgálat be is fejeződött. Az erről szóló határozat augusztus 12-én kelt, majd az iratismertetés után Kalmár Lászlót átadták az államügyészségnek.¹⁰³ Noha a rendőrségi határozat mindhárom személyt ellenforradalmi bűncselekménnyel gyanúsította, a pár nap múlva elkészülő vádirat már csak Kalmárt vádolta ilyennel.¹⁰⁴ A másik két személy elleni nyomozást megszüntető ügyészi határozat, amelyre a vádirat utal, nem lelhető fel az ügy iratai között. (Fábián Józsefet 1963 júniusáig megfigyelte a megyei politikai rendőrség.¹⁰⁵ Rajta kívül az ügyben szereplő személyek közül egyedül Székely János figyelő-dossziéja maradt fenn.¹⁰⁶) A V-napló szerint Kalmár vizsgálati iratait már eleve D. Szabó Károly 20-5641 számú dossziéjába helyezték. Ennek megfelelően a bíróságra nem ennek a teljes változata, hanem természetesen csak a mostani eljárás során keletkezett dokumentumok kerültek, egy szám nélküli, tartalomjegyzéket és zárólapot nem tartalmazó iratgyűjtőbe.¹⁰⁷ Az iratok másik példányát az irattárban V-144083 számot kapott dossziében helyezték el.

A nyomozás gyors lefolytatása ellenére az ügy mégsem a népbírósi tanács elé került, az eljárást a megyei bíróság rendes büntetőtanácsa folytatta le. Az előkészítő ülést szeptember 8-án megtartották, a tárgyalásra 22-én került sor, és azon nyomban meg is hozták az elsőfokú ítéletet. A megyei bíróság Major Miklósné vezette tanácsa Kalmár Lászlót a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése miatt 4 évi börtönbüntetésre ítélte.¹⁰⁸ Az ítéletet Bozóki István megyei ügyész még aznap tudomásul vette, Kalmár László azonban fellebbezéssel élt.¹⁰⁹ Mint említettem, Kalmár ügyét innentől kezdve együtt kezelték Szabó Károly és társai perével. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósi Tanácsa 1959. január 12-i tárgyalásán Kalmár (illetve védője) visszavonta a fellebbezését, így az elsőfokú ítélet emelkedett jogerőre.¹¹⁰

Az ügyészségi és periratok nagy része (a vádirat, a bírósági előkészítő ülés és a tárgyalás jegyzőkönyve, valamint az ügyész végindítványa) Kalmár vizsgálati dossziéjába van fűzve. A tulajdonképpeni bírósági anyagban csak az első- és másodfokú ítélet, valamint az ítélethozatal után keletkezett, elsősorban Kalmár sorozatban beadott kegyelmi kérvényeivel kapcsolatos dokumentumok találhatóak, de idekerült néhány más, a többi eljárás során elítélt személy (Sasadi Viktor, Kalicza Péter, Sziráki Mihály, Miloszerni Pál, Székely János) ügyében keletkezett irat is.¹¹¹

***

1956. december 10-től 1959 januárjáig nemcsak a megtorlás, hanem annak iratai is nagy utat tettek meg, egyik eljárásból a másikba, a politikai vizsgálóktól az ügyészségre, onnan a bíróságra kerültek, majd visszafelé is többször bejárták ugyanezt az útvonalat. Mindeközben, mint láthattuk, dokumentumok eltűntek vagy eredeti helyükről máshová

kerültek. Egy jó részük úgy összekeveredett, hogy kezelőik nem vesződtek a szétválogatásukkal, hanem a Kalmár-per anyagán belül külön, „limbus” feliratú iratgyűjtőben helyezték el őket.¹¹² Főleg duplumok, kísérőlevelek, átiratok, ügyvédi meghatalmazások, elítéltek foglalási jegyzőkönyvei találhatóak benne. A rajtuk lévő iktatószám alapján szinte minden esetben megállapítható, hogy az iratok melyik eljárás során keletkeztek, emellett, virtuálisan, a vizsgálati dossziék bírósági példányainak hiányzó lapjai is visszahelyezhetők (a 20-5579-es dosszié 25. oldalán lévő boríték tartalma, a 20-5586-as dosszié 7., 38. és 46–47. oldalai, a 20-5641-es dosszié 43. oldala, a 20-5691-es dosszié 18–21. oldalai, valamint az 1957. Bül 60. ügyészségi dosszié 113–161. oldalai).

A politikai rendőrségen maradt iratokat, mint arról volt már szó, D. Szabó Károly vizsgálati dossziéjában vonták össze, és így került irattárba is. A dossziét 1958. október 9-én zárták le, 99 tétellel és 299 oldalszámmal.¹¹³ Az ÁBTL-ben kutatható kétkötetes dosszié ennél ma már sokkal nagyobb terjedelmű. Igazából nem lenne lehetetlen vállalkozás az eredeti állambiztonsági példány rekonstruálása, én azonban a mostani, ebben a formában 1975-ben lezárt dossziéről ejtenék egy-két szót. Az első kötetben a gyanúsítottakra vonatkozó dokumentumokat (határozatokat, kihallgatási jegyzőkönyveket) helyezték el, személyenként csoportosítva, kezdve D. Szabó Károssal és Harmincz Istvánnal, a végén a végül el nem ítélt személyekkel (Takács Ferencné, Duhaj Ferenc, Mikó Miklós stb.). A korábban említettek alapján a megtorlás legelső szakaszában elfogott négy emberre, továbbá Lakos Jánosra vonatkozóan csak elvéve található néhány feljegyzés.¹¹⁴ A második kötetbe kerültek a szembesítések és a tanúk kihallgatásain felvett jegyzőkönyvek, átiratok és szolgálati jegyek, a vizsgálati tervek és az összefoglaló jelentések, majd a dosszié végén a megtorlás során hozott első- és másodfokú ítéleteket helyezték el.¹¹⁵

Végigtekintve a Bicsza-gyilkosság utáni nyomozás történetén, felvetődhet a kérdés: helytálló-e a *megtorló gépezet* kifejezés használata? Amennyiben az eljárásokban részt vevő intézmények működésére vonatkoztatjuk, a válasz igen: a rendőrség, az ügyészség és a bíróság egy előre meghatározott programnak, a büntetőeljárás rendjének megfelelően fogadják és adják tovább az ügyeket a gyanúsítottakkal és az iratokkal. Bár, mint láthattuk, főleg a nyomozás első időszakában a fogaskerekek még nem működtek olajozottan, az eljárás egészét el lehet képzelni gépezetként. Más a helyzet, ha a kifejezésen a megtorlás eredményének előre beprogramozott voltát értjük, vagyis azt, hogy meghatározott cselekmény elkövetéséért mindenkit elér a retorzió, és ugyanazon tettért ugyanolyan büntetést is kapnak. Az írásból is kiderült, hogy sok esetben a körülményektől függött, sőt olyan érzésünk is lehet, hogy esetenként a véletlenül múlt, kiket és mikor vontak felelősségre, és milyen büntetést kaptak. Ezek vizsgálata azonban már egy másik történet.

- ¹ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1 és 2.
- ² PML XXV. 2. b. 1308/1958.
- ³ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Az írás alapjául az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) „Történelmi Kávéház” című előadássorozatának keretében 2011. március 10-én hasonló címmel tartott előadás szolgált.
- ⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1957 Bül 60. dosszié. Sz. n. Jelentés, 1956. december 10.
- ⁵ Kajári (összeáll.), 1996: 510.
- ⁶ A kihallgatási jegyzőkönyvek jelzeteit általában nem közlöm, mert túlságosan megterhelné a jegyzetapparátust.
- ⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 240–241. Juhász Kálmán k. jkv. 1956. december 11.
- ⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 31–32. Különjelentés az MSZMP dabasi járási párttitkára ellen elkövetett terrorista merényletről valamint a bűnösök letartóztatásáról, d. n.
- ⁹ 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet a rögtönbíráskodásról. *Magyar Közlöny*, 100. sz. 1956. december 11. 591. 6/1956. (XII. 11.) Korm. számú rendelet a rögtönbíráskodás részletes szabályozásának megállapításáról. *Magyar Közlöny*, 101. sz. 1956. december 12. 593–594. 1956. évi 32. számú törvényerejű rendelet az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny*, 102. sz. 1956. december 13. 596.
- ¹⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 119–121. Lakos Pál k. jkv. 1956. december 16.
- ¹¹ ÁBTL 3.1.9. III/1. Osztály vizsgálati naplói I. sorozat II. kötet, 4747., 4765., 4766., 4776. sorszám. A vizsgálati naplókval kapcsolatban lásd Petrikné, 1999: 58.
- ¹² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 1. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1956. december 27. Uo. 3–4. Határozat az előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1956. december 27.
- ¹³ PML XXXV. 51. 1/7. 67. ö. e. MSZMP Pest megyei nagyaktíva-ülésének jegyzőkönyve, 1957. február 17. Kádár János hozzászólásának a szövegét a jegyzőkönyvhöz mellékeltek.
- ¹⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 251. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. január 17. ÁBTL 3.1.9. V-141322/a. 279–282. Jelentés Biksa Miklós párttitkár meggyilkolása ügyében, 1957. január 22.
- ¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-141322, V-141322/a. V-141326.
- ¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-141322/a. 278. Bűnjeljegyzék, 1957. január 28.
- ¹⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184.
- ¹⁸ Előbbi eredetileg a dosszié 8. oldalán volt, jelenlegi lelőhelye: PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 3. Utóbbi a 155. oldalról került a Balla Pál és társai peranyagába: PML XXV. 2. b. 154/1957. Megjegyzem, a 155. oldalra viszont áthelyezték az eredetileg a 255. oldalon található iratismerttetési jegyzőkönyvet.
- ¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-141322. 143. Átirat, 1957. január 25.
- ²⁰ PML XXV. 2. b. 154/1957. 1957 Bül 60. Vádirat, 1957. február 5.
- ²¹ PML XXV. 2. b. 154/1957. B. 154/1957/12. Ítélet, 1957. március 8.
- ²² PML XXV. 2. b. 154/1957. Nbf. I. 5171/1957/19. Végzés, 1957. szeptember 19. Uo. Nbf. I. 5173[!]/1957/21. Ítélet, 1957. október 22.
- ²³ PML XXV. 2. b. 154/1957. Nbf. I. 5173/1957/23. Kegyelmi tanácskozási jkv. 1957. október 22. Uo. B. I. 154/1957. Ítélet-végrehajtási jkv., 1957. október 24.
- ²⁴ PML XXV. 2. b. 154/1957.
- ²⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5579/1957. 25/8. 1957 Bül 119/1. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. február 13. A határozat másnap érkezett a járási rendőrkapitányságra, ahol a bűnügyi alosztály azonnal intézkedett a nyomozás lefolytatásáról.
- ²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 82. Jelentés Sasadi Viktor ügyében, 1957. február 23. Uo. 104. Jelentés Sziráki István ügyében, 1957. február 23. Uo. 119a. Jelentés Andrejka Árpád ügyében, 1957. február 23. ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 218. Jelentés Kalmár László ügyében, 1957. február 23.
- ²⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5579/1957. 4. Utasítás Sasadi Viktor előzetes letartóztatásba helyezésére, 1957. február 26. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 118. Utasítás Andrejka Árpád előzetes letartóztatásba helyezésére, 1957. február 26. Uo. 179. Utasítás Kalmár László előzetes letartóztatásba helyezésére, 1957. február 26.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 872., 874. sorszám.
- ²⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5579/1957. 25/12. Átirat Sasadi Viktor elleni ügyben, 1957. április 2.
- ³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 115. Szabadon-bocsátási utasítás (Sziráki István), 1957. március 23. Uo. 125–126. Szabadon-bocsátási utasítás (Andrejka Árpád), 1957. március 30.
- ³¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5579/1957. 1–2. Határozat az előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1957. március 7.
- ³² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5579/1957. 3. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. március 7. Uo. 26. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. április 19.
- ³³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5579/1957.
- ³⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1957 Bül 60. dosszié. 157–158. Kórházi zárójelentés, 1956. december 19. Az elbocsátás dátumaként december 30-a van feltüntetve.
- ³⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 190. Szolgálati jegy, 1957. január 5. Uo. 191. Feljegyzés, 1957. január 7. Uo. 194. Elfogatóparancs, 1957. január 8. Uo. 192. Átirat, 1957. január 9.
- ³⁶ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 196. (Szombathely), 197. (Zalaegerszeg), 198. (Győr) Értesítés, 1957. január 16.
- ³⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 6. 1957 Bül 60. Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1957. április 5. Uo. 8–11. 1957 Bül 60. Harmincz István gyk. jkv. 1957. április 5.

- ³⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 5. Határozat a nyomozás elrendelésére, 1957. április 8. Uo. 33–34. Nyomozati utasítás, 1957. április 9.
- ³⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 39. Átirat, 1957. április 15.
- ⁴⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 40–41. 1957 Bül 60/13. Átirat, 1957. április 18.
- ⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 236–238. Összefoglaló Harmincz István bűnügyében, 1957. május 6. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 116. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. május 6.
- ⁴² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 42. Harmincz István ügyében a nyomozási határidő meghosszabbításának kérése, 1957. május 9.
- ⁴³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586. 117–120. Összefoglaló Harmincz István bűnügyében, 1957. május 13. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 76. Átirat, 1957. május 14. A V-napló bejegyzése szerint az átadásra május 15-én került sor. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 879. sorszám.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1,2.
- ⁴⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586.
- ⁴⁶ ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák 18. k. 1–14. Jelentés a közbiztonsági őrizetbe vett személyek ügyében folytatott vizsgálat, valamint az ügyek bírósági tárgyalásra való előkészítésének eredményéről és tapasztalatairól, 1957. december 19.
- ⁴⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1957 Bül 60. dosszié. 131. Határozat Sziráki István előzetes letartóztatásáról, 1957. június 3. Uo. 127. Határozat ifj. Harmincz István előzetes letartóztatásáról, 1957. június 4. Uo. 135. Határozat Székely János előzetes letartóztatásáról, 1957. június 13.
- ⁴⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1957 Bül 60. dosszié. 137. Határozat az ifj. Harmincz István elleni nyomozás befejezéséről, 1957. június 3. Uo. 139. Határozat a Székely János és Sziráki István elleni nyomozás befejezéséről, 1957. június 14.
- ⁴⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. 1957 Bül 60. Vádirat Harmincz István és társai ellen, 1957. június 21.
- ⁵⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Limbus. 1957 Bül 60. Kísérőlevél, 1957. július 2. Vö. 1957. évi 34. sz. törvényerejű rendelet a népbírói tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 66. sz. 1957. június 15. 383–388.
- ⁵¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1957 Bül 60. dosszié.
- ⁵² PML XXV. 2. b. 1308/1958. Limbus. B. 917/1957/2. Végzés, 1957. július 9.
- ⁵³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Átkísérési utasítás, 1957. július 11. Uo. Utasítás őrizetbevételre, 1957. július 11. Uo. Határozat Lakos János előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 13. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 128–129. Határozat Dormány Pál előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 13.
- ⁵⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. július 15.
- ⁵⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. 1957 Bül 868. Vádirat Lakos János ellen, 1957. július 19.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 987., 988. sorszám.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 48–49. Határozat Lakos János előzetes letartóztatásának elrendeléséről, 1957. július 13. Uo. 50. Utasítás Lakos János előzetes letartóztatására, 1957. július 13. Uo. 130. Utasítás Dormány Pál előzetes letartóztatására, 1957. július 13.
- ⁵⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nb. 996/1957.
- ⁵⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nb. 917/1957/17. Ítélet, 1957. augusztus 8.
- ⁶⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. 1957 Bül 60. Végindítvány, 1957. augusztus 12.
- ⁶¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nbf. I. 5174/1958/26. Végzés, 1957. szeptember 19. Uo. Nbf. I. 5174/1958/27. Ítélet, 1957. október 22.
- ⁶² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nbf. I. 5174/1957/32. Kegyelmi tanácskozási jkv. 1957. október 22. Uo. Nb. 917/1957. Ítélet-végrehajtási jkv. 1957. október 24.
- ⁶³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957.
- ⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9747. 43–44.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9747. 9–10. Javaslat Szabó Károly gyóni lakosról körözési dosszié felállítására, 1957. június 1.
- ⁶⁶ A körözési dosszié: ÁBTL 3.1.5. O-9747. Az iratokat közli: Takács, 2007.
- ⁶⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 4. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. augusztus 17. Uo. 8. Határozat a vizsgálat megkezdéséről, 1957. augusztus 17. Uo. 5–6. Határozat az előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1957. augusztus 17.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1099. sorszám.
- ⁶⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 42. Határozat a nyomozás befejezéséről, d. n. Uo. 30. Határozat terheltkénti felelősségre vonásról, 1957. szeptember 26. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 45. Átkísérési utasítás, 1957. szeptember 26. A Pest Megyei Ügyészség már az előző napon kihallgatta Szabót: PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 26–29.
- ⁷⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957.
- ⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 219–220. Vizsgálati terv, 1957. augusztus 23.
- ⁷² Ennek iratait lásd: PML XXV. 2. b. 76/1958. 1957 Bül 1439.
- ⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 221–222. Vizsgálati terv D. Szabó Károly pótnyomozásához, 1958. január 13.
- ⁷⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. 1957 Bül 1179. Vádirat D. Szabó Károly gyóni lakos és társa ellen, 1958. február 10.

- ⁷⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 7. 1957 Bül 1540. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. december 16.
- ⁷⁶ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 6. Nbf. I. 5174/1957/27/a. Átirat, 1957. december 3. Uo. 7. 1957 Bül 1540. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. december 16.
- ⁷⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 10–11. Átirat, 1958. február 7.
- ⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 244–245. Utasítás Duhaj Ferenc őrizetbe vételére, 1958. február 18. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1218. sorszám.
- ⁷⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 49–50. Utasítás K. Kovács Istvánné őrizetbe vételére, 1958. február 24. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1219. sorszám.
- ⁸⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 47–48. Határozat K. Kovács Istvánné előzetes letartóztatásáról, 1958. február 25. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 241–242. Határozat Duhaj Ferenc előzetes letartóztatásáról, 1958. február 25.
- ⁸¹ ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1215–1217., 1220. sorszám. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 12. Határozat Kalicza Péter őrizetbe vételére, 1958. március 5. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 204. Határozat Takács Ferencné őrizetbe vételére, 1958. március 5. Uo. 261. Határozat Virbling Jánosné őrizetbe vételére, 1958. március 5. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 13–14. Határozat Kalicza Péter előzetes letartóztatásáról, 1958. március 7. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 205–206. Határozat Takács Ferencné előzetes letartóztatásáról, 1958. március 7. Uo. 222. Határozat Dóri Sándorné előzetes letartóztatásáról, 1958. március 7. Uo. 262–263. Határozat Virbling Jánosné előzetes letartóztatásáról, 1958. március 7. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-143026. 58. Határozat Dóri Sándorné közbiztonsági őrizetbe helyezéséről, 1957. július 25.
- ⁸² ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 217–219. Határozat Takács Ferencné szabadlábra helyezéséről és az előzetes letartóztatás megszüntetéséről, 1958. március 11. Uo. 220. Szabadlábra helyezési parancs, 1958. március 14.
- ⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 225–228. Jelentés Kalicza Péter és társai ügyében, 1958. március 15.
- ⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 237–238. Határozat Dóri Sándorné szabadlábra helyezéséről, 1958. március 17. Uo. 257–258. Határozat Duhaj Ferenc szabadlábra helyezéséről, 1958. március 17. Uo. 276–277. Határozat Virbling Jánosné szabadlábra helyezéséről, 1958. március 17. A március 20-án kelt szabadlábra helyezési parancsok: uo. 239., 259., 278.
- ⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 225–228. Jelentés Kalicza Péter és társai ügyében, 1958. március 15.
- ⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 229–231. Összefoglaló jelentés Kalicza Péter és társai ügyében, 1958. március 24. A nyomozás befejezéséről, illetve a szabadon bocsátottak esetében annak megszüntetéséről szóló határozatokat lásd: PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 109., 110., illetve ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 216., 236., 245., 246., 256., 275.
- ⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 232–235. Zárójelentés, 1958. március 25.
- ⁸⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958.
- ⁸⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 1957 Bül 1540. Vádirat K. Kovács Istvánné és Kalicza Péter ellen, 1958. április 18.
- ⁹⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Limbus. Nb. 236/1958/5. Végzés, 1958. május 21.
- ⁹¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. Nb. 236/1958. Ítélet, 1958. június 28.
- ⁹² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. Nb. 236/1958. Kegyelmi tanácskozás jkv., 1958. június 28.
- ⁹³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Limbus. Bfl 24465/1/1958. Átirat, 1958. november 20. PML XXV. 2. b. 154/1957. Nbf. I. 5283/1958/12/a. Végzés, 1958. december 10.
- ⁹⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. Nbf. I. 5283/1958/16. Tárgyalási jkv. 1959. január 12. Uo. Nbf. I. 5283/1958/16. Ítélet, 1959. január 12.
- ⁹⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. Nbf. I. 5283/1958/17. Kegyelmi tanácskozási jkv. 1959. január 13. Uo. Nb. 236/1957. Ítélet-végrehajtási jkv. 1959. január 14.
- ⁹⁶ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958.
- ⁹⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. Nb. 236/1958. Ítélet, 1958. június 28.
- ⁹⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Sz. n. dosszié. 3. B. 10290/1958. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1958. július 25. Uo. 2. B. 10290/1958. Nyomozati utasítás, 1958. július 25. Uo. 1. B. 10290/1958. Átirat, 1958. július 25.
- ⁹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14943/182. 2. Jelentés Fábrián József ügyéről, 1958. április 6.
- ¹⁰⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. 1957 Bül 1409. Fábrián József tk. jkv. 1958. június 23.
- ¹⁰¹ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 174. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1958. augusztus 5.
- ¹⁰² ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 175–176. Határozat Kalmár László előzetes letartóztatásáról, 1958. augusztus 5. Uo. 182. Őrizetes személyi adatai, 1958. augusztus 8. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1254. sorszám.
- ¹⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 202. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1958. augusztus 12. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1254. sorszám.
- ¹⁰⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Sz. n. dosszié. B. 10290/1958. Vádirat Kalmár László ellen, 1958. augusztus 19.
- ¹⁰⁵ Megfigyelési anyagát lásd: ÁBTL 3.1.5. O-14943/182.
- ¹⁰⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14943/731.
- ¹⁰⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Sz. n. dosszié.
- ¹⁰⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Sz. n. dosszié. B. I. 1308/1958/2. Előkészítő ülés jkv. 1958. szeptember 8. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1308/1958. B. I. 1308/1958/4/a. Ítélet, szeptember 22.
- ¹⁰⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Sz. n. dosszié. B. 10290/1958. Végindítvány, 1958. szeptember 22.
- ¹¹⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. Nbf. I. 5283/1958/16. Tárgyalási jkv. 1959. január 12. Uo. Nbf. I. 5283/1958/16. Ítélet, 1959. január 12.
- ¹¹¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 1308/1958.

¹¹² PML XXV. 2. b. 1308/1958. Limbus.

¹¹³ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 241–244. Zárójelentés, 1958. október 9.

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1.

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-141322	Alapffy Attila és társai
	V-141322/a.	Alapffy Attila és társai
	V-143026	Közbiztonsági őrizetesek
	V-144083/1–2.	D. Szabó Károly és társai

Pest Megyei Levéltár (PML)

XXV. 2. b. Pest Megyei Bíróság iratai. Büntetőpercek iratai

	154/1957.	Balla Pál és társai pere
	1308/1958.	Kalmár László pere
I. dosszié:	236/1958.	D. Szabó Károly és társai pere
	20-5641/1957.	D. Szabó Károly vizsgálati dossziéja
II. dosszié:	917/1957.	Harmincz István és társai pere
	1308/1958.	Kalmár László pere
	20-5586/1957.	Harmincz István vizsgálati dossziéja
	20-5579/1957.	Sasadi Viktor vizsgálati dossziéja
III. dosszié:	sz. n.	Kalmár László és társai vizsgálati dossziéja
IV. dosszié:	1957 Bül. 60.	Harmincz István és társai ügyészségi dossziéja
V. dosszié:	20-5691/1958.	Kalicza Péter és társa vizsgálati dossziéja
VI. dosszié:	20-184.	Balla Pál és társai vizsgálati dossziéja

Limbus: rendezetlen vegyes iratok

Nyomtatásban megjelent források

Kajári (összeáll.), 1996

Rendőrségi napi jelentések. Első kötet. 1956. október 23. – december 12.
Összeállította: Kajári Erzsébet. Budapest, Belügyminisztérium – 1956-os Intézet.

Magyar Közlöny, 1956

1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet a rögtönbíráskodásról. *Magyar Közlöny*, 100. sz., december 11.

Magyar Közlöny, 1956

6/1956. (XII. 11.) Korm. számú rendelet a rögtönbíráskodás részletes szabályozásának megállapításáról. *Magyar Közlöny*, 101. sz., december 12.

Magyar Közlöny, 1956

1956. évi 32. számú törvényerejű rendelet az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet kiegészítéséről. *Magyar Közlöny*, 102. sz., december 13.

Magyar Közlöny, 1957

1957. évi 34. sz. törvényerejű rendelet a népbírószabványokról és a bírósági szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 66. sz., június 15.

Hivatkozott irodalom

Petrikné, 1999

Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történelmi Hivatalban. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal.

Takács, 2007

Takács Tibor: „...álom lett az egész”. Az 1956 utáni megtorlás módszertanához. *Betekintő*, 1. sz. www.betekinto.hu/2007_1_takacs (utolsó letöltés: 2011. július 5.).

Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai

Nagy társadalmi figyelem övezi a rendszerváltás óta az úgynevezett ügynökkérdést. Az időnként meglehetősen zajos sajtóvisszhangot kiváltó ügyek mellett azonban háttérbe szorul az a tény, hogy a pártállami rendszer politikai rendőrsége jelentős mértékben támaszkodott a rendszerrel elégedett társadalmi csoportokra, rétegekre és egyénekre. Dolgozatomban összefoglaló néven az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatainak nevezem azokat a személyeket, akik formális beszerzés nélkül segítettek megbízóik munkáját, ezen keresztül az MSZMP hatalmának fenntartását. Idetartozott a hivatalos, a társadalmi, az alkalmi operatív kapcsolat és a katonai elhárítás sajátos kategóriájaként az úgynevezett személyes kapcsolat.

1959. november 30. és december 5. között zajlott a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa, amely állambiztonsági területen is kijelölte az elkövetkező évek feladatait.¹ Biszku Béla belügyminiszter kijelentette a tanácskozáson: „Szent [sic!] kötelességünk, hogy a Párt vezetésével még jobban támaszkodjunk a dolgozó tömegek segítségére, mert ez a jövő sikereinknek is biztosítéka.”² A Belügyminisztérium a lehető legszélesebbre akarta tágítani a politikai rendőrség hatókörét, cserébe a lakosság bejelentéseinek és panaszainak gyors, alapos és eredményes kivizsgálását és elintézését ígérte. A tömegkommunikáció korabeli eszközeivel is próbálták népszerűsíteni tevékenységüket, előadásokat tartottak a munkahelyeken és az oktatási intézményekben, kiállításokat rendeztek, propagandafilmeket vetítettek, könyveket adtak ki, tansegédleteket készítettek és a sajtótermékekben preventív célú publikációkat helyeztek el, amiktől korabeli kifejezéssel élve „a tömegek éberségének fokozását” is remélték.³ A propaganda hatására lényegesen nőtt a lakosságtól érkező bejelentések száma és minősége, amit a bizalom jeleként értékelték a belügyi szervek.⁴ Nem elégedtek meg azonban ennyivel, hanem aktívan törekedtek arra, hogy a rendszerhez hű társadalmi rétegek között minél nagyobb számban tegyenek szert tömegkapcsolatokra, vagyis társadalmi, hivatalos és alkalmi operatív kapcsolatra. Ezt a célt szolgálta a belügyminiszter 1960 júniusában kiadott egyik parancsa is, amely a társadalmi kapcsolatok szélesebb körű kialakítását írta elő.⁵ Ugyanakkor ez magában hordozta a tömeginformátori hálózat és a totális elhárítás feléledésének veszélyét is. Az operatív állomány egyik része örült ennek, ugyanis korábbi felfogásuk és munkájuk igazolását látták benne, a másik része azonban az ötvenes évek gyakorlatának a visszatérésétől tartott.⁶

A hatvanas évek második felétől a Kádár-rendszer társadalmi elfogadottságának növekedése kedvező lehetőséget biztosított arra, hogy a belügyi szervek minél szélesebb rétegeket vonjanak be az együttműködésbe.⁷ Ezt erősítette a belügyi propaganda, amellyel a marxista felfogás kizárólagossá tétele mellett a nagy tömegek értelmi és érzelmi befolyásolását, segítőkészségének felkeltését is el akarták érni. Az 1956-os forradalom és szabadságharc kegyetlen leverése és megtorlása után az állambiztonsági percepció szerint a külső és a belső ellenség a rendszer lassú, fokozatos belső fellazítására törekedett, a meglévő hibák és hiányosságok eltúlzásával és felnagyításával akarta megdönteni a szocializmust. A hatvanas évek elejétől fokozatosan nőtt a nyugatra utazó magyar állampolgárok és a Magyarországra jövő külföldi hivatalos személyek, turisták és rokonlátogatók száma. Ennek következtében a magyar állampolgárok tömegesen érintkeztek nyugaton élő személyekkel, amit a „tömegek éberségre nevelésével” akartak ellensúlyozni a belügyi szervek. Az így kialakított tömegkapcsolattól remélték, hogy a „becsületes állampolgárok” az állambiztonsági szervekhez fordulnak, írásban vagy szóban bejelentést tesznek, jelzik az „ellenséges cselekményeket”. A „becsületes állampolgár” fogalma a párttagokat, a KISZ-tagokat, a szakszervezeti tagokat, a volt karhatalmistákat, a munkásöröket, az önkéntes vagy a nyugdíjas rendőröket, a nyugdíjas katonatiszteket, valamint a lojális pártonkívülieket takarta. A

bejelentővel gyakran társadalmi kapcsolatot vagy alkalmi operatív kapcsolatot létesítettek.⁸ Ugyanakkor a fontosabb intézmények felső és középvezetői pozíciójukból következően is kapcsolatba kerülhettek a politikai rendőrséggel.

A hivatalos kapcsolat

A belügyi szervek nemcsak magánszemélyektől igyekeztek szervezett formában információkat szerezni, hanem kapcsolatot tartottak a különböző minisztériumokkal, gazdasági szervekkel, kulturális és tudományos intézetekkel, illetve a pártbizottságokkal, pártszervezetekkel és egyéb tömegszervezetekkel is. Ezek vezetői munkakörükénél fogva az állambiztonsági szervek hivatalos kapcsolatainak számítottak. Ebbe a körbe tartozhatott egy intézmény vezetője, egy vállalat igazgatója vagy a személyzeti vezetője, a főmérnöke, de ilyen feladatot láthattak el a pártbizottsági titkárok és a szakszervezeti vezetők is.

A hivatalos kapcsolat tájékoztatási kötelezettsége a saját szakminisztériumától származott, vagyis a felettes szervek kötelezték arra, hogy a rendellenességeket közölje az illetékes belügyi tiszttel. Az operatív tiszt és az objektum vezetője között az együttműködés a kölcsönös egymásrualtságon és támogatáson alapult. Az operatív tisztnek ezért igyekeznie kellett elmélyíteni ezt a kapcsolatot a hatékony elhárító munka, vagyis az ellenségesnek ítélt tevékenység felderítése és elszigetelése érdekében. A hivatalos kapcsolatot nem vették nyilvántartásba, nevüket az objektum- vagy vonaldosszié második részében, borítékban helyezték el. A kapcsolattartás módja nyílt volt, a megbeszéléseket a hivatalos kapcsolat munkahelyén, de négy szemközt tartották. A vezető bizonyos mértékű tájékoztatásra is igényt tarthatott az operatív tiszttől, de konkrét ügyek nyomozásáról, titkos eszközökről, módszerekről, adatokról és anyagokról nem kaphatott információt. A hivatalos kapcsolatokkal való együttműködés szintjét az érintett operatív szervek vezetői, vagyis a csoportfőnökök és a helyetteseik, valamint a rendőrfőkapitányok és állambiztonsági helyetteseik saját hatáskörükben szabályozták. Maga a kapcsolat nem volt titkos, viszont a kapcsolattartás során felszínre került operatív adatok államtitkot képeztek.⁹ Magasabb állami és pártszervekkel csak a megfelelő szintű belügyi parancsnokok tarthatnak kapcsolatot. Minisztériumokkal, tudományos intézetek központi szerveivel, népgazdasági szervek felső intézményeivel az állambiztonsági szervek osztályvezetői, míg a párt felső szerveivel csak a főcsoportfőnök és a miniszter tarthatott közvetlen kapcsolatot, az írásos tájékoztató jelentések is rajtuk keresztül juthattak el a párt vezetőihez.¹⁰

Az operatív tiszt a hivatalos kapcsolaton keresztül megismerhette a terület és az objektum adatait, személyi anyagokat nézhetett meg, megvizsgálhatta az állambiztonsági szempontból érzékenyebbnek minősített pontokat, az ellenséges elemek elhelyezkedését, a ki- és beutazók célját, terveit, beszámolóit, esetleg a külföldi tárgyalópartnerek érdeklődési körét. Ezeken keresztül ellenőrizte a korábban titkos úton beszerzett adatokat, biztosította az operatív intézkedések leplezését, végrehajtását, a legálisan beutazó külföldi személyek megismerését vagy olyan bizonyítékok beszerzését, amelyekre az operatív szerveknek szüksége volt.¹¹ A hivatalos kapcsolatot a társadalmi funkciója kötelezte az együttműködésre. Nem volt szükség a rendszeres személyes érintkezésre és a kölcsönös szimpátiára, bár nem ártott, ha a személyzeti osztályvezetővel, a tanácselnökkel vagy a tanácsitkárral is jó viszonyt alakított ki az állambiztonsági szervek alkalmazottja, mert ez megkönnyíthette a munkáját.¹²

A kapcsolat tehát a kölcsönös tájékoztatáson és az együttműködésen alapult. A politikai rendőrség tagjai például értesíthették az MSZMP és a KISZ illetékes vezető szerveit „az ifjúság körében tapasztalt ellenséges tevékenységről”, amelyek intézkedtek a károsnak minősített jelenségek visszaszorítása érdekében, illetve szemmel tartották azokat a fiatalokat, akiket esetleg már korábban rendőrhatalósági figyelemzésben részesítettek, és ellenőrzésük mellett „nevelésükkel” is foglalkoztak. Ugyanígy értesítették a különböző minisztériumokat és más állami szerveket, ha a területükön rendellenességet észleltek. Ilyenkor az „ellenséges elemeket” elbocsátották beosztásukból, kiszorították a munkahelyükről. Hasonlóan jártak el, ha ellenzékinek

tartott irodalmárok „fellazító célzatú írásaikat” valamelyik folyóiratban vagy újságban akarták megjelentetni, vagy valamilyen fontosabb kulturális pozícióban akartak elhelyezkedni. A hivatalos kapcsolat segíthette az operatív szervezetet, hogy egyes személyeket az adott objektumon belül áthelyezzenek, vagy más munkahelyre irányítsanak, de egy adott ügy realizálási körülményeinek a megteremtését is elősegíthették. Értékes volt az operatív szervek számára, ha a hivatalos kapcsolat felsorolta a nyugatra utazó delegációk tagjait, közölte a velük kapcsolatos észrevételeit. Hasonló volt a helyzet a nyugatról beutazó személyek esetén, leginkább itteni kapcsolataik, érdeklődési körük és mozgásuk érdekelte az állambiztonsági szervezetet, de szívesen vették azt is, ha az operatív szerv javaslatot tehetett például megbízható tolmács kijelölésére. A hivatalos kapcsolat viszont alkalmanként közreműködött az ellenőrzés alatt álló személyek figyelemmel kísérésében, az esetleges rendszerellenes munkahelyi hangulat kialakulásának jelzésében. Az operatív tiszt nem utasíthatta a hivatalos kapcsolatot intézkedésre, személyek elbocsátására vagy felvételére, és nem élhetett vissza a beosztásával. Nem ígérgethetett felelőtlenül, és nem használhatta magáncélra sem a kapcsolatát. Hálózati személyeket, operatív eszközöket és módszereket nem adhatott ki, nem fedhetett fel. Ha egy objektumon belül több hivatalos kapcsolat volt, például az üzem igazgatója, a személyzetise vagy a főmérnöke, akkor közös probléma esetén egyszerre is lehetett tartani velük a megbeszéléseket.¹³

A társadalmi kapcsolat

Amíg a hivatalos kapcsolat a munkaköréből következően működött együtt az állambiztonsági szervekkel, addig a társadalmi kapcsolat egyik lényegi jellemzője az önkéntesség volt. Társadalmi kapcsolatnak azt a szocialista rendszerhez hű személyt nevezték, aki önként, az ellenséges elemek gyorsabb felderítése érdekében támogatta és segítette a politikai nyomozó szervezetet. A tudomására jutó ellenséges tevékenységről, jelenségről, az ellenséges személyek magatartásáról szóban tájékoztatta a vele nyílt kapcsolatban, folyamatos összeköttetésben és bizalmas viszonyban álló operatív tisztet.¹⁴ Munkakörülményei, megfigyelési lehetőségei olyanok voltak, hogy jelentősen segítették az operatív tiszt helyi és területi ismereteit, illetve képes volt arra, hogy az ellenséges elemek magatartását megfigyelje, ellenséges tevékenységre utaló jelzéseket feltárjon, és azokat szóban, az önkéntesség szigorú betartása mellett és a kölcsönös bizalom alapján az operatív tiszt tudomására hozza.¹⁵ Az adott személy kényszer és ellenszolgáltatás nélkül, politikai tudatosságból vállalta a tájékoztatást.¹⁶ Társadalmi kapcsolat csak hazafias meggyőződésű, a szocializmushoz hű állampolgár lehetett. A társadalmi kapcsolat kialakítására az operatív tiszt készített javaslatot, amit az osztályvezető vagy az osztályvezető hagyott jóvá. A kapcsolat létesítésére vonatkozó okmányokat a titkos ügykezelés szabályai szerint kezelték és őrizték, a kapcsolat megszüntetése után pedig megsemmisítették. A társadalmi kapcsolat hálózati funkciót nem tölthetett be.¹⁷

Az operatív tiszt az új munkaterületén először megismerkedett a hivatalos kapcsolatokkal és az ügynökséggel, majd elkezdte az operatív munkát. Ennek során a hivatalos kapcsolatokon kívül is összeköttetésbe került a területen élő vagy dolgozó személyekkel, akiket a későbbiek során is rendszeresen felkereshetett, még akkor is, ha a látogatásának nem volt közvetlen operatív célja. Ezeket a személyes ismerősöket már társadalmi kapcsolatnak tekintették. A második lépcsőben a rendszeres találkozás során bizonyos személyeknél kölcsönös bizalom és szimpátia alakulhatott ki. Közülük azokat, akiknek a munkakörülményei és megfigyelési lehetőségei olyanok voltak, hogy beosztásuk révén hozzájárulhattak a politikai nyomozó munka sikeréhez, az operatív tiszt megkérte, hogy segítsék őt bizonyos operatív feladatok elvégzésében. Ha hajlandónak bizonyultak erre, akkor őket már a politikai nyomozó munkát közvetlenül elősegítő társadalmi kapcsolatnak nevezték. Ha az adott kapcsolatnak időközben megnőtt a hírszerző lehetősége, akkor harmadik lépcsőben akár be is lehetett szervezni, de ez nem volt szükségszerű.¹⁸

Az operatív tisztnek tehát az elhárítási területük jobb megismerése érdekében társadalmi kapcsolatok széles körét kellett kialakítaniuk. Ez a nélkülözhetetlen kisegítő

bázis komoly segítséget nyújtott a politikai rendőrségnek, ügynöki jellegű feladatot viszont nem lehetett nekik adni, de esetenként az ellenséges kategóriába tartozó személyekről szóbeli tájékoztatást kértek tőlük. Ezzel szélesebb körből tudtak információt szerezni az operatív szervek, amit kombinálni lehetett az informátori hálózat működtetésével is.¹⁹ Nem lehetett azonban a társadalmi kapcsolat tudomására hozni az ellenséges személlyel kapcsolatos olyan adatokat vagy dokumentumokat, amelyek dekonspirációhoz vezethettek volna. Ha külföldre utazott a társadalmi kapcsolat, akkor a benyomásairól és tapasztalatairól tájékoztatást kértek, szükség esetén kinti megfigyelési területeit irányítani is lehetett. Az így kapott jelzéseket később ügynöki operatív feldolgozó munka keretében vagy más operatív eszköz igénybevételével derítették fel.²⁰ A társadalmi kapcsolatot a megelőzésben, a bűncselekményt lehetővé tevő okok megszüntetésében igyekeztek felhasználni. Ha például jelezte, hogy egy intézménynél a bizalmas vagy titkos dokumentumokhoz könnyen hozzá lehetett férni, akkor az operatív szervnek lehetősége volt arra, hogy az illetékes vezetőnek, aki esetleg a hivatalos kapcsolat szerepét is betöltötte, ezt jelezze, így kizárták egy esetleges titoksértés lehetőségét. A környezettanulmányok elkészítésében is előszeretettel vették igénybe a segítségüket, és az ellenséges csoportok bomlasztásában, „megtévedt személyek” leválasztásában is felhasználták őket. A társadalmi kapcsolat segíthetett a „vezető elvtársak” üzemi látogatásakor azzal, hogy szemmel tartották a kompromittált személyeket, és tájékoztatták a szerveket a látogatással kapcsolatos politikai hangulatról. Operatív akciók lebonyolításában, azok feltételeinek a megteremtésében is részt vettek, lehallgatóberendezés beszerelését vagy titkos kutatás lebonyolítását segíthették azzal, hogy megszerezték a szükséges kulcsot, vagy átadták arra az időre a lakásukat.

Rendkívüli események nyomozásában is igénybe vették a segítségüket, rombolásos esetek, röpcédulázás, falfirkálás, névtelen rágalmazó levelek íróinak felderítésében is közreműködhettek. Ilyen esetek megelőzésére tervszerűen is létesítettek társadalmi kapcsolatokat, például újságok szerkesztőségében, irodagép-javító vállalatoknál, sokszorosító üzemekben és nyomdáknál, ahol lehetőség volt, mondjuk, röpcédulák készítésére. Jelentős volt a társadalmi kapcsolatok felhasználása a határőrizet területén. A határőrség személyi kapcsolatnak nevezte ezt a kategóriát, és leginkább a disszidálások előrejelzését, a különböző illegális csatornák felfedését várták tőlük.²¹

A társadalmi kapcsolat kialakítását négy fázisra osztották fel: ismerkedés, barátkozás, tájékoztatás, segítségkérés. Társadalmi kapcsolatot két módon alakíthatott ki az operatív tiszt. Egyik esetben a már meglévő ismeretségi és baráti körét használta fel információszerezésre. A másik esetben konkrét céllal alakította ki a kapcsolatot, ezért ismerkedett meg az adott személlyel. A személy kiválasztása ilyenkor a nyomozati munka során az ellenséges személy környezetéből történt. A hivatalos kapcsolat segítségével vagy operatív eszközökkel végzett előzetes ellenőrzés után, a cél felfedése nélkül, két-három találkozás elteltével kérte az operatív tiszt a kiválasztott megbízható személy segítségét, miután ilyen irányú készségéről meggyőződött. Azokat a személyeket készítették így elő a társadalmi kapcsolat megteremtésére, akik például külföldre utaztak. Az útlevélosztályon vagy a munkahelyén megkérték a kiszemelt embereket, hogy az utazás során szerzett tapasztalataikat mondják el az operatív szerveknek. Ha a kapcsolat bizalmas viszonyt eredményezett, akkor a későbbiekben újabb kéresekkel fordultak az adott személyhez.

Az operatív tiszt a társadalmi kapcsolattal nyíltan érintkezett, ezért nem lehetett találkozóra rendelni, viszont a találkozás költségeit elszámolhatták a hivatásos alkalmazottak az úgynevezett B-ellátmány terhére. A hivatalos és a társadalmi kapcsolat a végzett munkája alapján jutalmat és kitüntetést is kaphatott.²² Írásos jelentések készítésére nem lehetett kötelezni. A politikai nyomozó munkát közvetlenül elősegítő társadalmi kapcsolat átadása más operatív tisztnek szervezetszerűen és intézményesen nem volt lehetséges, mert a kapcsolat személyes jellegű volt, az úgynevezett „elvtársi barátságon” alapult és személyhez kötötten jött létre.²³ Fedőnevet nem kapott, de az operatív tiszt a saját jelentésében jelölhette őt azzal, ha az általa szolgáltatott adatok bizalmassága, titkossága megkövetelte ezt. Abban az esetben, ha lehetősége volt hírszerzésre, a társadalmi kapcsolatot később hazafias alapon be lehetett szervezni,

amennyiben a cél érdekében önként vállalta a konspirált együttműködést.²⁴ Az ügynök és a társadalmi kapcsolat szerepe sokszor hasonló volt, de a társadalmi kapcsolat csak úgynevezett külső jelenségek megfigyelésére volt alkalmas.²⁵

Lényegében minden „becsületes állampolgár”, amennyiben egyetértett a szocializmus ügyével, alkalmassá válhatott arra, hogy társadalmi kapcsolatként segítséget nyújtson a politikai nyomozó szerveknek. Ugyanakkor csak azokon a területeken létesítettek ilyen kapcsolatot, ahol ez szükséges és célszerű volt. A tömegméretűvé duzzadását úgy akarták elkerülni, hogy az ügynökséggel és hivatalos kapcsolattal lefedett területeken, illetve a már alaposan megismert objektumokban nem törekedtek ennek kiépítésére.

Az alkalmi operatív kapcsolat

Az állambiztonsági szervek fokozottan igényelték a szocializmushoz hű állampolgárok támogatását, ezzel párhuzamosan igyekeztek szervezettebbé tenni az ilyen célt szolgáló együttműködést. Ennek érdekében próbálták megnyerni a tömegek támogatását, és elérni, hogy az állampolgárok személyesen is közreműködjenek a politikai és az államellenes bűncselekmények felderítésében.

Az alkalmi operatív kapcsolat fogalmát a 33/1958. számú belügyminiszteri parancs teremtette meg, amikor megengedte, hogy egyes operatív intézkedések eredményes végrehajtása érdekében „becsületes hazafiak” formális beszerzés nélkül, operatív kapcsolatként vegyenek részt az állambiztonsági munkában.²⁶ Kizárólag olyan, politikailag feltétlenül megbízható személyeket használtak fel erre a célra, akik saját kezdeményezésük alapján vagy az operatív tiszt kérésére szóban, esetleg írásban tájékoztatták a politikai rendőrséget a figyelmet érdemlő eseményekről és személyekről. Az önkéntesség alapján vonták be őket az együttműködésbe, és tudatában voltak annak, hogy az állambiztonsági szerveknek tettek szolgálatot. Az alkalmi operatív kapcsolatot csak egy-egy konkrét esetben vették igénybe, az ügynökséget nem helyettesíthette, és nem jelenthette egy új kategória felállítását az ügynökségen belül, ezért hálózati nyilvántartásba sem vették őket. Felhasználásuk előtt ellenőrizték őket az operatív és a bűnügyi nyilvántartásban, így meggyőződtek arról, hogy vajon nem szerepelnek-e a hálózati tagok vagy az antidemokratikus elemek között, illetve nem folyik-e ellenük ügynöki operatív feldolgozó munka. Az ellenőrzés után az operatív tiszt javaslatot készített, amelyben megindokolta az alkalmi operatív kapcsolat felhasználásának szükségességét és a részfeladatok elvégzésére való alkalmasságát. Leggyakrabban külföldi kiutazásoknál, röpcédulázás vagy falfirkálás felderítésénél, rendkívüli események nyomozásánál, körözési intézkedéseknél, fedett figyelő- és tartózkodási helyek létesítésénél, környezettanulmányi adatok gyűjtésénél, nagyobb ünnepek és események vagy objektumok biztosításánál, illetve operatív részfeladatok megoldásában vették igénybe szolgálataikat. A találkozókat olyan nyilvános helyen folytatták, ahol a konspiráció biztosítva volt. Csak azokat az adatokat ismertették vele, amelyek a feladat végrehajtásához szükségesek voltak, viszont a konspiráció szabályaira kioktatták őket, de a nyomozati munka részleteit, módszereit nem tárták fel előtte. Az operatív kapcsolattól kapott érdemleges információról ellenőrzés után az operatív tiszt köteles volt jelentést tenni. Az esetleges írásos információt az ügydossierben vagy az objektumdossierben helyezték el, így az ügy realizálásakor operatív bizonyítékként használhatták fel, amelynek jogi erejűvé tétele sokkal könnyebb volt, mint az ügynöki jelentés esetében. A vizsgálati eljárás során tanúként is beidézhatték, ekkor a korábban adott információját tanúvallomásként vették fel. Feladatának elvégzése után megszakították vele a kapcsolatot, és szükség esetén titoktartási nyilatkozatot vettek tőle. A kapcsolat felvételekor ugyan kihangsúlyozták, hogy csak rövid időre kérik a segítségét, de ha a személyes tulajdonságai, a hírszerző lehetőségei és a képességei lehetővé tették, akkor később be is szervezhatték.²⁷

A katonai elhárítás hálózaton kívüli kapcsolatai

A néphadsereg és a határőrség több szempontból is sajátos helyzetben volt az állambiztonsági munka területén. A hivatásos állomány szinte teljes egészében párttagokból állt, ezért a III/IV. Csoportfőnökség által foglalkoztatott hálózat körülbelül fele MSZMP-tag volt. Az általános hadkötelezettség miatt minden bevonulási időszakban sok fiatal került a katonai elhárítás látókörébe, ezért a hálózaton kívüli kapcsolatai némileg eltértek a fentebb már ismertetett típusoktól.²⁸ A katonai elhárítás is alkalmazott hivatalos, társadalmi és alkalmi kapcsolatot, de volt még egy kategória, amit személyes kapcsolatnak hívtak.²⁹

A katonai elhárítás hivatalos kapcsolata nem sokban különbözött az előzőektől, olyan személy volt, akit a jogszabály vagy egy honvédelmi minisztériumi belső rendelkezés folyamatos együttműködésre és információcserére kötelezett. Ilyenek voltak például a különböző hatáskörű parancsnokok, a párt politikai szerveinek vezetői, a T- (titkos) irodák vezetői, a rezsim-, az igazgatásrendészeti és a híradó biztonsági tisztek.

A társadalmi kapcsolat azonban sokban különbözött a civil területen alkalmazottól, ezért érdemes részletesebben is foglalkozni vele. A hadsereg és a határőrség társadalmi kapcsolata a katonai elhárítás részéről titkosan megbízott, a szocializmushoz hű személy volt, aki önként, hazafias meggyőződésből, alkalmassága és lehetőségei révén képes volt a katonai elhárítás hatáskörébe tartozó jelenségekről, cselekményekről, személyekről részinformációk megszerzésére. A kapcsolat nem beszerzés, hanem megbízás útján jött létre, ezért nem vettek tőle együttműködési nyilatkozatot, így B- (beszerzési) és M- (munka) dossziéja sem volt az illetőnek, viszont a III/IV. Csoportfőnökség operatív nyilvántartásában szerepelt. A hálózati személyekhez hasonló kiképzést nem kaphatott, ezért hálózati funkciót jelentő feladattal sem bízták meg, de bizonyos felkészítésben részesülhetett. Elsősorban az volt a feladata, hogy a katonai elhárítás hatáskörébe tartozó rész-, kiegészítő vagy adatpontosító információkat derítsen fel vagy szerezzen meg, és ezek birtokában további feladatokat hajtson végre. Jelentenie kellett a fegyveres erők politikai és erkölcsi állapotát vagy a harckészültséget veszélyeztető körülményeket is. A katonai objektumok, a hadgyakorlatok, esetleg a szállítások vagy a katonai rendezvények állambiztonsági védelmével összefüggő részfeladatok végrehajtásával is megbízhatták. A társadalmi kapcsolatot a fegyveres erők valamennyi állománycsoportjából, de a katonai objektumok környezetében élő polgári személyek közül is kiválaszthatták. Sorállományú társadalmi kapcsolat létesítése során figyeltek arra, hogy a különböző kiképzési időszakba tartozók közül arányosan válasszák ki a jelölteket, és lehetőleg a bevonulás előtt vagy nem sokkal az alapkiképzés után bízzák meg a feladattal. A kapcsolat létesítése előtt alaposan tanulmányozták a jelöltet és közvetlen hozzátartozóit, valamint ellenőrizték a különböző nyilvántartásokban. Ennek eredményét és a személyes tapasztalatait az úgynevezett találkozási füzetben rögzítette az operatív tiszt. Az erre a célra rendszeresített kartonon kellett a javaslatát az engedélyező alosztályvezető vagy – sorállományúak esetén – a kiemelt operatív főtitst, esetleg az operatív főtitst elé terjeszteni. A kapcsolat létesítéséhez más írásos anyagot nem lehetett készíteni.

Annak érdekében, hogy mozgósítás vagy gyakorlat esetén igénybe vehessék a szolgálataikat, a III/IV. Csoportfőnökségen belül nyilvántartásba vették a társadalmi kapcsolatokat. Az erre a célra rendszeresített A, B és C jelzésű kartonok közül az elsőt az alosztály, a másodikat az osztály, a harmadikat pedig a csoportfőnökség nyilvántartója tárolta. A kapcsolat megszüntetésekor mindegyiket meg kellett küldeni a csoportfőnökség nyilvántartójába, ahol a B és C jelzésű kartonokat megsemmisítették. Az A jelzésű kartont viszont az állandó állományú társadalmi kapcsolatok esetén a munkaviszony megszűnése után 5 évig, a sorállományúak közül azokat, akik mozgósítás esetére is vállalták az együttműködést, a 45. életévük betöltéséig, minden más esetben pedig 10 évig őrizték. Lakcím szerint nyilvántartották továbbá a budapesti honvédségi lakótelepeken lakó vagy ott foglalkoztatott társadalmi kapcsolatokat is.³⁰

A társadalmi kapcsolat irányítása, vezetése és felkészítése nem érthette el a hálózati kiképzés színvonalát még az állandó állományú alkalmazottak esetében sem. Az operatív tiszt tarthatta velük az érintkezést közvetlenül, de közvetett módon, rezidens útján is. Az így létrejövő rezidentúrát az operatív tiszt irányította, de a rezidens fogta

össze és dolgoztatta a konspiráltan vezetett szervezett hírforrások csoportját.³¹ Erre főként a sor-, a hallgatói és az ösztöndíjas állományúaknál vagy a tiszthelyettesi iskolába járóknál került sor. A kapcsolat létesítése után kioktatták őket a legalapvetőbb konspirációs szabályokra, ismertették a feladatukat, és a legrövidebb időn belül rezidenshez kapcsolták őket, akik a további felkészítésüket elvégezték. A társadalmi kapcsolatokkal általában havonta találkozott a tartójuk, szóban számoltatták be őket, amit a sorállományúakkal lehetőleg T-(titkos) helyen bonyolítottak le.³² Az operatív intézkedést igénylő információkról viszont gyakran írásos jelentést készítettek a társadalmi kapcsolattal, amit a neve felcserélt kezdőbetűivel kellett szignálnia. A társadalmi kapcsolatot átadhették más szervnek, de a viszony átmenetileg felfüggeszthető volt, vagy meg is szüntethették, ha a kapcsolat leszerelt, elköltözött vagy a munkaviszonya megszűnt. Ha később beszervezték, akkor a hálózatra vonatkozó szabályok szerint jártak el esetében, az együttműködési nyilatkozattól azonban többnyire eltekintettek. A katonai elhárítás tömegkapcsolatainak munkája során felmerülő kiadásokat és a jutalmakat a hálózati személyekre vonatkozó rendelkezések szerint számolták el, a társadalmi kapcsolat számára adott jutalmat a fentebb említett A-kartonon is nyilvántartották.

A honvédség további sajátosságaként említhetjük az úgynevezett előfelvételis rendszert, ami azt jelentette, hogy a felsőfokú oktatási intézményekbe felvett fiatalok egy részének a tanulmányaik megkezdése előtt tizenegy hónapos katonai szolgálatot kellett teljesíteniük, majd a tanulmányaik befejezése után további hat-hét hónapra ismét be kellett vonulniuk. Évente körülbelül 2000–2500 fiatal érintett ez a típusú katonai kiképzés, amelynek a végén tartalékos tiszti rendfokozatot kaptak. Ez a rendszer kiváló alkalmat jelentett az állambiztonság számára, hogy kiszűrje és megfigyelje a rendszer számára megbízhatatlan fiatalokat. Évente mintegy hatvan-nyolcvan úgynevezett B-kategóriába sorolt hadköteles vonult be. Idetartoztak azok, akiknek a szülei kifogás alá eső politikai múlttal rendelkeztek, közeli hozzátartozójuk disszidált vagy más aktív nyugati kapcsolattal rendelkezett. Különös gondot fordítottak az egyházi középiskolában végzettekre is, akik az állomány 2,5 százalékát tették ki.³³ Az előfelvételis kiképzése arra is lehetőséget nyújtott, hogy a nagyszámú leendő értelmiségi közül kiválasszák azokat, akiket valamilyen formában együttműködésre akartak kényszeríteni. Kiemelt ellenőrzési területnek tekintették a humán érdeklődésűeket, különösen a bölcsészettudományi karokra felvett fiatalokat, mert a tapasztalatok szerint a körükben volt a legjellemzőbb a negatív politikai nézetek és kijelentések hangoztatása. Az előfelvételis állományt a legeredményesebben a közülük szervezett társadalmi kapcsolatokkal tudták ellenőrizni, akiket rezidentúrába szervezve foglalkoztattak.

A katonai elhárítás társadalmi kapcsolatainak majdnem felét a katonai szolgálat utolsó hónapjaiban hálózati személynek szervezték be, másik részét pedig leszerelésük után társadalmi kapcsolatként adták át más szerveknek. Legszívesebben a kiemelt felkészültségű, nyugatnyelvi-ismerettel vagy operatív célra távlatokban hasznosíthatónak vélt fiatalokat választottak ki, amiben részt vettek a III/III. Csoportfőnökség, elsősorban a bölcsészettudományi, a jogi és a közgazdasági karok, valamint a tanárképző főiskolák elhárítását végző szerveinek beosztottai is. Szívesen használták fel ezt a lehetőséget a BRFK I. alosztálya és a III/I. Csoportfőnökség káderkutató alosztályának perspektivikus operatív céllal dolgozó munkatársai is.³⁴

A személyes kapcsolat

Sajátos, hálózaton kívüli kapcsolata volt a katonai elhárításnak a személyes kapcsolat, aki az operatív tiszttel kialakult kölcsönös szimpátia alapján a saját elhatározásából vagy felkérésre adott információt. Ezt csak a személyes kapcsolat beleegyezésével lehetett nyílt bejelentésként felhasználni. Az operatív tiszttel nyíltan tartott kapcsolatot, viszont T-helyen vagy K- és T-lakáson³⁵ nem lehetett vele találkozni, és az általa adott információk titkosnak számítottak. Nevüket nem lehetett nyilvántartásba venni, de az operatív tiszt a személyes kapcsolat adatait a munkafüzetében feljegyezhetette, és létszámukat az Elhárítási Hadrendben is szerepeltetnie kellett. A személyes kapcsolatot

általában nem adták át más tartónak vagy szervnek, de hajlandósága esetén sor kerülhetett erre.

Az alkalmi kapcsolat

Létezett még egy kategória a katonai elhárítás tömegkapcsolatain belül, mégpedig az alkalmi kapcsolat, akit konkrét részfeladatok megoldására, operatív eszközök, módszerek hatékonyságának fokozására vagy eredményességének biztosítására vettek igénybe. A kapcsolat létesítését az alosztályvezető engedélyezhette. Nyilvántartási kategóriát nem képezett, létszámuk az Elhárítási Hadrendben sem szerepelt, de az operatív tiszt a tanulmányozása és ellenőrzése során keletkezett adatokat a munkafüzetében rögzíthette. Titoktartási nyilatkozatot csak szükség esetén kértek tőle. Az alkalmi kapcsolatot a feladat végrehajtása után személyes kapcsolatként, társadalmi kapcsolatként használhatták fel, de hálózati személynek is beszervezhatték.

***

Befejezésként megállapíthatjuk, hogy az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai formálisan nem voltak a hálózat tagjai, tehát nem szervezték be és nem is tartották nyilván őket oly módon, mint az ügynököket. Szerepüket tekintve viszont nagyon közel álltak a hálózat tagjaihoz, az volt az elsődleges feladatuk, hogy az állambiztonsági szervek munkáját segítsék. Ha egy piramisként képzeljük el az állambiztonság hírforrásainak szervezeti felépítését, akkor azt mondhatjuk, hogy a hálózaton kívüli kapcsolatok képezték a piramis talapzatát. Ezután következett csak a hálózati kapcsolatok szintje, amelyik a formálisan beszervezetteket foglalta magába. A két szint között létezett átjárás, ugyanis a hálózaton kívüli kapcsolatot sok esetben az ügynöki állapot előszobájának tekinthetjük, a kizárt ügynökök pedig gyakran játszottak később ilyen szerepet.

- ¹ Vass–Ságvári, 1973: 414–416.
- ² ÁBTL 4.1. A-3016/4. 3.
- ³ Különösen nagy hangsúlyt fektettek azokra az objektumokra, ahol az állami, a katonai vagy a szolgálati titok védelme ezt indokolta, vagy ahol a dolgozók gyakran és közvetlenül érintkeztek nyugati állampolgárokkal.
- ⁴ ÁBTL 4.1. A-3801. 2.
- ⁵ ÁBTL Dok. Gyűjt. 10-21/8/1960. A belügyminiszter 008/1960. számú parancsa, 1960. június 8.
- ⁶ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 4.
- ⁷ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 5.
- ⁸ Uo. 8–9.
- ⁹ ÁBTL 4.2. I. sorozat. 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítésére, 1975. március 25.
- ¹⁰ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 10.
- ¹¹ ÁBTL 4.1. A 3801. 5–6.
- ¹² ÁBTL 4.1. A-3016/4. 3.
- ¹³ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 20.
- ¹⁴ Uo. 21.
- ¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 17.
- ¹⁶ ÁBTL 4.1. A-3801. 7.
- ¹⁷ ÁBTL 4.2. I. sorozat. 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítésére, 1975. március 25.
- ¹⁸ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 25. A vízvázlat az volt, ha azt a feladatot kapta a társadalmi kapcsolat, hogy férközzön valakinek a bizalmába. Ezt már ügynöki feladatnak tekintették, és beszervezték az illetőt.
- ¹⁹ ÁBTL Dok. Gyűjt. 10-21/8/1960. A belügyminiszter 008. számú parancsa, 1960. június 8.
- ²⁰ ÁBTL 4.1. A-3801. 7.
- ²¹ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 33.
- ²² ÁBTL 4.2. I. sorozat. 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítésére, 1975. március 25.
- ²³ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 39.
- ²⁴ ÁBTL 4.1. A-3801. 11. és 17.
- ²⁵ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 8–9.
- ²⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A belügyminiszter 33/1958. számú parancsa a Belügyminisztérium állambiztonsági szerve ügynöki munkájának alapelveiről, 1958. december 5.
- ²⁷ ÁBTL 4.1. A-3735. 4. és 10.
- ²⁸ ÁBTL 4.2. 61-7-8/1983. A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökének 8/1983. számú intézkedése a hálózatszervezésről, a tömegkapcsolatok felhasználásáról és a „T” helyek létesítéséről, 1983. október 10.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Szervezett hírforrásokon a hálózat tagjait és a társadalmi kapcsolatokat értették. Uo. 5.
- ³² A találkozási hely a fegyveres erők objektumaiban lévő olyan helyiség volt, amely elsősorban a társadalmi kapcsolatokkal, de szükség esetén a hálózati személyekkel szervezett találkozók konspirált végrehajtásának a feltételeit is biztosította. Ilyen lehetett a fotólabor, a könyvtár, a klub, a kiegészítő parancsnokság épülete vagy akár az átvonulási szállás is.
- ³³ ÁBTL 4.1. A-3474.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ K-lakás, vagyis konspirált lakás. Az állambiztonsági szerv, illetve fedőszerve által fenntartott és üzemeltetett lakás, mely az ügynök és az operatív tisztek találkozására szolgált. A T-lakás, vagyis találkozási lakás, hasonló célból, – de nem az állambiztonsági szervek által – fenntartott lakás volt.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

- A-3016/4. A társadalmi kapcsolatok helye és szerepe a hálózati operatív munkában. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest, 1961.

- A-3016/29. Együttműködés az állami és társadalmi szervekkel a hivatalos és társadalmi kapcsolatokkal. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség. Budapest, 1965.
- A-3474 A felsőfokú tanintézetekbe előfelvett sorkatonai szolgálatra behívott állomány operatív biztosításának tapasztalatai. Budapest, 1977.
- A-3735 Az alkalmi operatív kapcsolatok felhasználása az ügynöki operatív munkában. Budapest, 1959.
- A-3801 A hivatalos és a társadalmi kapcsolatokról. Budapest, 1964.

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentációs Gyűjtemény

Nyomtatásban megjelent források

Vass–Ságvári, 1973

Az MSZMP VII. Kongresszusának határozata a szocializmusért folyó harc történelmi tapasztalatairól és a további feladatokról. (1959. november 30 – december 5.) In *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik és Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Baráth Magdolna

Támogatni vagy bomlasztani?

Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához

A magyar politikai emigráció kialakulása

A magyar politikai emigrációnak három nagy hulláma volt. Ennek kezdete 1944/1945, amikor a háború vége sok százezer magyart sodort ki nyugatra. Az 1944. október 20-i kitelepítési kormányrendelet előírta polgári személyek, hivatalok, intézmények, vállalatok, üzemek nyugatra települését. A kitelepült kormánnyal, törvényhozással és közigazgatással nemcsak olyanok kerültek nyugatra, akik rokonszenveztek a szélsőjobboldali eszmékkal, hanem azok is, akik tartottak a megszállók és az új hatalom bosszújától, ítélkezésétől.

Számottevő tömeget képviselt a magyar katonai emigráció. Hozzávetőleges adatok szerint a Horthy-rendszer utolsó éveiben mintegy 35 ezer aktív horthysta tiszt volt Magyarországon, közülük az 1944/45-ös háborús események idején, illetve azt követően 27-28 ezren távoztak nyugatra, legnagyobb részük Ausztriába, illetve a későbbi Nyugat-Németországba. 1946/47-ben sokan dél-amerikai országokba, illetve legnagyobb számban az USA-ba vándoroltak ki. Rajtuk kívül még körülbelül 8 ezer csendőr hagyta el az országot nyugati irányba.¹

Mivel a Németországba és Ausztriába került magyarok tekintélyes hányada katona volt, hamarosan sor került összefogásukra és szervezeteik kiépítésére. Ezek közül kettőt érdemes külön is említeni. Az egyik kisbarnaki Farkas Ferenc Magyar Szabadság Mozgalma (MSZM) volt, amely nemcsak katonákat, hanem civileket is tömörített, a másik a Zákó András irányítása alatt álló Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK), amely csak a volt katonákra terjesztette ki érdeklődését. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége 1952 végéig mind Európában, mind a tengerentúlon kiépítette hálózatát, 23 országban 31 területi szervezete működött.

A volt nyilasok zömmel Ausztria francia megszállási övezetében telepedtek le. 1945/46-ban kisebb csoportokba tömörültek, majd beolvadtak a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségébe vagy a Magyar Szabadság Mozgalomba; egyedül a Henney Árpád vezette Hungarista Mozgalom őrizte meg szervezeti önállóságát.²

1946/1947-ben jelentek meg nyugaton az első olyan magyar menekültek, akik nem álltak feltétlenül szemben az 1945-ben megkezdődött fejlődéssel, sőt bizonyos intézkedéseket (földreform, a köztársasági államforma bevezetése, rangok és előjogok eltörlése stb.) megértéssel fogadtak. Ők a megszállás, a törvénytelenések miatt kényszerültek emigrációba, egyes esetekben azért, mert már személyes szabadságukat is veszélyeztetve látták. A második nagy emigrációs folyamat nyitánya Nagy Ferenc miniszterelnök nyugatra távozása és 1947. június 1-jei lemondása volt. Június 2-án elhagyta az országot Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke is. A Nagy Ferenc lemondása utáni hetekben „disszidált” Magyarország washingtoni, berni, párizsi, ankarai, prágai, bécsi, brüsszeli és római követe is. Még ugyanabban az évben követte őket Sulyok Dezső, a Szabadságpárt volt elnöke, Pfeiffer Zoltán, a Függetlenségi Párt elnöke, Peyer Károly, a Szociáldemokrata Párt volt vezetője és Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt volt főtitkára. Rajtuk kívül még számos diplomata, képviselő, pártfunkcionárius, közíró hagyta el az országot.

Az 1947-ben megindult második emigrálási hullám tömegét tekintve nem volt olyan nagy, mint az 1945-ös, de politikai súlyában és jelentőségében felülmúlta azt. Az ekkor emigráltak célja az volt, hogy az otthon elkezdett politikai küzdelmet idegenben folytassák, ezért szinte azonnal megkezdték az emigráns politikai keretek megteremtését és azoknak az intézményeknek a létrehozását, amelyek a politikai cselekvéshez szükségesnek látszottak. Ezek közül a Magyar Nemzeti Bizottmány (Hungarian National

Council) volt a legfontosabb, amelynek megalakulását 1947. november 15-én jelentették be, s amelynek az volt a célja, hogy „az elnyomott magyar népet a szabad világban képviselje”.

A jobboldalinak tekintett szociáldemokrata vezetők és középkaderek emigrálása 1947/1948-ban kezdődött. Az emigráns szociáldemokraták Londonban rendezték be központjukat, és már az emigráció kezdeti időszakában két csoportra szakadtak, amelyek mindvégig szemben álltak egymással. Az 1947/48-ban emigráltak közös vonása volt, hogy nemcsak a kommunista egyeduralomra való berendezkedést ítélték el, de idegenkedtek a háború előtti és alatti kormányzati rendszertől is. A 1945-ös és 1947-es emigráció ezért barátságtalanul, olykor ellenségesen állt egymással szemben. Utóbbiak, ellentétben az 1945-ös kitelepítettekkel, egyenként emigráltak, és szétszóródtak egész Európában, illetve az Egyesült Államokba mentek tovább.³

1956 volt a harmadik nagy exodus nyitánya. A forradalom után mintegy kétszázezer magyar hagyta el az országot. Statisztikák szerint 1956/57-ben mintegy 181 ezer magyar érkezett Ausztriába. Közülük 8300 visszatért Magyarországra, 62 ezer pedig továbbment másik országba. Jugoszláviába kb. 20 ezer magyar menekült azzal a céllal, hogy onnan nyugatnak veszik útjukat. Közülük csak 4-500 maradt ott, 2800 visszatért Magyarországra, a többiek különböző nyugat-európai országokba, illetve a tengerentúlra vándoroltak ki.

Összetételét tekintve összességében egyetlen korábbi emigráns réteg sem volt olyan vegyes, mint az 1956-os. 1956-ban nemcsak a forradalmi események résztvevői, hanem mindazok távoztak, akik kilátástalannak tartották az életet Magyarországon. Puskás Julianna írja: „A nyugati kutatók által végzett szociálpszichológiai vizsgálatok szerint 5%-nál inkább kevesebbre, mint többre becsülhető közöttük azoknak az aránya, akik a fegyveres harcban való részvétel és a retorzióktól való félelem következtében menekültek. Nagyobb részük volt az olyan politikai motivációknak, amelyeket az 1956 előtti helyzet keltett, tehát a társadalmi, gazdasági hátrányoktól, az üldöztetéstől, a bebörtönzéstől való félelemnek vagy a pozícionális sérelmeknek.”⁴ Ennek a sokféleségnek köszönhetően minden emigráns politikai irányzat és csoportosulás utánpótlási forrást látott bennük. Az új emigránsok előtt két lehetőség volt: vagy beilleszkednek a régi keretekbe, vagy új szervezeteket hoznak létre.

Ahol nagyobb számban éltek az Osztrák–Magyar Monarchia és a Horthy-rezsim idején kivándorolt gazdasági emigránsok (Franciaország, Belgium, Kanada, Amerikai Egyesült Államok és egyes dél-amerikai országok), ott általában működtek az adott viszonyok között haladónak minősülő magyar szervezetek, egyesületek, klubok, kultúrotthonok. E szervezetekkel Magyarország a külképviseletein, illetve a Magyarok Világszövetségén keresztül jó kapcsolatokat alakított ki. 1956 után a disszidensek megjelenése azonban változást hozott – egyes helyeken átvették e szervezetek vezetését, máshol megszüntették azok működését, illetve megszakították a Magyarországgal fennálló hivatalos kapcsolatokat.

A magyarországi rendszerrel szemben ellenséges korábbi emigrációban is jelentős változást idézett elő az 1956-os emigránsok megjelenése. Kezdetben megfigyelhető volt a törekvés az emigráció eszmei és szervezeti egységének megteremtésére, ezek a kísérletek azonban kudarcot vallottak, és minden egyes egységkísérlet további meghasonlásokhoz vezetett. A Magyar Nemzeti Bizottmány végleg felbomlott, s helyette 1957 elején Strasbourgban létrehozták a Magyar Forradalmi Tanácsot,⁵ majd Amerikában a Szabad Magyarok Nemzeti Képviseletét.⁶ Az emigráns szociáldemokraták pártszervezési kísérleteit a Kéthly Anna és a belgiumi szárny közötti ellentétek akadályozták. A különböző országokban tevékenykedő diákifjúsági csoportosulásokat eredménytelenül próbálták összefogni a Szabad Magyar Egyetemisták Szövetségébe.⁷ A katonai jellegű szervezeteknél is növekedtek az ellentétek és a rivalizálás.

A belső ellentétek, viszályok, szakadások nem tekinthetők kizárólag magyar jelenségnek, az az emigrációkat végigkísérő tünet. A magyar államvédelmi szervek viszont sajátos eszközeik és lehetőségeik felhasználásával éppen ezeket az ellentéteket kihasználva vettek részt az emigráns szervezetek bomlasztásában.

Az emigrációt fürkésző államvédelmi/állambiztonsági szervek, szervezeti egységek

A nyugati magyar emigráció figyelése a magyar államvédelmi szerveknek szinte megalakulásuktól kezdve az egyik feladatuk volt. Az 1946 októberében Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya néven centralizálódott államvédelmi szervezetben a II. alosztály egyik feladata volt a magyar emigráció figyelése is. Már ekkor megtörténtek az első kísérletek az ausztriai magyar emigráció szervezeteibe való beépülésre. 1948-ban a hírszerzés betagozódott az akkor létrehozott Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság B ügyosztályába. 1951-ben az önállóvá váló Államvédelmi Hatóságon belül külön főosztállyá szervezték a határon túli hírszerzést.⁸ A VIII. Főosztálynak külön emigrációs hírszerző osztálya is volt. A főosztály megszervezését felügyelő szovjet főtanácsadó, Filatov ezredes magyar partnerének, Farkas Vladimírnek a következőképpen határozta meg a főosztály feladatát: „Kifejtette, hogy fő feladatunk az offenzív állambiztonsági tevékenység folytatása külföldön. Be kell épülnünk azokba az ellenséges politikai, állami és felderítő központokba, illetve olyan magyar emigráns szervezetekbe, amelyek aktív részesei a Magyar Népköztársaság elleni titkos háborúnak.”⁹

Amikor 1953 nyarán az ÁVH betagozódott a Belügyminisztériumba, a hírszerzés továbbra is önálló főosztály maradt (BM II. Főosztály). Piros László belügyminiszter 1954. október 23-i 15. számú parancsa rendelkezett az operatív-hálózati munkának Magyarország határain túlra történő kiterjesztéséről. A parancs egyebek között előírta a hálózati munka kiterjesztését a Magyarország ellen aknamunkát folytató emigráns szervezetekbe történő „mély beépülés, terveik és gyakorlati ellenséges tevékenységeik időben történő felderítése és ezen keresztül végrehajtásuk megakadályozásának elősegítése érdekében”.¹⁰ Az 1956-os forradalom szétzilálta a magyar hírszerzést, a külföldi rezidentúrák majd mindegyike dekonspirálódott. 1956 után a Belügyminisztérium keretében az állambiztonsági szerveket II. Politikai Nyomozó Főosztály néven szervezték újjá, s ennek 3. osztálya foglalkozott a hírszerzéssel.¹¹

A Belügyminisztérium 1962-es átszervezése után a III/I. Hírszerző Csoportfőnökség feladata lett többek között a lojális magyar emigráció támogatása, az ellenséges emigráns szervezetek bomlasztása. A BM III. Főcsoportfőnökség 1972-ben kiadott ügyrendje szerint a III/I. Csoportfőnökség feladatai közé tartozott, hogy felderítést folytasson a magyar emigráció ellenséges szervezeteivel szemben. A III/I-4. Osztály foglalkozott a Vatikán és a cionista szervezetek elleni hírszerzéssel és a papi emigrációval, a III/I-7. Osztályhoz tartozott a fellazítás és az aktív intézkedések mellett az emigráció is. Az ügyrend szerint utóbbi „folytatja a reakciós emigráns szervezetek terveinek, tevékenységének felderítését és intézkedéseket tesz e tervek keresztvezésére, illetve a reakciós emigrációs erők dezorganizálására, bomlasztására. Akcióival és javaslataival elősegíti a lojális emigráció szervezeteinek és csoportjainak tevékenységét.”¹²

Az emigráció a célkeresztben – a bomlasztás eszközei és módszerei

1956 előtt a magyar államvédelmi szervek egyik fő ellenségnek a katonai emigráció szerveit és személyeit tekintették. A katonai emigrációval foglalkozó dossziék többsége az 1940-es évek végétől az 1950-es évek végéig keletkezett. A demokratikus politikai emigráció megjelenésével azonban jelentőségük egyre csökkent, többek között azért is, mert a helyenként szélsőjobbaldali kötődésű, minden 1945 utáni változást elutasító vezetők és szervezetek nyugati támogatottsága is egyre csekélyebb lett.

A magyar állambiztonsági szervek fő feladatuknak azt tekintették, hogy megakadályozzák egy jól szervezett, egységes és ellenséges emigráns tömb kialakulását. Mindenekelőtt az volt a cél, hogy ne jöjjön létre egység az egykori horthysta államgépezet tagjai és a fasizmussal szemben álló, de a Magyarországon fennálló rendszert is elutasító csoportok között. A fő bomlasztási módszer az egyes emigráns vezetők lejáratása, az egymás közötti ellentétek szítása volt. Felkutatták az egyes

személyek múltjában fellelhető kompromittáló adatokat, s azt valamely módon eljuttatták az ellentábor tagjaihoz vagy az emigráns sajtóhoz. A legsikeresebb akciók egyike volt Kovács Imre és Papp István, a Nemzeti Parasztpárt egykori képviselőinek, a Magyar Nemzeti Bizottmány tagjai levelezésének megszerzése és a megfelelő csatornákon történt nyilvánosságra hozatala 1951-ben. Mindketten 1947-ben emigráltak Magyarországról. Kovács Imre az USA-ban, Papp István Svájcban telepedett le. Kovács Imre – aki egyébként a Free Europe Committee alkalmazásában állt – leveleiben nem csupán egyes magyar emigráns vezetőkre tett elmarasztaló megjegyzéseket, de kétségbe vonta az USA és mindenekelőtt a Szabad Európa Bizottságnak a szocialista országok irányába folytatott aknamunkája módszereinek helyességét, és elmarasztalta a bizottságot, mert aktív ellenállásra, szabotázsakciók, erőszakos cselekmények szervezésére és végrehajtására ösztönözte a szocialista országokon belüli ellenséges csoportokat. Kovács Imre és Papp István levelezését az ÁVH 1950 decemberében Papp egyik nőismerősén keresztül szerezte meg, majd a levelekről másolatokat küldtek emigráns politikusoknak, valamint néhány magyar nyelvű emigráns lap szerkesztőségének. Az akció következtében Kovács Imre kénytelen volt tevékenységéről tájékoztatni a Magyar Nemzeti Bizottmány elnökségét és maga ellen „összeférhetetlenségi” indítványt tenni. Az akciónak az emigráns szervezetek által történt fogadtatásáról a Münchenben megjelenő *Hungária* című hetilap rendszeresen beszámolt. Ezt követően az emigránsok körében mindkettőjükkel szemben erős fenntartásokkal viseltettek.¹³ Az ügy következtében Kovács Imre kénytelen volt távozni a Szabad Európa Bizottságtól.¹⁴

A fordulat éve (1948/49) után, amely alapvetően meghatározta a magyarországi fejlődés további irányát, az emigránsok szélesebb körében kétféle magatartás volt tapasztalható: egyrészt a hosszabb időre történő berendezkedés, letelepedés a befogadó országban, másrészt az óhazával való kapcsolatok rendezése valamilyen formában. Ezek szükségszerűen katalizálták az emigráció belső átrendeződését, bomlását. A magyar politikai vezetés ezt kihasználva igyekezett elősegíteni, hogy minél szélesebb rétegeket válasszon le az ellenségesnek tekintett emigráns szervezetekről, és előbb semlegesítse, majd lojálissá tegye őket. Az Elnöki Tanács 1956. április 4-én amnesztiát hirdetett mindazoknak, akik a háború után nyugatra távoztak, bejelentve, hogy 1957. április 4-ig büntetlenül hazatérhetnek. Az április 4-i amnesztia után megerősödött az ún. hazacsalogatási kampány is, amelynek révén a kormány az emigráció gyengítését és saját belső tekintélyének növelését akarta előmozdítani. A Magyar Rádió *Szülőföldünk* című műsora egyfelől a hazai fejlődés pozitív vonásait népszerűsítette, másfelől az emigráns politizálás időszerűtlenségéről próbálta hallgatóit meggyőzni.

Az ismert magyar színész, Páger Antal esetleges hazatérését is az ellenséges magyar emigráció bomlasztására kívánták felhasználni. Páger a náci-barát és jobboldali propaganda szolgálatában kifejtett tevékenysége következményeitől tartva 1944-ben előbb Ausztriába, illetve Nyugat-Németországba ment, majd Argentínában telepedett le, ahol megszerezte az argentin állampolgárságot is. 1955 elején a magyar államvédelmi szervek olyan információhoz jutottak, hogy megszakította a kapcsolatokat azokkal a magyar színészekkel, akik fasiszta beállítottságuk miatt mentek nyugatra, és többször kifejtette azt az óhaját, hogy szeretne Magyarországra visszatérni. Ennek ismeretében a magyar politikai rendőrség 1955 februárjában elkezdett foglalkozni Páger önkéntes hazatérésre való rábírásával, amivel az ellenséges magyar emigráció bomlasztását kívánták elérni. Páger nyilvánosan szerepeltetni akarták a színház és filmművészet területén, nyilatkozatot akartak tettetni vele, és könyvírásra akarták rábeszélni, amelyben egyrészt leleplezte volna a fasiszta magyar emigrációt, másrészt felhasználták volna „a nyugati kultúra hanyatlásának és csődjének bizonyítására”. A magyar államvédelmi szervek képviselői több alkalommal találkoztak vele és feleségével Buenos Airesben, és 1956 júliusában megállapodtak a hazatérésről. Páger Antal 1956. augusztus 30-án – egyelőre egyedül – visszatért Magyarországra, családja 1957-ben követte.¹⁵

Az 1956-os forradalmat követő újabb emigrációs hullám új helyzetet teremtett az állambiztonsági szervek számára is. A régi emigrációs szervezetek jelentősége egyre csökkent, azok, akik a forradalom napjaiban szerepet vállaltak, inkább új, „ötvenhatos szellemben” működő szervezetek létrehozására törekedtek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1957. július 2-i ülésén már alapvető feladatul szabták meg az ellenséges emigráns szervezetekbe történő beépülést. Czinege Lajos ezt arra hivatkozva javasolta, hogy az emigránsokat szoros szálak fűzik itthoni hozzátartozóikhoz, és „levelezéseiken keresztül is tudnak bomlasztó propagandát végezni”.¹⁶ Mindazonáltal a források alapján a magyar állambiztonság némi késéssel követte az 1956 utáni emigráció alakulását. A legjelentősebb csoportosulásokra (Magyar Szabadságharcos Szövetség, Szabad Magyar Egyetemisták Nemzetközi Szövetsége, Magyar Írók Szövetsége Külföldön, Nagy Imre Politikai és Társadalmi Intézet) objektumdossziét nyitottak, s ügydossziékban gyűjtötték az ellenséges magatartást tanúsító személyek közül a legveszélyesebbeknek tartottak anyagát.¹⁷

Míg 1956 előtt az emigráns szociáldemokraták az állambiztonsági szervek megítélése szerint nem jelentettek komoly veszélyt, szerepük a forradalom után felértékelődött. A forradalom után az emigráns szociáldemokraták fokozták Magyarország elleni tevékenységüket, és 1957 októberében megalakították a Magyar Szociáldemokrata Párt Emigrációban elnevezésű szervezetüket.¹⁸ Ennek különböző nyugati országokban voltak vezetőségei, lényegében azonban csak a londoni szervezet működött, és az ún. „magyar ügy” napirenden tartásával aktív tevékenységet fejtett ki a nemzetközi fórumokon Magyarország ellen. A Belügyminisztérium II/3-B alosztálya az angliai szociáldemokrata emigráció ellen végzendő hírszerző munka elősegítése érdekében 1958-ban objektumdossziét nyitott a szervezetre.¹⁹

A magyar állambiztonság két ügynökének irányításával már a forradalom előtt sikerült a szociáldemokrata emigrációban létrehozni a két, egymással szemben álló csoport mellett egy harmadikat, amely megnyerte a Belga Szocialista Párt támogatását. A kezdeti időszakban ügynökség útján titkos értesüléseket és dokumentumokat szereztek a szociáldemokrata emigráció tevékenységéről és terveiről, majd a fasiszta magyar emigráció leleplezése és bomlasztása érdekében a csoport segítségével *Szocialista Szemle* címmel lapot jelentettek meg. Ezt a forradalom után felhasználták a szociáldemokrata emigráció Kéthly Anna által irányított szárnyának leleplezésére és bomlasztására is. Ez az akció azonban nem járt sikerrel, mert a Magyar Szociáldemokrata Párt Emigrációban komoly erőfeszítéseket tett az állambiztonsági szervek által létrehozott csoport elszigetelésére. Ennek eredményeképpen a Belga Szocialista Párt megvonta a lap kiadásához biztosított támogatást, a helyi rendőrség pedig lehetetlenné tette a csoport további működését.²⁰

Sikeresebb volt a hálózat kiépítése. A „Sági” fedőnevű ügynököt 1957-ben Ausztriába telepítették, aki a szociáldemokrata emigránsokon kívül osztrák politikusokkal is jó kapcsolatokat épített ki, aminek eredményeképpen nem csupán az emigráns szociáldemokraták tevékenységéről és terveiről, de a SPÖ-ről is értékes információkat szerzett. A másik, „Szepesi” fedőnevű ügynököt elhárítási vonalon foglalkoztatták. Kidolgozott terv alapján kiutaztatták Brüsszelbe a Világkiállításra, ahol sikerült kapcsolatot kiépítenie Kéthly Annával és más emigráns vezetőkkel. Rajta keresztül információkat szereztek a szociáldemokrata emigráción belüli ellentétekről, és értesültek a szociáldemokraták által a magyar ügy napirenden tartása érdekében kidolgozott taktikai irányvonalról.²¹

A szociáldemokrata emigráció bomlasztása érdekében röplapakciót szerveztek Kéthly kompromittálására. Kéthly Anna felé nyugaton is nagy figyelem fordult, nem csupán politikai múltja miatt, de azért is, mert a Nagy Imre-kormány tagjaként ő volt a legmagasabb rangú személyiség az 1956-os politikai emigrációban. Az illegálisan terjesztett röplapokkal azt a látszatot keltették, mintha annak készítői Kéthly-ellenes szociáldemokrata személyek, illetve csoportok lettek volna, s ezzel kétségkívül sikerült bizonyos zavart kelteni.

Mindazonáltal az illetékes magyar belügyi szervek abból kiindulva, hogy a szociáldemokraták az emigráción belül a balszárnyat képviselik, s jelenlétük mintegy ütközőfelületet jelent az emigráción belül, úgy vélték, hogy nem célszerű frontális támadást intézni ellenük. Ehelyett „alkalmas időben megalapozott csapásokat kell előkészíteni és végrehajtani egyes szélsőséges, imperialista barát vezetőkre – mint Kéthly Anna –, akik a nemzetközi fórumokon kifejtett tevékenységükkel mérgezik a politikai légkört és szervezik hazánk és a szocialista tábor elleni támadásokat”. A

fentiekből kiindulva kezdeményezték, hogy egyes Magyarországon maradt, ismertebb szociáldemokrata vezetők számára biztosítsanak megfelelő életfeltételeket vagy nyugdíjat, mert ezek véleményük szerint bomlasztólag hatottak volna mind hazai viszonylatban, mind az emigrációban.²²

A forradalom után az állambiztonság munkájában előtérbe került az ideológiai diverzió elleni harc. A magyar állambiztonság 1958 elején kezdett foglalkozni az irodalmi-kulturális vonallal, amely addig csaknem ismeretlen terület volt számukra. A terület fontosságát jelzi az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 29-i ülésére beterjesztett előterjesztés is, amely szerint az emigrációra a legjelentősebb hatást az új írói emigráció gyakorolta. A Münchenben megjelenő *Látóhatár*, a londoni *Irodalmi Újság* és *Népszava* szerkesztőségei alkotják azokat az „ideológiai fórumokat, ahonnan a régi és az új emigráció jelentős része szellemi táplálékát, politikai orientálódását kapja, s amelyek a különböző szervezkedési kísérletekre is hatással vannak”.

A politikai vezetés úgy látta, hogy az emigráció felé irányuló propaganda fő célja lehet az egységes szervezkedésre irányuló törekvések további bomlasztása, amit az emigrációs vezérek sokoldalú támadásával és leleplezésével kívántak felgyorsítani.²³ Arra törekedtek, hogy leválasszák a régi emigráció dolgozó rétegeit és az 1956-os disszidensek „kijózanodó”, de végleg külföldön letelepülő csoportjait az emigrációs vezérekről, és ellensúlyozzák körükben az emigrációs sajtó hatását.

A Politikai Bizottság akkor úgy határozott, hogy az érdekelt legfontosabb területek képviselőiből alakuljon egy bizottság, amelynek az lett a feladata, hogy kidolgozza az emigráció felé folytatandó tevékenység részletes tervét. A bizottságnak a feladatok kidolgozásánál figyelemmel kellett lenni arra, hogy az 1956-os forradalmi események következtében disszidáltak jelentős része „megtévesztett, de becsületes ember, ezért meg kell vizsgálni, milyen lehetőség van arra, hogy bizonyos kategóriák hazajövetelét anyagilag is segítsük”. Ugyanakkor azt is meg kellett vizsgálniuk, hogy a „közismerten ellenforradalmi elemekkel” szemben milyen állami intézkedéseket hozzanak (állampolgárságtól való megfosztás, távollétében elítélés).²⁴

A fenti határozat nyomán alakult bizottság javaslatait a Politikai Bizottság 1959. február 3-i ülésén tárgyalta meg. A testület az emigráció felé irányuló propagandamunkában fontosnak tartotta, hogy tekintettel legyenek az emigráció rétegződésére. Arra törekedtek, hogy a „kijózanítható” és becsületes réteget bizalmatlanná tegyék a hangadó politikusokkal szemben, a jó szándékkal hazatérni kívánók útját egyengessék, a végleg külföldön letelepedőkkel pedig jó kapcsolatokat ápoljanak. A reakciónak tekintett emigráns szervezetek ellentéteinek növelését nem csupán propagandaeszközökkel kívánták elérni, hanem személyes kapcsolatok révén is elő akarták segíteni.²⁵

A bomlasztást és a többség megnyerését szolgálta a konzuli útlevelek kiadásáról és a disszidens hozzátartozók kiutazásának engedélyezéséről szóló 1960. október 18-i politikai bizottsági határozat. A határozat szerint a mind nagyobb emigrációs csoportok lojalitásának biztosítása érdekében útlevel- és vízumkérelmeik elbírálásánál arra kellett törekedni, hogy a baráti magatartást tanúsítók kérelmét ne utasítsák el. Arra külpolitikailag alkalmas időpontban felhívást kívántak közzétenni, amely szerint az engedély nélkül külföldre távozott személyeknek – beleértve az 1956-os forradalom után disszidáltakat is –, amennyiben magyar állampolgárságukat meg kívánták tartani, két éven belül nyilvántartásba vétel végett jelentkezniük kellett a magyar külképviseleteken. A jelentkezőket – ha nem követtek el bűncselekményt és nem tanúsítottak Magyarország érdekeit sértő magatartást – jegyzékbe kellett venni és részükre magyar úti okmányt kellett kiadni, amellyel a jelentkezés után egy év elteltével rokonlátogatás céljából hazautazhattak.²⁶

A határozat, illetve az annak alapján meghozott elnöki tanácsi határozat végrehajtása 1961 áprilisában–májusában kezdődött el. A magyar kormány 3082/1961. számú, a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszeréről hozott határozata szerint az emigránsok beutazási kérelmeinek eldöntésénél figyelembe kellett venni, hogy a kérelmező milyen okból és körülmények között hagyta el az ország területét, tagja-e valamilyen ellenséges emigráns csoportosulásnak, szervezetnek, kedvező magatartást tanúsít-e a Magyar Népköztársasággal szemben.²⁷ A Politikai Bizottság elé 1961.

decemberben terjesztett jelentés szerint a határozat elérte az emigrációs politika fő célját: „a reakciós, ellenforradalmi csoportok elszigetelését és a többség megnyerését, vagy legalábbis semlegesítését [...] [ezért] alkalmas az emigráció bomlasztására”.²⁸

A Politikai Bizottság 1961. június 6-i ülésén foglalkozott átfogóan az emigráció helyzetével. A régi magyar emigráció létszáma akkor – beleértve a másod- és harmadgeneráció tagjait is – meghaladta az 1 200 000-et. Az 1956/57-es disszidensek mintegy 160 000-en voltak. A régi emigráció több mint fele (58%) az Amerikai Egyesült Államokban élt, 65%-uk az amerikai kontinensen. A régi emigráció általában beilleszkedett a befogadó ország társadalmi és gazdasági életébe, de a folyamat az 1960-as évek elejére az 1956-os disszidensek esetében is megindult.

A lojális szervezetekbe tömörült emigránsok számát 8-10 ezerre becsülték. Ezekkel a szervezetekkel és sajtójukkal a Magyarok Világszövetsége 1961-re már szoros kapcsolatban volt, a magyar külképviseletek révén megfelelő támogatásban részesültek.²⁹

A reakciónak tartott kisebb-nagyobb szervezetek és csoportok száma meghaladta a 400-at. A tíz legjelentősebb kapitalista országban 189 reakciós magyar emigráns szervezet működéséről tudott a magyar vezetés (USA 26, Német Szövetségi Köztársaság 42, Anglia 17, Franciaország 22, Ausztria 19, Belgium 20, Svédország 17, Svájc 8, Olaszország 12 és Kanada 6). Ezeknek a szervezeteknek több mint 200 magyar nyelvű, rendszeresen megjelenő újságja, illetve folyóirata volt.

A legfelső pártvezetés részére készített jelentés szerint zavaróan hatott az ellenséges szervezetek működésére egyes jelentősebb személyek hazatérése, azok magyarországi szereplése és megnyilatkozása. Érezte hatását a magyar belügyi szervek az ellenséges szervezetek néhány vezetőjének diszkreditálására irányuló akciója is.

Az előterjesztés mindazonáltal úgy látta, hogy a Belügyminisztérium felderítő és elhárító szervei nem használják ki kellő mértékig az ellenséges szervezetek bomlasztására adódó lehetőségeket, az emigráció és a disszidensek különböző rétegei felé irányuló akcióik nem kellően koordináltak.

Az elfogadott határozat előírta, hogy javítani és fokozni kell a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium együttműködését az emigráció felé irányuló akciók terveinek kidolgozásában és végrehajtásában. A Külügyminisztérium feladatává tették a reakciós emigráció tevékenységének elemzését, a nyugati közvélemény előtti leleplezését. A konzuli útlevelek kiadásának lehetőségével is az ellenséges emigrációs szervezetek bomlasztására törekedtek.

A PB-határozat előírta a Belügyminisztérium elhárító és felderítő tevékenységének javítását és fokozását is, az alábbi feladatok ellátása érdekében:

- a) Behatolás a reakciós emigráció jelentősebb szervezeteibe és nemzetközi csúcsszerveibe pontosabb információk szerzése és a bomlasztás elősegítése érdekében.
- b) Az ellenséges emigráció vezéreinek kompromittálása és elszigetelése az emigrációs körökre gyakorolt hatásuk csökkentése érdekében.
- c) A Magyarország és a szocialista tábor többi országa ellen irányuló provokációk terveinek felderítése, megfelelő ellenakciók érdekében.
- d) Az ellenséges hírszerző szervek tevékenységének felkutatása és elhárítása.

A BM munkája az MNK emigrációs politikájának végrehajtásában című, 1967. szeptember 30-i jelentés szerint a Politikai Bizottság 1961. június 6-i határozatának végrehajtásában a Belügyminisztérium munkája – sajátos feladataiból következően – elsősorban a reakciós és aktív ellenséges tevékenységet kifejtő emigráció és a mögöttük álló imperialista erők ellen irányult. A jelentés szerint a határozat meghozatala után a reakciós emigráció elleni munkában fokozatosan előtérbe kerültek az aktív politikai akciók. Ennek során eredményként könyvelték el, hogy sikerült elérni a reakciós emigrációt finanszírozó és irányító szervezetek leleplezését, valamint az emigráció belső ellentéteinek fokozását, exponált ellenséges vezetők lejáratását, elszigetelését; a „fellazítási” taktikában szerepet vállaló szervezetek tevékenységének esetenkénti befolyásolását, aknamunkájuk hatásának elhárítását, leleplezését. A „dialógus” nyújtotta lehetőségeket igyekeztek „ellenlazításra” felhasználni. Eredménynek tekintették egyes emigráns vezetők hazahozatalát és bevonását különböző akciókba, illetve azt, hogy a

hazalátogatókkal céljaiknak megfelelő – nem feltétlenül operatív – hasznos kapcsolatokat sikerült kialakítani.³⁰

A magyar emigráció történetében az 1963-as év fordulópontot jelentett. A magyarországi helyzet enyhülésével párhuzamosan a külföldi magyarokkal való kapcsolatok ápolása a kormányzati politika része lett. A magyar kormány ugyan már 1957 elejétől erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az Ausztriában tartózkodó menekülteket hazatérésre bírja, ez azonban csak részsikereket hozott.³¹ Európa különböző országaiból akkor mintegy 30 ezer ember tért vissza Magyarországra. 1963 után a Kádár-rendszer is tett engedményeket az emigráció megítélésében és kezelésében, és az emigráción belül is megindult némi differenciálódás.

Az Elnöki Tanács 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelete elő kívánta segíteni azoknak a jogellenesen külföldön tartózkodó magyar állampolgároknak a hazalátogatását és hazatérését, akik 1945. április 4. és a rendelet megjelenése, 1963. március 22. közötti időpontban hagyták el az országot. A rendelkezés hatályát azonban az ellenséges emigrációra nem kívánták kiterjeszteni.³² A hazatérni kívánók ügyeinek intézését szabályozó 1963. március 21-i 005. sz. belügyminiszteri parancs szerint a hazatérési engedély kiadását meg kellett tagadni azoktól, akik még akkor is aktív ellenséges tevékenységet fejtettek ki Magyarország ellen. Azoknak az exponens emigráns politikusoknak, vezetőknek a kérelmét, akik kiszökésük előtt, illetve az emigrációban vezető politikai tevékenységet fejtettek ki, maga a III. Főcsoportfőnökség vezetője bírálta el. A belügyminiszter a III/I. Csoportfőnökség feladatává tette, hogy „sajátos eszközeivel” biztosítsa a kapitalista országokban élő kompromittált és ellenséges tevékenységet folytató személyek felderítését és nyilvántartásba vételét, azzal is elősegítve a hazatérésre érdemtelen személyek kiszűrését, illetve hazatérési kérelmük elutasítását.³³ A Belügyminisztérium 1967. szeptember 30-i összefoglalója szerint az Elnöki Tanács 1963. évi 4. törvényerejű rendelete alapján 1967. augusztus végéig 5123 fő hazatérését engedélyezték, amelyből 2628 személy 1956 és 1963 között hagyta el az országot. Legnagyobb számban (1639 személy) 1963-ban települtek haza, a hazatérést kérelmezők száma azt követően évről évre csökkent. A jelentése elkészültéig az 1956 és 1963 között „disszidált” személyek közül 2388 fő rendelkezett konzuli útlevelemel, döntő többségük Angliában élt és 1964–1966-ban kért konzuli útlevelet.

A fentebb már említett 1967-es jelentés szerint a Belügyminisztérium szervei közreműködtek az 1963-as amnesztiarendelelet külföldi terjesztésében. Fiktív emigráns szervezet³⁴ nevében időszaki lapot adtak ki, amelyben az emigráció számos élő problémájával foglalkoztak. A Magyarok Világszövetsége lapjában, a *Magyar Hírek*-ben közzétett cikket és nyilatkozatot a Szabad Európa Bizottság kiadványa átvette, és bár a maga részéről kommentárt fűzött hozzá, mégis elősegítette szélesebb körű terjesztését. A belügyi szervek kapcsolatot építettek ki több olyan beutazó emigráns újságíróval és íróval, akik alkalmasak és hajlandók is voltak arra, hogy visszatérésük után lojális hangnemben számoljanak be magyarországi tapasztalataikról.

A Politikai Bizottság 1963. május 14-i ülésén értékelte az 1961. júniusi párthatározat végrehajtását. Úgy ítélték meg, hogy erősödött a Magyarország iránt lojális vagy nem ellenséges emigránsok tábora, miközben folytatódott a jobboldali emigráns szervezetek bomlása, belső torzsalkodása. Az emigrációs politikával foglalkozó szervek által kezdeményezett akciók segítségével sikerült kompromittálni egyes emigráns vezetőket, mélyíteni az emigráns politikai vezetők közötti ellentéteket. A magyar szervezetek sikerült önkéntes hazatérésre bírni és hazatérésük után az együttműködésnek megnyerni 12 ismertebb emigráns személyiséget.³⁵ Az emigráció politikai vezető köreiben némi zavart keltett a *Látóhatár* című emigráns lap két szerkesztőjének (Vámos Imre, Horváth Béla) hazatérése, a folyóirat magyarországi megjelenése és különösen az, hogy a lap a szerzők beleegyezésével külföldön élő magyar írók írásait is közölte.³⁶

A Külügyminisztérium és a Magyarok Világszövetsége ezzel párhuzamosan megkezdte magyar egyesületek létrehozását azokban az országokban, ahol lojális magyar szervezetek még nem léteztek, illetve a már működő magyar szervezeteket propagandaanyag-küldeményekkel látta el.

A kapitalista országokban élő, kivándorolt és emigrált magyarok közötti politikai munka irányítására a jelentés készítői egy bizottság létrehozását javasolták. A kormány a 3204/1963. sz. határozatával létre is hozta a „Külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozó bizottságot”, melynek vezetője a külügyminiszter lett, de helyet kapott benne a Belügyminisztérium képviselője is. A határozat szerint a bizottság feladata volt a nyugati országokban élő, kivándorolt és emigrált magyarok közötti politikai munka irányítása, azok haladó magyar emigráns szervezetekbe való beilleszkedésének elősegítése, a hazatérések megkönnyítése.³⁷ A Külügyminisztérium ezt követően erősítette a külképviseletek emigrációs munkájának irányítását, néhány követségen külön diplomatát állítottak be az emigránsokkal való foglalkozásra. Esetenként diplomáciai lépések is történtek a jobboldali emigráció támadásainak visszaszorítására.

A Belügyminisztérium 1967. szeptember 30-i – már többször említett – jelentése nem csupán értékelte az addig elvégzett munkát, de meghatározta a jövőbeni feladatokat is. Továbbra is fontos feladatnak tekintették, hogy akadályozzák a reakciós emigráción belül az egységtörekvések megvalósítását, mindenekelőtt csúcsszervek létrehozását. Úgy vélték, hatékonyabban kell folytatni az ellenséges szervezetek bomlasztását, elő kell segíteni belső ellentétek elmélyülését, le kell járítani exponált vezetőiket, zavarni kell a szélsőjobboldali (fasiszta, katonai) szervezetek működését, illetve meg kell akadályozni e szervezetek utánpótlási, „fiatalítási” törekvéseit. Változatlanul arra törekedtek, hogy felderítsék a belső reakció és a reakciós emigráció illegális kapcsolatait, és csökkentsék a reakciós emigráció befolyását, tekintélyét a hazai ellenséges körökben.

A hazai kulturális és propagandaszervekkel együttműködésben céltudatosabban „ellenlazításra” akarták felhasználni az idegenforgalmat, a külföldi szakemberekkel való érintkezést, valamint az egyes nevesebb emigráns értelmiségiekkel meglévő kapcsolatokat. Szükségesnek tartották, hogy – a lehetőségek szerint a BM rendelkezésére álló speciális eszközökkel is – közvetlenül segítsék a lojális emigráció szervezeteinek erősödését és növekedését, illetve megakadályozzák, hogy a zömében politikailag passzív emigráns rétegekből ellenséges bázist képezzenek. Továbbra is fontos szempont volt, hogy neves vagy jelentősebb szakképzettséggel rendelkező magyar származású személyek végleges hazatérését szorgalmazzák.

Az emigráció körében folytatott munka hatékonyságának fokozása céljából szükségesnek tartották az emigrációval foglalkozó hazai szervek munkájának fokozott koordinálását, s ezzel kapcsolatban javasolták állandó titkárság létrehozását a külföldön élő magyarokkal foglalkozó Állami Bizottság (ÁB) mellett. A titkárság feladata lett volna, hogy összehangolja és operatív módon segítse az emigráció felé irányuló munkát, szorgalmazza az ÁB határozatainak végrehajtását.

Az ún. emigrációs politika 1988 decemberéig még többször – a korábbi időszakhoz képest azonban ritkábban – szerepelt az MSZMP Politikai Bizottsága előtt. Az 1963-as amnesztiarendelet után a testület 1967. december 12-i ülésén foglalkozott az emigrációs munka helyzetével. Az előterjesztés alapvetően pozitívan értékelte a korábbi határozatok végrehajtását, de az emigrációs politika gyakorlati megvalósításában számos hiányosságra is felhívta a figyelmet. A dokumentum szerint egyebek mellett komoly aggodalomra adott okot az is, hogy a kiszélesedett kapcsolatokat a nyugati hivatalos szervek céltudatosan kihasználták fellazítási céljaik érdekében.³⁸

Valószínűleg ezzel összefüggésben került sor a belügyminiszter 1967. szeptember 25-i parancsának kiadására, amely úgy rendelkezett, hogy azon személyekről, akiknek a 24/1966. sz. kormányrendelet szerint nem lehetett beutazóvízumot adni, mert az ország területén való tartózkodása „az állam érdekeit, a közrendet, a közbiztonságot sérti vagy veszélyezteti”, tiltó névjegyzéket kellett összeállítani. A parancs alkalmazása szempontjából a külföldiekkel azonos elbírálás alá estek azok a külföldön élő, illetve jogellenesen külföldön tartózkodó személyek is, akik magyar állampolgárságukat sem elbocsátás, sem megfosztás útján nem veszítették el.

A névjegyzék vezetését, illetve az azzal összefüggő teendők ellátását a parancs a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalra [KEOKH] bízta. A parancs szerint a tiltó névjegyzékbe folyamatosan fel kellett venni egyebek között a következőket:

- fasiszta, revansista, militarista és más ellenséges emigráns szervezetek, illetve egyéb, Magyarországgal vagy más szocialista országgal szemben ellenséges tevékenységet folytató szervezetek vagy csoportosulások tagjait;
- azokat, akik Magyarországról vagy más szocialista országról ellenséges tartalmú propagandaanyagot készítettek, terjesztettek, illetve ellenséges nyilatkozatot tettek;
- a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja, a Deutsche Welle és a BBC magyar szekciójának munkatársait;
- akik ellenséges emigráns lapokban publicisztikai tevékenységet folytattak;
- azokat a volt magyar arisztokratákat, nagytőkéseket és földbirtokosokat, a volt horthysta erőszakszervezetek vezetőit, hivatásos állományú katoná-, rendőr- vagy csendőrtiszteket, akik Magyarországgal szemben ellenséges tevékenységet végeztek;
- azokat az emigrált, illetve disszidált egyházi személyeket, akik Magyarországgal szemben ellenségesen viselkedtek;
- akik az 1963-as amnesztiarendelet hatályba lépéséig jogellenesen távoztak külföldre és olyan bűncselekmény elkövetésével voltak gyanúsíthatók, amelyre nem terjedt ki a rendelet hatálya.

A tiltó névjegyzéken szereplő személyek nem kaphattak magyarországi beutazóvizumot.³⁹

A párt vezető testületei ezt követően közel egy évtizedig nem foglalkoztak átfogóan az emigráció kérdésével. Ebben a nemzetközi légkör enyhülése mellett az is döntő szerepet játszott, hogy addigra a magyar emigráció első generációja már kezdett kiöregedni, háttérbe szorulni, a második és harmadik nemzedék pedig már nem volt homogén sem az anyanyelv, sem a Magyarországgal való érintkezés tekintetében.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1976. november 2-i ülésén tárgyalta meg a nyugati országokban élő magyar emigrációval kapcsolatos politikai munkáról és az emigrációs politika feladatairól szóló jelentést. A dokumentum készítői úgy vélték, hogy az emigrációs politika végrehajtásával megbízott szervek a Politikai Bizottság 1961. és 1963. évi határozatai alapján a fő politikai feladatokat teljesítették: támogatták a baloldali és haladó gondolkodású emigrációt, törekedtek arra, hogy növekedjen a Magyarország iránt lojális, nem ellenséges rétegek száma, és szélesítsék kapcsolataikat az országgal, gyengítették a jobboldal befolyását az emigráció körében, és csökkentették az emigrációra is épülő imperialista fellazítási taktika hatását. A Politikai Bizottság úgy ítélte meg, hogy az emigrációs politikában lényeges változtatásra nincs szükség, mindazonáltal azt javasolta, hogy fordítsanak nagyobb figyelmet az emigráció társadalmi helyzet és foglalkozás szerinti megoszlására és az annak megfelelő, differenciált politikai munkára. A jobboldali emigráció ellenséges tevékenysége ellen az illetékes szerveknek továbbra is határozottan fel kellett lépni.⁴⁰ A PB-határozatot követően újjászervezték az emigrációs Állami Bizottság munkáját, állítólag javult a tájékoztatás és a propaganda is, valamint kísérletek történtek hivatalos kapcsolatok kiépítésére a befogadó ország gazdasági életében jelentős szerepet betöltő emigráns üzletemberekkel.

Magyarországon ekkor hivatalosan már nem arra buzdították az emigránsokat, hogy lássák be külföldi tartózkodásuk céltalanságát, és térjenek vissza Magyarországra, hanem arra, hogy legyenek a befogadó ország lojális állampolgárai, de támogassák és segítség elő Magyarország érdekeinek és céljainak érvényesítését.

Magyar részről az volt a törekvés, hogy elősegítsék a magyar kultúra megismertetését, a második és harmadik generáció tagjai közül minél többen megtanulják a magyar nyelvet. Ugyanakkor alapelveként mondták ki, hogy „az emigrációval való hazai kapcsolatok semmilyen körülmények között nem nyithatnak lehetőséget az ellenséges célok hazai népszerűsítésére, s nem szolgálhatnak jobboldali emigrációs körök és hazai ellenzéki elemek közötti együttműködés csatornájaként sem”.⁴¹

Ennek megfelelően a politikai differenciálás változatlan érvényű feladat maradt az emigráció különböző csoportjaival és személyiségeivel való kapcsolattartásban és az emigrációs politikai akciókban.

A Politikai Bizottság 1976. november 2-i és 1983. június 21-i határozata megszabta a Belügyminisztérium emigrációs munkájának kereteit is.⁴² A nyugati ellenséges emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munka tapasztalatait a

Belügyminisztérium állambiztonsági miniszterhelyettesi értekezlete 1984. október 9-én tárgyalta meg. A jelentés szerint az említett határozatok meghozatala után az állambiztonsági szervek munkájának fő irányát az emigrációs objektumok feldolgozása, az ügynöki behatolás, információszerzés és aktív intézkedések képezték. Erőfeszítéseket tettek a politikailag közömbös szervezetek lojálissá fejlesztésére, a „mérsékelt ellenségesek” közelítésére, a szélsőséges csoportok lejáratására vagy felszámolására. Mivel hatását és befolyását tekintve a Szabad Európa Rádió képezte a legfontosabb objektumot, az erőfeszítések jelentős részét erre összpontosították.

Az előterjesztők szerint a magyar emigráció körében végbement változások egyidejűleg szükségessé tették az emigrációs szervezetek irányában folytatott feldolgozó munka módosítását is. A megnövekedett szerepre szert tett szervezeteket intenzív feldolgozás alá kívánták vonni, míg a jelentőségüket elvesztett szervezetek tevékenységét csak kisebb operatív erővel – esetenként csak adatgyűjtési céllal – kísérték volna figyelemmel. Aktív feldolgozó munkát kívántak folytatni a Szabad Európa Rádió, a Magyar Füzetek Baráti Köre, az Amerikai Magyar Szövetség, a Németországi Magyar Szervezetek Központi Szövetsége, az Ausztriai Magyar Szervezetek Központi Szövetsége ellen, valamint azok ellen a politikai, gazdasági, kulturális és egyházi életben jelentős szerepet játszó külföldi magyar személyek ellen, akik a magyarországi ellenséges-ellenzéki körökkel kapcsolatot kerestek vagy tartottak fenn. A Burg Kastl-i Magyar Gimnázium, a Cserkész Világszövetség, valamint a *Bécsi Napló*, a *Nemzetőr* és az *Irodalmi Újság* átkerült az adatgyűjtési céllal megfigyelt objektumok körébe.⁴³

A jelentés készítői arra a megállapításra jutottak, hogy a magyar állambiztonsági szervek az ellenséges emigráció politikájának fő irányairól, esetenként szándékairól is időben tájékoztatni tudták az illetékes párt- és állami szerveket. A részleteket illetően azonban nem volt ilyen kedvező a kép. Míg az Ausztriában és Nyugat-Németországban élő emigránsokról, valamint az egyházi területről aránylag jó értesüléseik voltak, francia vonatkozásban ez már nem volt elmondható, az Egyesült Államokat illetően pedig ismereteik hézagosságok, illetve elavultak voltak. A dél-amerikai és ausztráliai emigrációról egyáltalán nem rendelkeztek operatív információkkal. A hírszerzésen belül akkor egy kilencfős operatív egység (alosztály) foglalkozott intézményesen az emigrációval. A célobjektumok számához viszonyítva ezt a létszámot nem tartották elégségesnek.

Az információs munka mellett az állambiztonsági szervek fő feladatát emigrációs területen az aktív intézkedések képezték. A jelentés szerint évente mintegy 10-15 ilyen – túlnyomó részben eredményes – intézkedést hajtottak végre. A jelentés készítői úgy ítélték meg, hogy az emigrációs munkában az állambiztonsági szervek politikai feladatai a korábbiakkal lényegében azonosak és alapvetően három fő területre irányulnak:

- a befogadó államok külpolitikájára befolyással bíró emigráns tényezők irányába teendő lépések számukra kedvező hatásainak előidézése;
- az emigráció és a belső ellenzék összeköttetési rendszerének hatástalanítása;
- a Szabad Európa Rádió jelentőségének és hatékonyságának csökkentése.

A fenti célkitűzéseket az állambiztonsági munka hagyományos eszköztárával – hálózatépítés, ügynökség foglalkoztatása, ügynökség telepítése, aktív intézkedések végrehajtása – kívánták megvalósítani. Mindezek azt az operatív célt szolgálták, hogy a magyar állambiztonsági szervek hálózati úton beépüljenek a külpolitikai befolyással rendelkező személyekhez, szervezetekhez céljaik, terveik, szándékaik megismerésére, befogadó államuk Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseinek feltárására, valamint Magyarország számára kedvező irányba történő befolyásolásukra. Be kívántak épülni a belső ellenzék nyugati bázisába, hogy megismerjék politikai és fellazítási terveiket, elképzeléseiket, módszereiket, támogatóikat, és lehetőség szerint ellensúlyozzák azokat. Ugyancsak meg akarták ismerni az emigráció és a hazai ellenzék összeköttetési csatornáit, hogy feltérképezzék illegális kapcsolati rendszerüket, felfedjék a ki- és beáramló forgalmat, hogy szükség esetén zavarják, megakadályozzák vagy megszakítsák azt. Cél volt továbbá az is, hogy megőrizzék a Szabad Európai Rádiónál meglévő hálózati lehetőségeiket annak érdekében, hogy a rádió szándékait, terveit, műsorpolitikai koncepcióit időben megismerjék.⁴⁴

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. december 13-i ülésén – jelentősen megváltozott bel- és külpolitikai helyzetben – foglalkozott utoljára az emigráció

kérdésével.⁴⁵ Addigra már megkezdődött az emigráció egyes tagjait sújtó korlátozó intézkedések, mint például a tiltó névjegyzék felülvizsgálata. A politikai vezetés úgy vélte, hogy a magyar emigrációhoz való viszony javítása további gesztusokat igényel a magyar politikától, „mindenekelőtt a külföldön élő magyarság jelentős részével még mindig ütközési pontot képező kulcskérdésekben”. Utóbbiak közé tartozott az 1956-os események minősítése, értékelése, amely az emigrációhoz fűződő viszony legérzékenyebb pontja volt.

Az ország rövid és hosszú távú érdekei véleményük szerint szükségessé tették a „magyar–magyar” viszony javítását. Úgy vélték, e cél megvalósításához „kívánatos a külföldön élő magyarokhoz való viszonyunk mentesítése az ideológiai-politikai tehertételektől”.

A magyar vezetésnek az emigrációhoz való viszonyulása megváltozását jelezte az is, hogy hivatalos állásponttá vált: a nem nemzeti kisebbség tagjaként külföldön élő magyarok is a magyarsághoz tartoznak. Ezt igyekeztek a politikai szóhasználatban is kifejezésre juttatni. A továbbiakban kerülték az „emigráció” kifejezést, az emigránsok „külföldön élő magyarokká” alakultak át.⁴⁶

A magyar politikai és belügyi vezetés 1956 előtt a magyar politikai emigrációt Magyarországgal szemben ellenséges, reakciós tömegnek tekintette, s ez határozta meg a velük szemben alkalmazott eszközöket is. 1956 után a magyar állami és belügyi vezetés differenciáltabb módon közelített az emigrációhoz. Míg hangadóik, a Magyarországgal szemben ellenséges szervezetekben szerepet vállalók ellen az állambiztonság teljes eszköztárát próbálta bevetni, a nagy többséget különböző engedményekkel próbálta lojalításra bírni.

¹ ÁBTL 4.1. A-2127/16. Az *Alapanyag az Amerikai Egyesült Államok Kormányának célja a hontalan disszidensek katonai felhasználásával című könyvhöz* címet viselő dokumentum a külföldön élő magyar katonai emigráció létszámát hozzávetőlegesen 46 500 főre becsülte.

² A magyar katonai emigráció szerveződéséhez adalékul szolgál Radnóczy Antal visszaemlékezése. Radnóczy, 1993.

³ Az 1948-as és 1950-es ún. *Displaced Persons* törvények következtében 16 718 magyar „dipi” telepedett le az Egyesült Államokban, akikhez az 1952-es *McCarran-Walter Act* és az 1953-as *Refugee Relief Act* nevű törvények következtében még további (mintegy kilenc és fél ezer) bevándorló csatlakozott. Várdy Béla adatai szerint az amerikai magyar politikai emigráció közel 60%-át a 45-ös emigránsok tették ki. Várdy, 2007.

⁴ Puskás, 1985: 251.

⁵ A szervezet célja az 1956-os „demokratikus emigráció” összefogása és olyan irányító szerv létrehozása volt, amely összefogta volna az új emigrációt, illetve annak a korábbi emigránsoknál baloldalibb tömegeit.

⁶ A Magyar Forradalmi Tanács 1957 májusában változtatta meg nevét Szabad Magyarok Nemzeti Képviselőtére. A szervezet elnöke Kéthly Anna, alelnökei Kővágó József, Budapest korábbi kispolgármestere és Király Béla voltak.

⁷ A Szabad Magyar Egyetemisták Szövetségéről bővebben Várallyay, 1992, valamint Uő., 2011.

⁸ A témával részletesebben foglalkozik Tóth, 2011.

⁹ Farkas, 1990: 291.

¹⁰ MOL XIX-B-1-az 90-2556/54.

¹¹ Bővebben Palasik, 2011.

¹² A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség Ügyrendje 67-121/1972. http://www.abtl.hu/html/hu/iratok/forrasok/ugyrend_1.pdf (utolsó letöltés ideje: 2011. április 11.).

¹³ ÁBTL 4.1. A-2127/17. Az ügyről Borbándi Gyula is említést tett könyvében. Borbándi, 1989: 317–318.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-2127/11. 1951. szeptember elején a Free Europe Committee ügyvezető alelnöke magához kérte Kovács Imrét, s mivel Kovács leveleinek ismeretében arra a következtetésre jutottak, hogy „a Free Europe Committee felfogása a vasfüggöny mögötti népek felszabadítását illetően különbözik Kovács felfogásától”, Kovács Imrét elbocsátották a Szabad Európa Bizottságtól.

¹⁵ ÁBTL 4.1. A-2117/11.

¹⁶ Baráth–Feitl, 2006: 81.

¹⁷ Az 1956 utáni magyar emigráció állambiztonsági figyelésével kapcsolatban lásd Rainer, 2001: 69–86.

¹⁸ A szervezet megalakítására a Bonnban 1957. október 19–20-án tartott pártértekezleten került sor, ahol megválasztották a vezetőséget is. A szervezet elnöke Kéthly Anna, főtítkára Szélig Imre, főtítkárhelyettese Benjámín Olivér lett.

¹⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-017.

²⁰ ÁBTL 4.1. A-2127/11.

²¹ ÁBTL 4.1. A-2127/13. A témával kapcsolatban lásd még Kádár, 2002: 47–50.

²² ÁBTL 4.1. A-2127/13. A Belügyminisztérium II/3. Osztály 5. alosztály összefoglalója a magyar szociáldemokrata emigrációról, 1959. április 18.

²³ A magyar politikai emigráció egységes szervének létrehozását megakadályozó akciókról adalékokkal szolgál Szabó Miklós könyve is. Szabó, 1986.

²⁴ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 88. ő. e. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához az emigráció felé irányuló propaganda tevékenység tárgyában.

²⁵ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 116. ő. e. Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propagandamunkára.

²⁶ MOL M-KS 288. f. 6. cs. 205. ő. e.

²⁷ MOL XIX-A-83-b-3082-1961. 285. d.

²⁸ A Belügyminisztérium 1964. október 29-i dátumú jelentése az MSZMP KB Politikai Bizottságának útlevél- és vízumrendszerről szóló 1960. október 18-i határozatának végrehajtásáról részletes adatokat közölt a be- és kiutazások alakulásáról. Ebből az is kiderül, hogy megszüntették a forradalmat követően, 1956–1957-ben jogellenesen külföldre távoztak hozzátartozói kiutazásának korlátozását, de az 1963-as amnesztiarendelet után disszidáltakhoz történő kiutazásokat általában továbbra is elutasították. ÁBTL 1.11.3. 1. d.

²⁹ A témáról részletesebben lásd Szűts, 1985.

³⁰ ÁBTL 1.11.3. 7. d.

³¹ A kormány 1956. november 19-én a 10 011/1956. sz. határozatában úgy döntött, hogy a hazatérések elősegítése érdekében Bécsben Hazatérő Irodát állítanak fel. MOL XIX-A-83-a 161. d. A bécsi Hazatérési Bizottság tagjai 1957. január 15-én érkeztek Bécsbe. Puja Frigyes bécsi követ 1957. január 24-i jelentésében a követség egyik fő feladatának tekintette a Hazatérési Bizottság munkájának támogatását, a „prominensebb” magyarok felkutatását és hazasegítését. Lásd Gecsényi, 2000: 49.

³² ÁBTL 1.11.3. 7. d.

³³ A Belügyminisztérium 1964. október 29-i jelentése szerint a konzuli útlevélkérelmek vonatkozásában az 1963-as amnesztiarendelet megjelenése után némi emelkedés volt tapasztalható, főleg az 1956-ban engedély nélkül külföldre távoztak körében. Míg a kapitalista országokba konzuli útlevelet kérők száma 1960-ban 103, 1961-ben 192, 1962-ben 513 és 1963-ban 555 volt, addig 1964 januárja és szeptembere között ez a szám már 942 volt. A konzuli útlevelet a kapitalista országok többségében (Anglia, Olaszország, Franciaország, Belgium, Ausztria) általában érvényes magyar

úti okmányként fogadták el, de esetenként néhány országban (Svájc, Svédország, USA) a hatóságok különböző módon zaklatták a konzuli útlevelel rendelkezőket, és kilátásba helyezték, hogy megvonják tőlük a menekültjogokat, amennyiben konzuli útlevelel beutaznak Magyarországra. ÁBTL 1.11.3 1. d.

³⁴ A levéltári anyagból nem derül ki, hogy mi a szervezet neve.

³⁵ A teljes névsor nem ismert, csupán Ravasz Károlyt, Horváth Bélát és Vámos Imrét nevesíti a dokumentum.

³⁶ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 300. ő. e.

³⁷ MOL XIX-A-83-b-3204/1963.

³⁸ Ezek közé tartozott az emigrációs politika magyarországi ismertetésének hiánya, illetve egyoldalúsága, az Állami Bizottság munkájának hiányossága, a különböző szervek emigrációs munkájának összehangolatlansága, az emigráció felé irányuló propaganda- és kulturális tevékenység gyengesége. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 442. ő. e.

³⁹ A parancs 1967. október 15-én lépett hatályba.

⁴⁰ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 704. ő. e.

⁴¹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 885. ő. e. Jelentés a magyar emigráció helyzetéről; javaslat emigrációs politikánk feladataira.

⁴² Lásd A kapitalista országokban élő magyar emigrációval kapcsolatos politikai tapasztalatai; javaslat az emigrációs politika továbbfejlesztésére. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 704. ő. e. és Jelentés a magyar emigráció helyzetéről; javaslat emigrációs politikánk feladataira. Uo. 5. cs. 885. ő. e.

⁴³ ÁBTL 1.11.1. 22. d. Előterjesztés a nyugati ellenséges emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munka tapasztalatairól, a további feladatokról, 1984. szeptember 27.

⁴⁴ Uo. Lásd még Kasza, 2009.

⁴⁵ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1046. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak a magyar emigráció helyzetéről, emigrációs politikánk feladatairól.

⁴⁶ A nyugati magyar emigráció és Magyarország viszonyáról ebben az időszakban lásd Borbándi, 1996.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai (ÁBMHT)

1.11.3. III. Főcsoportfőnökség Titkárságának és jogelődeinek iratai (III. Fcsfség. Titk.)

3.2.5. Operatív dossziék

O-8-017 Magyarországi Szociáldemokrata Párt emigrációban

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-2127/11. A nyugati magyar emigráció

A-2127/13. Magyar emigráns szociáldemokrata mozgalom

A-2127/16. Zsoldosok. Amerikai magyar katonai emigráció

A-2127/17. Magyar Nemzeti Bizottmány

A-2117/11. Magyar háborús bűnösök

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-A-83-a. Minisztertanács. Jegyzőkönyvek és mellékleteik, 1944–1990

XIX-A-83-b. Minisztertanács. Előterjesztések és határozatok, (1952) 1953–1989

XIX-B-1-az. A Belügyminisztérium belső normáinak gyűjteménye

288. f. MSZMP jegyzőkönyvek

5. cs. Politikai Bizottság, 1956–1989

6. cs. Titkárság, 1957–1980

Nyomtatásban megjelent források

Baráth–Feitl, 2006

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei 1957. július 2. – december 28. Szerkesztették: Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Gecsényi, 2000

Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964. Szerkesztette: Gecsényi Lajos. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Hivatkozott irodalom

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* I–II. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Borbándi, 1996

Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995.* Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Farkas, 1990

Farkas Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, Interart Stúdió.

Kádár, 2002

B. Kádár Zsuzsanna: A szociáldemokraták fürkészése itthon és külföldön. *Rubicon*, 6–7. sz.

Kasza, 2009

Kasza László: *Mókusok az angolkertben. Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál.* Noran Libro Kiadó.

Palasik, 2011

Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya, 1956–1962. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_palasik (utolsó letöltés: 2011. augusztus 12.)

Puskás, 1985

Puskás Julianna: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Radnóczy, 1993

Radnóczy Antal: A magyar katonai emigráció története (1945–1990). *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. sz.

Rainer, 2001

Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből. In *Évkönyv IX., 2001*. Szerkesztették: Kőrösi Zsuzsanna, Rainer M. János, Ständeisky Éva. Budapest, 1956-os Intézet.

Szabó, 1986

Szabó Miklós: *Csendes háború*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

Szűts, 1985

Szűts Pál: A Magyarok Világszövetségének tevékenysége és a magyar emigráció. *Külpolitika*, 4. sz.

Tóth, 2011

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_toth_e (utolsó letöltés: 2011. szeptember 14.)

Várallyay, 1992

Várallyay Gyula: „*Tanulmányúton*.” *Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Budapest, Occidental Press.

Várallyay, 2011

Várallyay Gyula: *Tévíton. Ügynökök az ötvenhatos diákmozgalomban Nyugaton*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Várdy, 2007

Várdy Béla: Az 1956-os magyar forradalom és az amerikai magyar politikai emigráció. *Valóság*, 5. sz.

Szemle a keletnémet állambiztonság tényfeltárásának irányairól

2011 tavaszán új kézikönyv jelent meg az egykori NDK Állambiztonsági Minisztériumáról, amely a hírhedt szervezet történetét mindenfajta prekoncepciótól mentesen, a szikár tények tükrében mutatja be. A frissen megjelent kiadvány a forráskiadások és a monografikus igényű feldolgozások mellett az alapkutatások fontosságára, a tényszerű és a fogalmi alapvetés szintjén történő feltárás jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Az egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériumának iratait felügyelő Szövetségi Megbízotti Hivatal által *Anatomie der Staatssicherheit. Geschichte, Struktur, Methoden* (Az állambiztonság anatómiája – történelem, szervezet, módszerek) címmel közreadott sorozatban az elmúlt tizenöt év során húsznál több szervezettörténeti, archontológiai és az egyes operatív eszközöket ismertető kiadvány látott napvilágot. Az alábbi szemle a sorozat keretében megjelent három faktografikus jellegű kézikönyv bemutatására tesz kísérletet, amelyek a szocialista állambiztonság témájában folytatott alapkutatások különféle módjait, a nyelvi, a fogalmi és a személyek szerinti feltárás lehetőségeit reprezentálják.

Wer war wer im Ministerium für Staatssicherheit. Kurzbiographien des MfS-Leitungspersonals 1950 bis 1989
(Hrsg. Jens Gieseke.) Berlin, BStU, 1995. 83 p. /MfS-Handbuch, Teil V/4./

A Stasi-vezetők állambiztonsági karrierútját bemutató összeállítás első kiadása öt évvel az – első vezetője után „Gauck-hivatalnak” is nevezett – intézmény megalakulását követően látott napvilágot. A fent bemutatott sorozat tagjaként megjelent, „Ki kicsoda” jellegű összeállítás az egykori Stasi-vezetők biográfiai adatait tartalmazza. Az életutak bemutatása értelemeszerűen az Állambiztonsági Minisztériumban eltöltött időszakra összpontosít. A szakmai előmenetelen belül a beosztásra helyezi a hangsúlyt, míg az életkorral és a testületnél eltöltött évek sorával automatikusan emelkedő rangfokokozatok tekintetében csupán az elért legmagasabb rendfokozatot közli, amely rendszerint az 1989-es év adataival esik egybe. Kivételt képeznek ez alól természetesen a lefokozások, amelyekre jelentőségük folytán külön kitérnek. Mivel a rendszer a megbízható alattvalók érdemeit találékony sokoldalúsággal honorálta, a kötet szerkesztői nem sorolták fel az állambiztonsági vezetők részére adományozott számtalan jutalmat sem, kizárólag a legmagasabb szintű állami kitüntetések, mint például a Karl Marx Érdemrend, a Hazáért Szolgálati Érdemrend, valamint a Népek Barátságáért Csillag arany fokozatának említésére szorítkoztak. A rangfokokozatok és a kitüntetések részletes felsorolásának mellőzését a kötet szerkesztői azzal indokolták, hogy ezen nagyszámú járulékos adat feltüntetése az életrajzokat áttekinthetlenné tette volna, ráadásul az állambiztonsági karriert egyébként is a hierarchikus rendben való feljebb lépés jelezte. A magyar állambiztonsági archontológiával szemben, amely az alacsonyabb beosztások mellett az elért rangfokokozatokat és továbbképzéseket is kronologikusan közli, a német kötet szerkesztői a szervezetben betöltött funkciókat rendszerint az osztályvezető-helyettesi szinttől kezdve dokumentálják, míg a tanfolyamokra és beiskolázásokra csupán a fél évnél hosszabb ideig tartó tanulmányok esetében térnek ki.¹ A szolgálati egységnél betöltött feladatokra néhány tömör tárgyszóval utalnak, ami a felületes szemlélő számára talán kevésbé informatív megoldásnak tűnhet, ám a sorozatnak az egyes szolgálati egységeket tárgyaló kötetei a tényleges működésre vonatkozóan bőséges tudnivalókkal szolgálnak.

A szakmai életrajzok elsődlegesen a személyi akták, valamint a központi kartonozóban található kartotékok feldolgozásán alapulnak. Az életút minél teljesebb bemutatása érdekében a kötet szerkesztői az életrajzokat bizonyos esetekben a Német Szocialista Egységpárt dokumentumainak, valamint a különböző fegyveres testületek irattáraiban található iratoknak az adataival egészítették ki. A szócikkeket az egyes személyekről rendelkezésre álló életrajzi és önéletrajzi publikációk felsorolása zárja. A kötetet a biográfiákban található rövidítések feloldását tartalmazó jegyzék teszi teljessé. Az életrajzi adattár a szervezet honlapján elektronikus formátumban is hozzáférhető.²

Das Wörterbuch der Staatssicherheit. Definitionen zur „politisch-operativen Arbeit“

(Hrsg. Siegfried Suckut.) Berlin, Ch. Links Verlag, 2001. 469 p. /Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Bd. 5./

Az ezredfordulón kiadott reprint szótár több szempontból is figyelemre méltó vállalkozás. A német nyelvű szakszótár egykoron két kiadást ért meg. Az Állambiztonsági Minisztérium potsdami székhelyű jogi főiskoláján összeállított kiadvány első ízben 1970-ben, a második átdolgozott és bővített kiadás pedig 1985-ben látott napvilágot, míg a harmadik kiadás megjelentetését 1990-re, az Állambiztonsági Minisztérium létrehozásának 40. évfordulójára tervezték. Az összeállítás fontosságát jelzi, hogy az első kiadáshoz maga Erich Mielke állambiztonsági miniszter írta az előszót, amelyben a szótárbeli fogalmak egységes használatát az állambiztonsági munka minden területén normatív módon írta elő. Mindez arra utal, hogy az állambiztonsági munka hétköznapijaival kapcsolatos fogalmakat és kifejezéseket nem pusztán a leírás szándékával vették számba és értelmezték, vagyis a vállalkozás célja nem csupán egy állambiztonsági értelmező szótár megalkotása volt, hanem egyben az állambiztonsági szaknyelv használatának szabályozására is törekedtek. Úgy tűnik tehát, hogy az első évtizedek gyakorlati jellegű tevékenységét követően előtérbe került az állambiztonsági tevékenység elméleti szintre helyezésének kérdése, amelyhez az első lépcsőfokot a gyakran használt fogalmak tisztázása és a terminus technicusok jelentésének rögzítése, vagyis az egységes szaknyelv kidolgozása képezte. A fentebb hivatkozott előszóban egyébként maga Mielke is olyan tudományos alapvetésnek nevezte az elkészült munkát, ami az operatív erők és eszközök addigi bevetésének, a „csekista munkafolyamat” szervezésének tapasztalatai nyomán kristályosodott ki, ennél fogva a későbbiekben az ellenség „teljes erővel történő feldolgozásának” értékes segédeszközzé válhat. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az állambiztonsági szakszótár összeállításának szándéka nemcsak a keletnémet biztonsági szervezeteknél fogalmazódott meg, a keleti blokk más országaiban is törekedtek az állambiztonsági szaknyelv egységesítésére.

A hírszerző és kémelhárító szolgálattal kapcsolatos szótárak összeállítása és a „szakma” számára történő közreadása a Szovjetunióban szintén az 1970-es években indult meg. A hírszerzés szótárát a Szovjetunió Minisztertanácsának alárendeltségébe tartozó KGB I. sz. Főcsoportfőnökség Vörös Lobogóról elnevezett intézete állította össze, míg a kémelhárításé a KGB Dzerzsinszkij Intézetéhez kapcsolódik, vagyis a két, egymást szorosan feltételező szakterület szókészletét külön-külön gyűjtötték. A szakszavak definícióján túl itt is fontos szerepet játszott a szabályozás és a normaadás igénye; a terminológia előírás szerinti használata később a KGB valamennyi szervezeti egysége számára kötelező érvényű volt.³ A magyar állambiztonsági szervek gyakorlatában is helyet kapott egy hasonló szótár összeállításának szándéka, amelynek megalkotására egy évtizeddel később 1980-ban, kiegészítésére pedig 1985-ben került sor.⁴

A német szótárra visszatérve: a csekély példányszámban kinyomtatott munka szigorúan titkos jellege folytán széles publikumra nem számíthatott, a szakma terminus technicusainak meghatározásával elsősorban az állomány tagjainak kiképzését szolgálta. A reprint kötet szerkesztői a reflexióról lemondva, vagyis az újraértelmezés csábító kísértésének ellenállva eredeti formájában adták közre a szöveget,⁵ szemben az angol

földön kiadott KGB lexikkal, amely kétnyelvű szakszótár jellegéből adódóan a szócikkek lefordítására és egyben az angolszász olvasóközönség számára való értelmezésére vállalkozott.⁶ Mindezek után joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon mi értelme volt a német nyelvű szakszótár eredeti formában történő újbóli közreadásának. A feltett kérdésre válaszolva: a mai olvasó számára ezen szótárak értéke egyfelől abban rejlik, hogy a frazeológia megismerése által bepillantást nyer a szocialista típusú állambiztonsági szolgálatok munkamódszereibe, mentalitásába, nem utolsósorban a hidegháború logikája által determinált ellenségképébe. Mindezt olyan autentikus és átfogó módon teszi, amelyre valószínűleg egyetlen más típusú dokumentum sem lenne képes. A terminológia közreadásával ugyanakkor a korszakkal foglalkozó társadalomtudományi kutatások számára is felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak.

Das MfS-Lexikon. Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR

(Hrsg. Im Auftrag der Abteilung Bildung und Forschung der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik von Roger Engelmann, Bernd Florath et al.) Berlin, Ch. Links Verlag, 2011. 400 p.

Amint a 2011 márciusában megjelent kötet bevezető sorai megállapítják, a Stasira vonatkozó alapos ismeretek nélkül gyakorlatilag a keletnémet államalakulat működése és sajátosságai sem érthetők meg, hiszen a Német Egységpárt hatalmi koncentrációját minden területen a titkosrendőrség biztosította. Láthatatlan jelenlétével a Német Demokratikus Köztársaság legbefolyásosabb intézményének számított, amelynek létezése közismert volt, ám szervezetéről és működéséről strukturált ismeretekkel az átlagpolgárok nem rendelkezhetek. Az iratok feldolgozása és hozzáférhetőségének biztosítása mellett ezért az Állambiztonsági Minisztérium felépítésének, működésének és módszereinek a széles körű nyilvánossággal való megismertetése is az iratokat felügyelő Szövetségi Megbízotti Hivatal elsődleges fontossággal bíró feladatai közé tartozik. Mivel egy ilyen nagyszabású és átfogó projekt megvalósításához szükséges ismeretek a rendszerváltást követően még hiányoztak, a jelen sorozat korábbi kötetei az egyes részterületeket vették számba és dolgozták fel. Csak a két évtizeden át folytatott alapkutatásokat követően állt össze egy olyan megbízható szintű tudásanyag, amelynek összegzésére és rendszerezésére az újonnan megjelent lexikon vállalkozott.

A betűrendes elrendezésű címszavak három fő típusa különböztethető meg. A hosszabb, enciklopédikus jellegű szócikkek az Állambiztonsági Minisztériummal kapcsolatos alapvető tudnivalókat az NDK politikatörténetének tágabb kontextusában adják közre, míg a szervezeti egységekről és az operatív módszerekről tömör szócikkek informálnak. A címszavak harmadik típusa életrajzi jellegű, és a Stasi magasabb vezetőinek, valamint a minisztérium mellett működő állambiztonsági kollégium tagjainak életútját ismerteti.

Az alfabetikus elrendezésű – és a kereszthivatkozások folytán könnyen kezelhető – lexikont jól megválasztott szervezeti diagramok zárják, amelyek az Állambiztonsági Minisztérium szervezeti felépítését mutatják be, valamint működtetésének anyagi hátterét szemléltetik. A Stasi nyelvhasználatában is közkedvelt rövidítések feloldása szintén a függelékben kapott helyet. Jóllehet lexikon esetében némileg szokatlan megoldásnak számít, hogy a szócikkekről külön mutató készüljön, azonban az említett mutató éppen a kereszthivatkozásokra való utalások folytán hasznos segítséggel szolgál az eligazodásban.

Külön említést érdemel még a szócikkek nyelvhasználata. Míg a korábban tárgyalt állambiztonsági szakszótár a Stasi terminológiájával és az ezen szakkifejezések mögött rejlő entitásokkal ismertetett meg bennünket, a lexikon összeállítói már megkerülhetetlennek érezték a metanyelv használatát, vagyis a források által használt nyelvtől való tudatos elszakadást. A tudományos megismerés szempontjából feltétlenül szükséges ugyanis, hogy a vizsgált témáról saját szavainkkal tudjunk szólni. Mivel a politikai rendőrség szervezetei által kifejlesztett szaknyelvek az elnyomó szervezet

logikájának mintáit, gondolati lenyomatait hordozzák, a tudományos feldolgozás szempontrendszerének beiktatásával párhuzamosan a nyelvileg is adekvát módon megnyilvánuló távolságtartás és rálátás szintén fontos szerepet kap. A lexikont összeállító hatfős munkacsoport tagjai, akik valamennyien a téma jeles kutatói, ennek az elvárásnak is kiválóan megfeleltek. A lassan tíz évvel ezelőtt megjelent hasonló témájú, szovjet tárgyú lexikonnal összevetve megállapítható: a címében lexikont ígérő, ám a szócikkeiben szótárt megvalósító *KGB lexikon* sommás magyarázataival, a szervezeti és életrajzi adatok hiányával szemben a Stasi-lexikon átgondolt koncepcióval bíró, egységes szerkezeten alapuló megoldásai valóban értékes segítséget nyújtanak a témában folytatott kutatások számára.⁷

A sikeres vállalkozás érdemeiből mit sem von le, hogy a lexikont lapozgató magyar olvasó némi csalódást érezhet, amikor a szocialista állambiztonsági együttműködést tárgyaló négyoldalas szócikken belül csekély magyar vonatkozású adatot sikerül fellelnie. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a két ország között fennállott „testvéri segítségnyújtás” arányaiban mást jelentett a kooperációban részt vevő partnerek számára. Míg a magyar fél részére a nemzetközi együttműködés jelentős szeletét a keletnémet társszervek igényeinek kiszolgálása adta, addig a keletnémet titkosszolgálat a szocialista tábor és a fejlődő országok számos tagjával hihetetlenül széles körű kapcsolatrendszerrel ápolta. Az e területen folytatott magyar és keletnémet állambiztonsági együttműködés egyik fennmaradt emléke éppen egy e témába vágó könyvészeti munka, nevezetesen a magyar Belügyminisztérium egyik munkatársa által az 1980-as évek közepén összeállított magyar–német, német–magyar állambiztonsági szakszótár volt.⁸ A Stasi-lexikonról eddig elmondottakat összegezve: a kiadvány szerkezete logikus és jól áttekinthető, ami a kötet használatát nagyban megkönnyíti. A lexikont jól megválasztott, sokrétű fotóanyag színesíti, a szócikkekben felhalmozott tudnivalók pedig páratlan ismeretanyaggal szolgálnak az elnyomó apparátus alapos megismeréséhez.

- ¹ A magyar állambiztonsági szervezet archontológiája az alábbi címen érhető el a világhálón: <http://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:4:86334829874557::NO:4::>
- ²http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_712118/DE/MfS-DDR-Geschichte/Hintergruende-zur-staatssicherheit/wer-war-wer/wer-war-wer-u-z/wer-war-wer-u-z_inhalt.html_nnn=true
- ³ Mitrohin, 2004: 16.
- ⁴ Gergely, 1980; 1985.
- ⁵ A Stasi nyelvhasználatának kritikai leírására és elemzésére Christian Bergmann vállalkozott. Bergmann, 1999.
- ⁶ Mitrohin, 2002.
- ⁷ A KGB lexikon felépítésére vonatkozóan bővebben Jobst, 2002: 571–575.
- ⁸ Vass, 1985.

Hivatkozott irodalom

Bergmann, 1999

Bergmann, Christian: *Die Sprache der Stasi. Ein Beitrag zur Sprachkritik*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Jobst, 2002

Jobst Ágnes: KGB-Lexikon. *Múltunk*, 3–4. sz.

Mitrohin, 2002

KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook. Ed. Vaszily Mitrohin. London, Frank Cass Publishers.

Mitrohin, 2004

Mitrohin, Vaszilij: *KGB lexikon. A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*. Budapest, Alexandra Kiadó.

Gergely, 1980

Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó.

Gergely, 1985

Kiegészítések és változtatások az Állambiztonsági Értelmező Kéziszótárhoz. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó.
http://www.abtl.hu/html/hu/_12_2_kez_szotar.html

Vass, 1985

Vass Kálmánné: *Magyar-német, német-magyar szakszótár*. Budapest, III/I. Csoportfőnökség Személyügyi és Kiképző Osztálya.